

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI
ÇALIŞMA EKONOMİSİ
BİLİM DALI

ALTERNATİF GELİR, İSTİHDAM VE TÜKETİM YARATMA FAALİYETİ OLARAK
İŞPORTACILIK: "BURSA ÖRNEĞİ"

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Danışman
Prof.Dr. Tahir BAŞTAYMAZ

Işın Ulaş ERTUĞRUL

ÖZET

1970 sonrası, bir çok ülkede, enformel ekonomik faaliyetler yaygınlık göstermeye başlamıştır. Enformel ekonomik faaliyetlerin artması, enformelleşme süreciyle yakından ilgilidir. Bu çalışma, 1970'lerden itibaren ekonomik faaliyetlerde formel ve enformel arasındaki ayırım çizgisinin belirsizleştiğini vurgulamaktadır. Formel alanda maliyetleri düşürmek ve bu sayede de rekabet edebilmek için enformel ekonomik faaliyetler artmaktadır. Sadece üretim sürecine değil, dağıtım sürecinde de enformelleşme eğilimleri görülmektedir. Bazı çok uluslu şirketler ve / veya büyük işletmeler, küçük işletmelerin devlet denetimlerinden kaçmaları büyüklere göre daha kolay olduğundan üretim ve dağıtım birimlerini parçalamışlardır. Üretim süreçlerinde eve iş verme veya taşeronlaşma gibi enformel faaliyetler artmıştır. Öte yandan, bu süreçte, birçok firma dağıtım faaliyetlerini işportacılar üzerinden gerçekleştirebilmektedir.

Kırsal alandan kentsel alana göç eden işgücü ve kentsel alandaki işsizler, enformel ekonomik faaliyetler aracılığı ile gelir elde ederler. Bu bağlamda işportacılık, işsizlere formel alanın sunamadığı fırsatları sunmaktadır. Bu çalışma, bir sanayi kenti olan Bursa'da işportacılık faaliyeti ile ilgilidir. İşportacılık faaliyeti belirli bir eğitim gerektirmemekte ve faaliyete giriş kolaydır. Aynı zamanda düşük bir maliyeti olduğundan işsizler için önemli bir istihdam fırsatı sunar. Ayrıca, düşük gelir grupları için alternatif bir tüketim imkanı sağlar. Neoliberal iktisat politikalarına bağlı olarak artan yoksulluk şartlarında, işportacılık faaliyeti geçici bir faaliyet değildir. İşsizlikle ilişkili olarak kente göçün devamlılığından dolayı işportacılık faaliyeti devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: enformelleşme, göç, enformel ekonomik faaliyetler, işportacılık

ABSTRACT

After 1970s, informal economic activities become widespread. The expansion of informal economic activities is related to informalization process. This research emphasizes that the differentiation line between formal and informal areas become imperceptible since 1970s. Informal economic activities increase because of decreasing the costs in formal sector and so, for the competition. Tendency of informalization is seen not only in production process, but also in distribution process. Some multinational corporations and / or big firms have begun to segment their production and distribution units through the small firms could more easily avoid from the official controls than the bigger ones. Informal economic activities, such as putting out and subcontracting, have presented an evident increase in the production process. On the other hand, many firms could have realized their distribution activities by means of street vendors in this process.

The labor force, migrate from rural areas to urban areas, and the unemployed people in urban areas obtain income by means of informal economic activities. On this concept, street vending provides the opportunities –formal area is not able to provide- to unemployed people. This research concerns the street vending activity in Bursa which is an industrial city. Street vending does not require any education and access to this activity is easy. At the same time, street vending provides an important employment opportunity to the unemployed people because of low costs. Also, low income groups benefit from this activity as an alternative and cheap consumption. In the increased poverty conditions in terms of neoliberal economic policies, street vending is not a temporary activity. Also, this activity will go on through the continuity of migration to urban areas which depends on unemployment.

Key Words: informalization, migration, informal economic activities, street vending

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, enformel ekonomik faaliyetlerden, işportacılık faaliyetinin doğası, özellikleri ve işleyişini tanımlayabilmek ve anlamlandırabilmek amaçlanmıştır. Bunun temel nedeni, özellikle 1970'lerden itibaren kentsel alanlara göçlerin artmasıyla paralel olarak, kentsel alandaki işportacılık faaliyetinin de önemli bir artış göstermesi ve söz konusu kentin ekonomisinde ve hatta ülke ekonomisinde önemli bir alanı kaplaması gerçeğidir.

İşportacılık faaliyeti aktörlerine önemli bir gelir, istihdam ve aynı zamanda tüketim fırsatı sumaktadır. Bunun yanı sıra formel alanla karşılıklı ilişki içinde yer almaktadır. Bir ölçüde formel alanı beslerken, bir ölçüde de formel alanda faaliyetleri ölçüsünde yarar sağlayabilmektedir. Dolayısıyla, işportacılar, gündelik hayatın önemli ve belirleyici bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın uygulama bölümü, işportacıların hem kendi aralarındaki, hem de formel alanla aralarındaki ilişkinin niteliğini anlamaya dönük olarak gerçekleştirilmeye çalışıldı. İşportacıların büyük bölümünün farklı coğrafyalardan göç etmiş olmaları ve eğitim düzeylerinin düşük olması, ortak bir dil oluşturabilmeyi oldukça güçleştirmiştir. Dolayısıyla yapılan pilot görüşmeler sonrası anket soruları tekrar düzenlenmiştir. Anketlerin değerlendirilmesi aşamasında yardımcı olan çalışma arkadaşlarıma ve tezin her aşamasında yol göstericiliğine ihtiyaç duyduğum danışman hocam, Prof. Dr. Tahir BAŞTAYMAZ'a teşekkürler.

Işın Ulaş ERTUĞRUL
29.09.2005
Bursa

İÇİNDEKİLER

Kısaltmalar	1
Tablolar	2
Grafikler	4
Giriş	5

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFORMELLEŞME KAVRAMININ TEORİK VE TARİHSEL ARKA PLANI

I. KAVRAMSAL VE TEORİK KÖKEN

A. Kavramsal Köken	11
1. Enformel Kavramı	11
2. Enformel Sektör Analizleri	19
3. Enformelleşme Kavramının Anlamı	25
4. Enformelleşme Sürecinin Ticari Boyutu: İşportacılık	28
5. Tarihsel Olarak İşportacılık Faaliyetinin Gelişimi	29
a. Feodal Dönemde İşportacılık Faaliyetinin Gelişimi	30
b. Sanayi Devrimi Sonrası Ticaretin Gelişimi ve İşlevi	32
6. Toplumsal İlişkiler Bütünü Olarak İşportacılık	34
a. Gelir, İstihdam ve Tüketim Yaratma Fonksiyonu	35
b. Formel ve Enformel Alan Arasındaki Geçişkenlik	37
c. Enformel Ekonomik Faaliyetler ve Devlet Kontrolü	38
B. Teorik Köken: Enformelleşme Sürecine İlişkin Farklı Yaklaşımlar	41
1. Modernleşme Okulu	41
2. Bağımlılık Okulu	45
3. Post-Modernist Yaklaşım	48
4. Enformelleşme Kavramına Farklı Bir Yaklaşım	50

İKİNCİ BÖLÜM

BURSA'DA İŞPORTACILIK FAALİYETİNİN GELİŞİM SÜRECİ

II. TÜRKİYE'DE SANAYİLEŞME SÜRECİNE PARALEL OLARAK BURSA'DA ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN GELİŞİMİ

A. Türkiye'de İthal İkameci Dönemde Enformel Ekonomik Faaliyetler	52
1. 1954-1980 İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Süreci ve Kentsel Alanda Yaşanan Dönüşüm	52
2. Yeni Enformel İlişki Ağları	56
B. Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomik Ve Toplumsal Dönüşüm Sürecinde Enformel Ekonomik Faaliyetler	58
1. 1970'lerden İtibaren Kriz ve Ekonominin Yeniden Yapılanma Süreci: Formelin Enformelleşmesi	58
2. 24 Ocak Kararlarıyla Ekonomik Yapıdaki Dönüşüm	58
3. 1980 Sonrası Toplumsal Yapıdaki Dönüşüm	60
a. Değişen Kent Yoksulları	61
b. Değişen Enformel İlişki Ağları	63
C. Bursa'da Enformel Ekonomik Faaliyetlerin Gelişimi	64
1. Bursa'da Üretim Sürecinin Örgütlenmesi	64
2. Bursa'nın Demografik Yapısı ve Göç Olgusu	70
3. Bursa'da İşsizlik ve Artan Enformel Ekonomik Faaliyetler	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BURSA'DA İŞPORTACILIK FAALİYETİNİN NİTELİĞİ ÜZERİNE ALAN
ÇALIŞMASI

III. ALAN ÇALIŞMASI

A. Alan Çalışmasının Amacı ve Yöntemi	74
1. Çalışmanın Amacı	74
2. Çalışmanın Varsayımları	75
3. Çalışmanın Yöntemi	77
a. Araştırma Evreninin Belirlenmesi: Eski Terminal, Fomara ve Heykel Bölgesi	77
b. Örneklem Seçimi ve Örneklem Planının Oluşturulması	78
c. Alan Çalışmasının Yapılması	78
B. Araştırma Sonuçları	79
1. İşportacıların Sosyoekonomik Yapısı	79
a. Yaş, Cinsiyet ve Medeni Durumları	79
b. Eğitim Düzeyleri	80
c. Göç Edilen Bölgeler ve İkamet Edilen Konut Tipi	80
d. Bursa'da İkamet Etme Süresi	82
e. Hanehalkı Profili ve Hanede Çalışan İnsan Sayısı	83
f. Arkadaşlarının Meslek Seçimleri ve Görüşme Sıklıkları	87
2. İşportacılık Faaliyetinin Temel Özellikleri	89
a. İşportacılığın Seçilme Nedenleri	89
b. Çalışma Düzeni ve Çalışma Biçimi	90
c. Satılan Malın Belirlenmesi, Fiyatlandırma Süreci ve Mekan Seçimi	93
d. Elde Edilen Gelir Düzeyi	99
e. İşportacıların Birikim Sağlama Eğilimi	105
f. Formel Alanlarla İlişkileri	108
g. Formel Alana Geçme İsteği	112
h. Çalışma Esnasında Karşılaşılan Sorunlar	113
1. İşportacılığın Sürekliliği	115

j. Sağlık Güvencesi	118
3. İşportacıların Yaşam Memnuniyeti	120
SONUÇ	121
KAYNAKLAR	127
EK: ANKET FORMU	133
ÖZGEÇMİŞ	140

KISALTMALAR

AGÜ: Az Gelişmiş Ülke

Age: Adı Geçen Eser

Agm: Adı Geçen Makale

Bkz: Bakınız

Çev: Çeviren

DİE: Devlet İstatistik Enstitüsü

Haz: Hazırlayan

IMF: Uluslararası Para Fonu

KES: Kentsel Enformel Sektör

TABLolar

Tablo 1: 1945-1960 Arası Kır ve Kent Nüfusunun Genel Nüfusa Oranı	55
Tablo 2: 1960-1966 Dönemi 4 Büyük Kentte Gecekondu Konut Sayısı	56
Tablo 3. Bursa Şehir Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı	71
Tablo 4: Bursa'da İşgücü, İstihdam ve İşsizlik	72
Tablo 5: İşportacıların Yaş, Cinsiyet ne Medeni Durumları	79
Tablo 6: İşportacıların Eğitim Düzeyi	80
Tablo 7: Göç Edilen Bölgeler	81
Tablo 8: İşportacıların Ait Oldukları Bölge ve Yaşadıkları Konut Tipi	82
Tablo 9: Bursa'da İkamet Süreleri	82
Tablo 10: Hanehalkı Yakınlığı	83
Tablo 11: Hanehalkı Sayısı	84
Tablo 12: Bakmakla Yükümlü Olduğu Kişi Sayısı	84
Tablo 13: Eve Gelir Getirenlerin Meslekleri	86
Tablo 14: Arkadaşlarının Meslek Seçimleri	87
Tablo 15: Arkadaşlarıyla Görüşme Sıklığı	87
Tablo 16: İşportacılığa Başlama Nedeni	89
Tablo 17: Haftalık Çalışma Süresi	91
Tablo 18: Günlük Çalışma Süresi	91
Tablo 19: Haftalık ve Günlük Çalışma Sürelerinin Karşılaştırılması	92
Tablo 20: Çalışma Biçimi	93
Tablo 21: Satılan Mal	94
Tablo 22: Satılan Malın Belirlenmesi	95
Tablo 23: Satılan Malın Türü ve Fiyatlanması Arasındaki İlişki	97
Tablo 24: İşportacılıkta Deneyim ve Mekan Seçimi Arasındaki İlişki	98
Tablo 25: Eğitim Düzeyi ve Aylık Gelir Arasındaki İlişki	101
Tablo 26: İşportacılıkta Deneyim ve Aylık Gelir Arasındaki İlişki	101
Tablo 27: İşportacılık Dışı Gelir	102
Tablo 28: Ek Kazanç Toplamı İle Aylık Gelir Düzeyinin Karşılaştırması	103
Tablo 29: Mekan Seçimindeki Önceliklerin Aylık Gelirle Karşılaştırılması	103

Tablo 30: Malın Belirlenmesinin Aylık Gelir Üzerindeki Etkisi	104
Tablo 31: İşportacıların Birikim Sağlama Eğilimi	105
Tablo 32: Gelir Düzeyi İle Birikim Yapma Eğilimi Arasındaki İlişki	105
Tablo 33: Birikimin Değerlendirilme Biçimi	106
Tablo 34: Birikimin Nedeni	107
Tablo 35: Malın Belirlenmesi İle Birikimin Nedeni Arasındaki İlişki	107
Tablo 36: Formel Alanla İlişki	108
Tablo 37: Satılan Malın Türü ve Formel Alanla İlişki	108
Tablo 38: Formel Alanla İlişkinin Niteliği	110
Tablo 39: Formel Alanla İlişkinin Aylık Gelir Düzeyiyle Karşılaştırılması	111
Tablo 40: İşportacıların Meslek Tercihi	112
Tablo 41: Çocukları İçin İş Tercihleri	113
Tablo 42: Çalışırken Karşılaşılan Sorunlar	113
Tablo 43: Zabıtalarla Yaşanan Sorunların Çözüm Yöntemi	114
Tablo 44: Eğitim Düzeyi İle Zabıtalarla Sorunların Çözümü Arasındaki İlişkisi	115
Tablo 45: İşportacıların İhtiyaçlarını Karşılama Kaynağı	116
Tablo 46: İşportacılığa Başlama Biçimi	117
Tablo 47: İşportacılar Arası İlişkiler	119
Tablo 48: İşportacıların Sosyal Güvence Durumları	119

GRAFİKLER

Grafik 1: Konut Tipi	81
Grafik 2: İşportacıların Bakmakla Yükümlü Oldukları Kişi Sayısı	85
Grafik 3: Hanehalkı Sayısı ve Yakınlığı	86
Grafik 4: İşportacıların Medeni Durumları İle Arkadaşlarıyla Görüşme Sıklığı	88
Grafik 5: İşportacılığa Başlama Nedenlerinin Dağılımı	90
Grafik 6: Günlük ve Haftalık Çalışma Sürelerinin Karşılaştırılması	92
Grafik 7: Satılan Malın Belirlenmesi	95
Grafik 8: Eğitim Düzeyi ile Satılan Malın Belirlenmesi Arasındaki İlişki	96
Grafik 9: İşportacıların Aylık Gelir Düzeyi	100
Grafik 10: Satılan Malın Türü ve Formel Alanla İlişki	109
Grafik 11: İşportacılığı Bırakma İsteği	117
Grafik 12: Arkadaşlarının Meslek Dağılımı	118
Grafik 13: İşportacıların Yaşam Memnuniyeti	120

Giriş

Bu çalışma, “enformel” olanı anlama ve tanımlama kaygısından doğmuştur. Ekonomik alanda enformel faaliyet biçimleri, toplumsal yapıyı etkileyici ve dönüştürücü bir nitelik arz etmektedir. Bu faaliyetlerin göçle gelen insanlar arasında ortak bir kimlik yaratabilme yeteneği, bu faaliyet alanının sadece ekonomik ilişkiler bütünü olarak değil, aynı zamanda, kendini yeniden üretme potansiyeline sahip bir toplumsal ilişkiler biçimi olarak kavrama gerekliliğini doğurmuştur.

Günümüz toplumunda, kendi alanlarında geleceğin profesyonelleri olan, üniversiteliler arasında bile, en basit anlamda, konuşulan gündelik dilde formel olan ve enformel olanın iç içe geçtiği ve daha önemlisi, artık tüm bunların normal sayıldığı, sadece pratik düzlemde değil, düşünsel düzlemde de bir dizi karışıklık yaşanmaktadır. Ekonomiden sanata, hayatın her alanında, enformelden önce formel olanın sınırlarının hızla değiştiği ve belirsizleştiği bir toplumsal ilişkiler bütünü, her gün yeniden üretmekteyiz. Dolayısıyla, ekonomik hayatta, enformel çalışma biçimlerini anlama ve tanımlama çabası, böyle bir düzlemde biçimlenmekte, yine bu düzlem bağlamında anlam kazanmaktadır.

Enformel faaliyet biçimlerinden özellikle işportacılık faaliyetinin inceleneceği bu çalışmada, bu faaliyet alanının yaşadığı/yaşattığı sorunlara çözümler geliştirmekten önce, doğru soruların sorulabilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda, çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle “enformel” kavramından hareketle, farklı yaklaşımların ve sosyal bilimlerdeki farklı disiplinlerin “enformel” kavramına yükledikleri anlam tartışılmaya çalışılmıştır. Ardından, kalkınma iktisadı ve sosyoloji yazınında enformel sektör analizleri karşılaştırmalı bir biçimde açıklanmıştır.

Sektör analizlerinden sonra, dünya ekonomisinin 1970’lerden itibaren girdiği yeniden yapılanma sürecinde enformel ilişkilerde görülen artış ve yaygınlaşma eğilimine değinilmiştir. Bu bölümde, enformel faaliyet biçimlerinin, 1970 öncesi kent yoksullarının hayatta kalabilmek için sürdürdükleri geçici/ara formlar olmadığı ve enformel faaliyetlerin kalıcı bir nitelik arz ettiği temel vurgu olarak öne çıkmaktadır. 1970’lerden itibaren formel alanın sınırlarının ve tanımının değiştiği, enformel çalışma biçimlerinin formel alanlarda da işgücü maliyetlerini düşürücü etkisi nedeniyle yaygınlaşması, bir süreç olarak “enformelleşme” nitelemesinin dayanak noktasını

oluşturmaktadır. Dolayısıyla, “işportacılık” faaliyetinin 1970 sonrası, enformelleşme süreciyle ilişkili olarak geçirdiği dönüşüm, günümüz işportacılık faaliyetinin yapısı ve işlevini anlama noktasında önem taşımaktadır.

“Tarihsel Olarak İşportacılık Faaliyetinin Gelişimi” bölümü, feodal dönem ve sanayi devrimi sonrası gelişen süreç üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun nedeni de feodal dönemdeki ve sanayi devrimi sonrasındaki üretim ilişkileri arasındaki farklılıktır. Dolayısıyla, ticaret unsuru, ait olduğu dönemdeki hakim üretim ilişkileri dolayımında işlev açısından farklılık arz etmektedir. Bir ticaret biçimi olarak işportacılık faaliyeti ise çok eski bir faaliyet olmasına rağmen, üretim ilişkilerinin belirleyiciliği nedeniyle dönemine göre farklı anlamlar yüklenmektedir. Dolayısıyla, feodal sistemdeki işportacılık faaliyeti ile kapitalizm dönemindeki işportacılık faaliyeti aynı bağlamda değerlendirilememektedir.

Bugün işportacılık faaliyeti, sadece ekonomik anlamda gerçekleştirilen bir etkinliği değil, aynı zamanda bir toplumsal ilişkiler bütünü de ifade etmektedir. Faaliyetin kendi içindeki istihdam sağlama, gelir yaratma ve alternatif bir tüketim sağlama işlevleri her toplumsal yapıda özgünlük taşımaktadır. Fakat dünya genelinde, 1980 sonrası reel ücretlerin düştüğü, toplumsal sınıflar arasındaki gelir adaletsizliğinin arttığı, metropoliten alanlara göçlerin yaşandığı her ülkede yoksulların yaşamsal birçok gereksinimini karşıladığı konusunda bir genelleme yapılabilmektedir. İşportacılığın toplumsal ilişkiler bütünü olarak incelendiği bölümde, işportacılığın yukarıda değinilen ekonomik ve toplumsal işlevlerinin yanı sıra, formel alanla olan ilişkileri ve devletin bu faaliyet üzerindeki kontrol mekanizmalarının ülke bağlamında arz ettiği farklılıklar tartışılmaktadır.

Enformel ekonomik faaliyetler ve formel alan arasındaki karşılıklı ilişkiler, her iki alan için de kriz durumlarına karşı aktörlerin esneklik sağlayabilme potansiyelleri konusunda oldukça yaşamsal bir öneme sahiptir. Bu ilişki ağları, bir anlamda, hem enformel faaliyetlerin hem de formel faaliyetlerin kendini yeniden üretebilmesini sağlar. Formel ve enformel alanlar arasında gerçekleştirilen ilişki biçimleri, formel kuruluşların taşeronla iş vermesinden bir fabrikanın elindeki stokları eritebilmek amacıyla işportacıları kullanmasına kadar muazzam ölçüde çeşitlilik arz etmektedir. Dolayısıyla, devletin bu ilişkileri düzenlemeye dönük yasal değişiklikleri (örneğin İş Kanunu’nda

esnek çalışma biçimlerini içeren yeni hükümler konulması vb.) yine ülke bağlamında ilişki biçimlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Bunun yanı sıra, devletin enformel ekonomik faaliyetlere dönük politika tercihleri, bunun nedenleri, enformel faaliyetlerin ekonomide kapladığı alandan ülkenin içinde bulunduğu siyasi konjoktüre kadar bir dizi faktör tarafından belirlenir. “Toplumsal İlişkiler Bütünü Olarak İşportacılık” başlığı altında işportacılık faaliyetinin işlevleri, formel alanla bağlantıları ve devletin kontrol mekanizmaları bütüncül bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın “Teorik Köken” bölümünde, temel yaklaşımlardan hareketle, modernleşme okulu, bağımlılık okulu ve post-modernist yaklaşım ele alınmıştır. Modernleşme okulunun ve modernleşme okuluna alternatif olarak ortaya çıkan bağımlılık okulunun gelişme ve azgelişmişlik tartışmaları, enformel sektör analizlerini anlama noktasında oldukça önemlidir. Modernleşme okulunun azgelişmiş ülkelerdeki ikili yapı vurgusu ve bağımlılık okulunun, sorunu, azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki eşitsiz ilişki üzerinden açıklaması enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin yürütülen tartışmaların bağlamını anlama noktasında belirleyicidir. Üçüncü olarak değerlendirilecek olan post-modernist yaklaşımın, çalışmanın inceleme alanı olan işportacılık faaliyeti nedeniyle çok önemli bir yeri vardır. Bunun nedeni de post-modernist teorinin, enformel sokak satıcılarını ekonominin temel dinamiklerinden biri olarak gören bir bakış açısıyla ele almalarıdır. Teorik Köken bölümünün son alt başlığı altında ise, bu çalışmanın hazırlanmasında yol gösterici olan alternatif bir yaklaşım ortaya konmaya çalışılacaktır. Burada temel vurgu, sosyal olgu/değer analizinde tarihsel, ilişkisel ve bütünlüklü bir bakış açısının gerekliliği olacaktır.

Tezin ikinci bölümünde Türkiye özelinde enformel ekonomik faaliyetlerin gelişim süreci ithal ikameci dönem ve 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikaları üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de ithal ikameci dönem içe dönük sanayileşmenin itici gücünü oluşturduğu, kırsal alandan büyük kentlere ilk göç hareketlerinin başladığı bir dönemdir. Bu dönemde sanayileşme ile kentleşme hızı arasındaki fark dolayısıyla, gecekonduların oluşmasına ve göçle gelen kitlelerin enformel ilişki ağlarını kullanarak kentte yaşayabilmek için geliştirdikleri stratejilere değinilmiştir.

1970'lerdeki petrol şoku ve dünya ekonomisinin girdiği kriz, Türkiye'de hem formel hem de enformel aktörlerin ayakta kalabilme yollarının çeşitlendiği bir döneme işaret etmektedir. Ekonominin yeniden yapılanma ihtiyacı doğrultusunda uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikaları, formel ve enformel alanlar arasında karşılıklı ilişkilerin artmasının ve buna bağlı olarak, her iki alan için de enformel faaliyetlerin yaygınlaşmasının itici gücünü oluşturmaktadır. Formel alan açısından, değişen rekabet ortamında işgücü maliyetlerini düşürebilmek için çalışma ilişkilerinde köklü dönüşümlere gidilmesi (alt sözleşme ilişkileri, eve iş verme, performans dayalı ücret sistemi vb esnek olarak nitelenen çalışma biçimleri), bugün anladığımız anlamda fordist üretim sistemindeki **formel** olanın tanımını ve içeriğini tamamen değiştirmiştir.

1980 sonrası reel ücretlerin düşmesi, kamu harcamalarının azalması ve sosyal güvenlik sisteminin gevşetilmesi gibi faktörlere bağlı olarak sosyal ücretlerin düşürülmesiyle, göçle gelen kesimlerin gerçekleştirdiği enformel ekonomik faaliyet biçimleri çeşitlenmiştir. Kentsel alanda toplumsal sınıfların yaşam alanları birbirinden ayrılmış, birbirini dışlayıcı bir kentleşme süreci açığa çıkmıştır. Bu dönemde, işportacılık faaliyeti, sadece hayatta kalabilmek için gerçekleştirilen bir faaliyeti değil, belli kesimler için bir birikim sağlama yolunu ifade etmektedir. Dolayısıyla işportacılık faaliyeti kendi içinde eşitsiz gelişen ve enformel ilişki ağlarına bağlı olarak hiyerarşik bir yapı arz eden bir faaliyet alanıdır. Bu bölümde 1980 sonrası, işportacılık faaliyetin dönüşümü ve değişen işlevi genel ekonomik konjonktür bağlamında tartışılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümün son alt başlığı altında bir sanayi kenti olan Bursa'nın sosyoekonomik yapısı sanayini gelişimi, göç ve demografik özellikleri, istihdam yapısı üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin dört büyük kentinden biri olan Bursa'da sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesi, yeni istihdam olanaklarının artmasına, dolayısıyla da ülkenin özellikle Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgelerinden göç hareketlerinin artmasının itici gücünü oluşturmuştur. Kentte, formel alandaki istihdam alanlarının göçle gelen kitleleri emememesi sonucu, enformel ekonomik faaliyetler hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Enformel ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşmasında, göçle gelen kitlelerin gerçekleştirdiği faaliyetlerin yanında, formel alanlardaki üretim sürecinin örgütlenmesinde enformel formların kullanılmasının da önemli ölçüde etkisi

olmuştur. Bursa'daki işportacılık faaliyeti, formel alanın dağıtım amaçlığı kullandığı enformel alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, Bursa'da işportacılık faaliyetinin niteliğini anlamaya dönük gerçekleştirilmiş olan alan çalışmasının sonuçları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Alan çalışması için özel olarak Bursa'nın seçilmesinin temel nedeni, enformel ekonomik faaliyetlerin kentin ekonomisindeki etkinliğidir. Tüm enformel ekonomik faaliyetlerin kent ekonomisinin ne kadarını kapladığı konusunda bir ölçümün yapılması her ne kadar mümkün olmasa da, gündelik hayatta gösterdiği yaygınlık ve kapladığı alan oldukça önemli ve belirleyicidir.

Bursa'da enformel ekonomik faaliyetlerden özerk olarak işportacılığın seçilmesi, öncelikle literatürde üretim merkezli yapılmış çalışmaların etkinliği ve enformel faaliyetlerin ticari boyutuna değinilmemiş olmasının ortaya çıkardığı gerekliliktir. İkinci nedeni ise, işportacılık faaliyetinin Bursa'nın gündelik hayatındaki belirleyiciliğidir. Çalışmada işportacılık faaliyetinin gelir, istihdam sağlama ve alternatif tüketim sağlamanın yanı sıra, işportacıların formel sektörle olan ilişkileri ve birikim sağlama potansiyelleri incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, temel olarak, işportacılık faaliyetinin modernleşme teorilerinin öngördüğü gibi statik, homojen ve geçici bir ara form olmadığı, kendi içinde bir dinamizmi içerdiği ve kalıcı bir nitelik arz ettiği üzerinde durulmuştur. Faaliyetin kalıcılığandaki en önemli etken, aktörlere, formel alanda kazanabileceklerinden daha tatmin edici bir gelir sağlamanın yanı sıra, işportacılık faaliyeti belli kişilere bir birikim yaratma olanağı da sunar. Dolayısıyla işportacılık faaliyetine ilişkin olarak kendi içinde gelir elde etme açısından eşitsiz gelişen ilişki ağlarının varlığından söz edilebilmektedir. İlişki ağlarından kasıt, sadece bireyler arası enformel ilişki ağları değil, tüm ekonomik ilişkiler, özellikle de dolaşım ilişkileridir. Bir sanayi kentinde işportacılık faaliyeti gerçekleştirilirken kenti tanıma, olanaklarını değerlendirebilme ve formel alanla doğru ilişkileri kurabilme birikim sağlayabilme konusunda oldukça önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Doğru zamanda doğru malların satılması kadar, doğru mekanda doğru fiyatlandırmanın da yapılabilmesi gereklidir. Bu, aktörlerin deneyimine bağlı bir durum olarak öne

çıkılmaktadır. Bu ayrımı ortaya koyabilmek için anket soruları, 15 yaş üstü herkese yapılmıştır.

Alan çalışmasında, anket soruları işportacılık faaliyeti ile uğraşan insanların gelir ve tüketim ilişkilerinin yanı sıra, çalışma koşulları, çalışma biçimleri, aile yapıları, geleceğe dair beklentileri gibi yaşamlarında belirleyici olabilecek temel unsurlar gözetilerek hazırlanmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak, kendi içlerindeki bağımlılık ilişkileri, birikim sağlama potansiyelleri ve enformel ilişki ağları açıklanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENFORMELLEŞME KAVRAMININ TEORİK VE TARİHSEL ARKA PLANI

I. KAVRAMSAL VE TEORİK KÖKEN

A. KAVRAMSAL KÖKEN

1. Enformel Kavramı

Enformel¹ kavramı, 1960 ve 1970’li yıllarda modernleşme literatürü etrafında şekillenen çalışmalarda kullanılmaya başlanan bir kavramdır. Kavramın ilk olarak kullanıldığı çalışma, Hart’ın² 1970 yılında Gana üzerine yaptığı araştırmadır. Hart bu çalışmada enformel kavramını, büyük özel sektör fabrikaları ve kamu kuruluşlarında çalışanların dışındaki çalışma ilişkilerinin anlatmak için kullanmaktadır. Hart’ın bu kavramı o dönem kullanılan marjinal kavramı yerine tercih etmesinin nedeni ise, Gana’da bu tip çalışma ilişkilerinin yaygınlığı olmuştur.

Fransızca kökenli olan enformel kavramı, belirli bir formu olan tüm olgu, faaliyet, ilişki, davranış, etkinlik ve süreçlerin dışladığı alanı ifade etmek için kullanılır. Standart bir biçimi olmayan ya da var olan formun değişmesi, bozulması ile oluşan yeni yapıları işaret etmektedir.

Enformel kavramının varlık nedeni, formel olarak isimlendirilen alanların içerme potansiyeli ile ilgilidir. Hart’ın çalışması da bu açılım üzerine kuruludur. Gana’nın başkenti olan Accra’da yaptığı saha araştırmasının verileri kente göç edenlerin ancak formel iş bulamayanların, çoğunlukla kendi hesabına çalışma yoluyla hayatlarını sürdürdüklerini göstermektedir. Bu çok çeşitlenmiş faaliyetler, düzensiz, aile emeğine dayalı bir yaşam stratejisidir³. Aktar’ın aktarımıyla, Breman ise tanımın karmaşıklığını gidererek, “*formel sektörün dışında kalan her türlü istihdam biçiminin, ekonomik faaliyetin ve bazen de her ikisinin toplamı*”⁴ olarak tanımlamıştır. Tabak⁵,

¹ Enformel kelimesi, köken olarak Fransızca’dan gelir. "informel" şeklinde yazılır ve biçimi, şekli olmayan ve belirli bir formu olmayan anlamında kullanılmaktadır. (Ing. Informal; ans.Larousse,1988) bu yüzden, Türkçe kaynaklar arasında informal ve enformel şeklinde bir yazım farkı ortaya çıkmaktadır.

² Hart, Keith: “Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana”, Journal of Modern African Studies, Vol. 11, No. 1, 1973, pp 61-89.

³ Aktar, Ayhan, Kapitalizm, Az gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi, AFA Yayınları, İstanbul 1990, s. 41

⁴ Aktar, a.g.e., s.42

⁵ Tabak, Faruk: “Dünya Ekonomisi ve İnformelleşme Süreci”, Defter Dergisi, Metis Yayınları, İstanbul, Sayı 35, Kış 1999, s.11-30

resmileşmemiş, kayda geçmemiş, kesin hukuksal çerçeve içine alınmamış, şekillenmemiş ya da kesin ve kalıcı bir biçim kazanmamış anlamını temel aldığı yaklaşımında enformel ekonominin 1990'lı yıllarla birlikte kavramın bir dönüşüm içeri elde ettiğini ifade etmektedir.

Enformel çalışma ve faaliyetler, bu tanımlar göz önüne alındığında sınırları çok kolay belirlenemeyen ve nitelikleri çeşitlenmiş alanları ve ilişkileri kapsamaktadır. Bu yüzden enformel faaliyetler, gölge ekonomiden ikincil ekonomiye, geçimlik faaliyetlerden illegal faaliyetlere, marjinal sektörden kayıt-dışı ekonomiye kadar pek çok şekilde ifade edilmiştir. Bunların yanı sıra, yasadışı ekonomi(yeraltı/illegal), esneklik, küçük üretim, a-tipik istihdam ve alt sözleşme ilişkileri gibi daha kullanışlı kavramlara da işaret edilebilir. Bu kavramların tamamı değişik bakış açılarını ve onları ortaya atan farklı yaklaşımları da yansıtmaktadır⁶.

Enformel faaliyet ve çalışma biçimlerini kökenini, Ortaçağ Avrupa'sındaki faaliyetler oluşturmaktadır. Özellikle dokuma sanayi kapsamındaki manüfaktür, ev sanayi, el zanaatları, parça işi yapanlar ve seyyar satıcılardan almış sanayi devrimi ile birlikte kapitalist bir nitelikte varlıklarını devam ettirmiş ancak, asıl anlamını fordist üretimle ve faaliyetlerin devlet tarafından düzenlenmesi ile bulmuştur. Castells ve Portes ise enformel ekonomi ekonomiyi bu anlamına vurgu yaparak yeniden tanımlamışlardır: Buna göre enformel ekonomi, egemen sınıfların devlet desteğini de arkalarına alarak, ekonominin işleyişi üzerinde kurdukları yeni hâkimiyet türüdür. Bu faaliyetler üzerinde kaybolan formel denetim ise, enformel faaliyetlerin ekonomiyi canlandırıcı gücü ve bu faaliyetleri kısa zamanda meşrulaştırma-bilme potansiyeli gibi etmenlerle telafi edilir.

Enformel istihdam, faaliyetlerin çalışma boyutunu ifade ederken, enformel ekonomi ise, aynı sektörün üretim ve gelir yapısını ortaya koymaktadır⁷. Ancak sadece istihdamın ya da üretim biriminin değil toplumsal ilişkileri bağlamında tüm üretim ilişkilerin ele alındığı bütünsel bir analiz ile enformel olgu, ilişki ve faaliyetlerin tanımlanması gereklidir. Dolayısıyla, enformel kavramının ilk olarak iktisat literatüründe kullanıldığı 1970'lerden günümüze, formelin sınırları ne kadar değiştiyse,

⁶ Ayata, Sencer, Kapitalizm ve Küçük Üreticilik-Türkiye'de Halı Dokumacılığı, 1. basım, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s.11.

⁷ Ekin, Nusret, Kayıt-dışı Ekonomi Enformel İstihdam, İTO Yayınları, Sayı 17, 1995, İstanbul, s. 14.

bugün enformele yüklediğimiz anlam da o kadar değişecektir. Eğer enformel bir faaliyet alanı tanımlanmaya çalışılıyorsa, hukuksal alanın ve düzenlemelerin dışında yer alan ve formel alanın dışladığı aktörlerin hayatta kalabilmek için gerçekleştirdiği ekonomik ve toplumsal ilişkilere göre nitelenecektir. Enformel olarak nitelenebilecek bu ilişkiler bütünü kendi içinde, bir *yaşam tarzını* ifade edebilecek kadar geniş bir anlam taşır. Burada, yaşam tarzı ile anlatılmak istenen, enformel aktörlerin davranış, üretim, tüketim biçimlerinden formel ekonomi ve devletle kurdukları ilişkiye kadar çok geniş bir alanı kapsayan kendini yeniden üretme tarzıdır. Bu noktada, enformel alanın sınırlarının belirlenmesinde en önemli gösterge, devletin düzenleme alanının formel faaliyetleri ve dolayısıyla, enformel faaliyetleri içermeye potansiyeli olacaktır.

Türkiye’de enformel faaliyetlere dair ilk çalışmalar **marjinal kesim**⁸ kavramlaştırması ile yapılmıştır. Özar⁹ ilk çalışmaların II. Dünya Savaşı sonrası hızlanan kente göçün toplumsal yapıda meydana getirdiği değişikliklerin ve göçenlerin kentle bütünleşememelerini ya da eklemleme biçimlerini ifade etmeye ortaya çıkan bir olgu olarak marjinal kesimi kullandığını ifade eder. Tekeli, diğer çalışmalarda da olduğu gibi kendi çalışmalarında da enformel sektörü marjinal sektörle aynı anlamda kullanılmaktadır. Marjinal kesimi, Tekeli, çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerde yapısal dönüşüm sırasında ortaya çıkan geçici bir istihdam ve işsizlik kategorisi ile bu kategoridekilerin faaliyetleri şeklinde tanımlamaktadır¹⁰.

Sosyal bilim literatüründeki marjinal kavramı Latin Amerikan Bağımlılık okulundan etkilenen sosyal bilimciler tarafından “*dışlanmışlık, sistemin dışında kalma ya da bırakılma*” anlamında kullanılmaya başlanmıştır¹¹. Göçün, sanayileşmeden daha hızlı olması sonucu olarak doğan marjinal sektör, sayısı bilinmeyen, devamlılık göstermeyen, örgütsüz ve uzmanlaşmamış, etkinliklerini sokaklarda yoğunlaştırmış seyyar/sabit satıcılardır. Belirli çalışma yerleri yoktur. Çoğunlukla çeşitli satış ve onarım işlerinde, bazen de üretim ve hizmet sektörlerinin parçası olarak “*çevre*” işlerde çalışmaktadırlar. Satın alma gücü zayıf kitleye hizmet vermek üzere seyyar ve sabit

⁸ Modernleşme teorisyenleri modern olanın tanımlanması konusunda hem fikir olmakla birlikte bu tanıma uymayanları ya göz ardı etmişler ya da marjinal kesim adını vererek göz ardı edilebilir hale getirmişlerdir.

⁹ Özar, Şemsa, “Kentsel Kayıt-dışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Ön Saha Çalışması”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı:23(4), s. 509-534.

¹⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Tekeli, İlhan, *Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci Bağımlı Kentleşme*, No 18, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara 1977.

¹¹ Ayata, age, s. 12.

(işportacı) olarak satış yapmaktadırlar. Marjinal sektöre girmenin iki yolu vardır. Birincisi, kişinin kendi sermayesi ile işe başlamasıdır. İkinci yolu ise, bir dükkândan mal ödünç almak ve bunları sattıktan sonra kârı sahibiyle bölüşmektir. Satılan malların çeşitliliği nedeniyle sınıflandırmak neredeyse imkânsızdır.

“Muğlak bir işe olmasının yanı sıra üretime çok düşük katkısı olması nedeniyle, az gelişmiş toplumların kentsel merkezlerindeki marjinal sektör, kısmen kırsal alanlardan göçün yol açtığı bir tür gizli işsizlik sayılmalıdır.”¹²

Kentleşme literatüründe anlamını bulan yaklaşıma göre, tarımdan kopan yoksul kitlelerin yaşamını sürdürmek için yaptıkları işler ve barındıkları konutları (gecekonduları) ifade eder. Aynı zamanda birikim dinamiği olmayan, verimsiz işletmeler ve milli gelire katkısı olmayan işler gibi anlamlara da gelmektedir. şenyapılı’ya¹³ göre, sistemin sürekliliğini sağlayan bir tampon mekanizmadır:

“Emek yoğun marjinal kesim modern kesimi belirli bir dönem için, hem ona ucuz işgücü vererek hem de ekonomiye fazla maliyet yüklemeyen toplumda modern kesimin hizmet götüremediği yerler hizmet götürüp toplumsal gruplar arası denge sağlayarak tamamlamaktadır”

Marjinal sektör, 1980’lere kadar ortadan kalkması beklenen bir ara form¹⁴ olarak görülmüştür. Marjinal tanımlamasının yapıma nedeni de piyasanın temel formunun formel ilişkiler üzerinden kendi birikimini sağlaması ve temel üretim ve istihdam ilişkilerinin formel ve katı kurallar içinde gerçekte zorunluluğudur. Dolayısıyla bu genel formun dışında kalan ve korunmayan istihdam ve faaliyetleri (özellikle seyyar satıcılar ve mevsimlik tarım işçileri, marjinal sektör çalışmalarının bu dönemdeki konularıdır) marjinal sektörü oluşturmaktadır ve gerçekten bu dönem ‘marjinal’dir.

¹² Kıray, Mübeccel, “Bir Türk Kentinde İş Dünyasının Yapısı”, Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 120-137.

¹³ şenyapılı, Tansı, Bütünleşmemiş Kent Sorunu, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No:27, Ankara 1978, Aktaran Özar, agm, s. 512.

¹⁴ Marjinal sektörün kalıcı olmadığına dair tezlere örnek olarak TEKELİ, İlhan, Kırdı ve Kentte Dönüşüm Süreci Bağımlı Kentleşme, Mimarlar Odası Yayınları, No:18, 1977 Ankara ve KIRAY, Mübeccel B., Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, Bağlam Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 1999, verilebilir.

Tekeli'nin de bir yanılı olarak ifade ettiği gibi:

“Zaman geçip kalkınma hızlandıkça bu marjinal kesim küçülecektir. Evrensel nitelikli kentsoylu değer yargılarına sahip olan modern kesim, ekonominin tümüne yayılacaktır. Bu sürecin tamamlanması bir rejim sorunu değer zaman sorunudur”¹⁵.

1980'li yıllarda, Afrika'da kırsal alanda tüketim malları satışıyla uğraşan, Latin Amerika'da kentlerde yoğun emek gücüyle üretim yapan ve Asya'da hem kırsal alanda, hem de kentlerde gelişmiş sermaye yoğun tekniklerle üretim yapan ve toplumun en yoksul kesiminden oluşan alt-işverenler ana firmaların taleplerine cevap veren mekânsal işbölümünün bir parçası olmuşlardır. Emek pazarı hiyerarşisindeki en alt tabakayı oluşturan marjinal sektör, Tabak'a göre, 1980'lerin sonundan itibaren mikro teşebbüse dönüşme eğilimi kazanmaktadır¹⁶. Son dönemlerde, Dünya bankasının yoksullukla mücadele programları kapsamında verdiği mikro girişimci kredileri de bu eğilimin ispatı olarak görülmektedir.

Sosyolojik anlamıyla enformellik, kırdan kente göç ile başlayan, kente uyum sağlama ile sağlayamama arasındaki dönüşümleri, ortaya çıkan ara formları ve buradan doğan ilişkileri anlatan kavramdır. Marjinal kavramı ile paralellik göstermektedir; ancak, farklılaştığı yönleri vardır. Enformelliği, artık işaret ettikleri alanın ve toplamın, “marjinal” olmaması, yaygın ve kalıcı görülmesi anlamında kullanılması bu kavramdan farklılaştırır. Sosyoloji disiplinde, toplumsal ilişkilerin oluşturduğu yapılarıdaki, enformele doğru olan değişkenliği ifade etmek üzere, enformalizasyon kavramı kullanılmaktadır. Dönüşümlerin sonucunu sahte–kentli, marjinal kesim gibi kavramlar anlatmaktadır.

Kentleşme literatüründe ise, göç ve aşırı kentleşme ile belirlenen bir dönüşüm sonucu, mekânlarda meydana gelen değişiklikler, düzenlemeler çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu anlamda, üretimin parçalanması ve dünya çapında eş güdümlenmesi sonucunda mekânsal kümeleşme ve yığılma, mekânsal bütünleşme kavramları mekânda üretim ilişkilerinin meydana getirdiği değişiklikleri açıklamaktayken, az gelişmiş

¹⁵ Tekeli, İlhan, Kırda ve Kentte Dönüşün Süreci Bağımlı Kentleşme, No 18, Mimarlar Odası Yayınları, Ankara 1977, s. 94.

¹⁶ Tabak, agm, s.11-30

bölgeler, bağımlı kentleşme, enformel konut piyasasının (gecekondu) oluşumu ile, gecekondu nüfusun şehirleşme sürecindeki ekonomik faaliyetleri ve bütünleşme sorunları çerçevesinde yapılan incelemelerde enformellikte birlikte kullanılmıştır¹⁷.

Daha çok maliye literatüründe yer bulan **kayıt-dışı ekonomi** kavramına gölge ya da gizli ekonomi de denmektedir. Yaygın kullanılan anlamı, “*resmi kayıtlara dahil olmayan ve belgelendirilmeyen tüm faaliyetler*” şeklinde ifade edilebilir. Buna göre kayıt dışı ekonomi, ekonomi hiçbir belgeye tutulmayan ya da gerçeği eksik bildiren belgelerle ekonomik olayın işletmeyle ilgili diğer kişilerden saklanmasıdır¹⁸. Kayıt dışı ekonomi, yasadışı faaliyetlerden vergi kaçırma ya da işportacılığa kadar uzanan oldukça geniş bir faaliyetler dizisini konu almaktadır.

Türkiye’de 1985 yılında kayıt-dışı ekonomi kavramı telaffuz edilmeye başlanmış ve 1991 yılında ilk çalışmalar yapılmıştır. Dünya’da ise, 1958 yılında Cagan ilk olarak kayıt-dışı ekonominin ABD’deki boyutlarını incelemek suretiyle akademik literatüre yerleştirmiştir. Kayıt-dışı ekonomi alanında ikinci olarak Gutmann’ın yaptığı çalışmalar ve kayıt-dışı ekonomiyi ölçme denemeleri önemli yer edinmektedir¹⁹.

Kayıt dışı ekonominin temel özellikleri belirlenmiştir. Öncelikle düzenlenmemiştir. Kamusal otorite ve hukuk tarafından düzenlenmemiş, olması kendi iç düzenlemelerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Vergilenmemiş ve bildirilmemiş gelir getirici faaliyetler tanımlaması içinde istihdam, ticaret, üretim birimlerinin işletilmesi, konut yapımı, ulaşım gibi pek çok alan girmektedir. Bu açıdan kayıt-dışı ekonomi gizli ya da görünmez ekonomi olarak şeklinde de ifade edilmektedir. Aynı zamanda yasaların belirlediği formun dışında oluşan faaliyetler ve istihdam için, enformel ekonomi adını almaktadır. Vergilendirilmiş ve bildirilmiş faaliyetlerin de vergi ve benzeri harcamalarını düşürmek ya da gelirlerini arttırmak için, kayıt-dışına çıkarılan faaliyetleri olabilmektedir. Bu anlamda tamamlayıcı faaliyetler biçiminde de okunabilecek gölge ekonomi kavramı kullanılır. Kayıt-dışı ekonominin, yasadışı faaliyetleri kapsayan kısmına yasa-dışı, ikincil, kara ekonomi gibi isimler verilmektedir. Bu alanda hukuk disiplini ile maliye disiplininin ortak alanı durumundadır.

¹⁷Bu konuda bkz. Harvey, David, *Post-modernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, 3 Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2003; Keleş, Ruşen, *Kent-bilim Terimleri Sözlüğü*, 2 Basım, İmge Yayınları, Ankara 1998

¹⁸ Ekin, age, s. 18.

¹⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için, Bkz. (Ekin,1995; Altuğ, 1994; Küpeli;1995)

İkinci olarak, vergilendirilemez niteliktedir. Birinci özellikten dolayı, mükellef olunan vergilerin bir kısmından kaçınma(istisna ve muafiyetler), bir kısmını da kaçırma şeklinde ödenmesi gereken miktar azalır. Bunun dışında faaliyetin görünmemesi, verginin doğmaması sonucunu doğurmaktadır.

Üçüncü olarak, bu işlemlerden elde edilen gelir ve giderler ölçülemezler. Resmi istatistiklere yansımaz. Ancak bu durum, milli gelir hesaplaması gibi istatistiklerde olmaması gereken bir farkı ortaya çıkardığı için bir ekonomide kayıt-dışı faaliyetlerin oranı ve miktarını ölçülebilir hale getirir ancak bu hesaplamaları tekil düzeye indirmek daha zor bir iştir. Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için çeşitli yöntemler kullanılır. Vergi, bildirilmiş gelirler ve tüketim ile para arzı ve tedavüldeki para arasındaki ilişkiler kurgulanarak analiz yapılmaktadır.

Metodolojik anlamda enformel kurumlar, büyük ölçüde kendiliğinden düzen düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceye göre, bilinçli bir düzenleme olmaksızın evrimleşen, formel bir makinenin dayatmasına gerek kalmaksızın varlığını sürdüren örf ve adetlerdir²⁰. İnsan ilişkilerinin düzeni örf ve adetlerin varlığı ile kendiliğinden doğmakta ancak, toplumun uzun vadeli çıkarları ile çatışmaktadır. Bu açıdan örf ve adetler kendi kendini sürdürmekle beraber, akılcı değildir; düzenlemelerin yapıldığı formel kurumlar evrimleşmenin yönünde etkilidir. Formel kurumlar, ülkeleri aynılaştıran, kapitalizmin uzun vadeli çıkarları ile uyumlu bir yapı sergilerken, enformel kurumlar, bölgeleri diğerlerine göre farklılaştıran ve yerel çıkarların direngenliğini ya da kapitalist gelişmenin farklılaşmasını sağlayan unsurlardır.

Küçük sanayi, Stanley ve Morse'un çalışmalarında modernleşme okulunun yaklaşımlarına göre konu edinilen ve 10 ile 99 kişinin çalıştığı fabrika tipi üretim yapan işletmelerdir. Küçük sanayi önce geleneksel ve modern ayrımı yapılarak değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ekonomik ilişkileri açısından enformelliğin mümkün olması küçük üretim ile enformel üretim birimlerini birbirine yakınlaştırmaktadır. Bağımlılık okulu ise, küçük sanayinin merkez ülkelerin hinterlandındaki bağımlı gelişmeye bağlamaktadır. Çevre ülkelerde küçük sanayi, ulusal "modern" bir sanayinin oluşması merkez ülkeler tarafından engellendiği için sömürülmekte ve böylece merkez

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güvel, Alper, Politik İktisat ve Akıl, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul 1998; Ülken, Yüksel, 20.yy.'da Dünya Ekonomisi, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984.

ülkenin birikimini artırmaktadırlar. Bu yaklaşıma göre çevre ülkedeki üretim modern olmayan küçük sanayi ile yapılmaktadır. Bunların dışında enformel istihdamın çeşitlenmesi ve katmanlı hale gelmesini öne süren Bromley ve Gerry'nin yaklaşımlarında küçük üreticilik, bu kategorilerden birini oluşturur. Kendi işyerleri dışındaki bir firmaya bağımlı olarak çalışan, üretim birimleri olarak tanımlanmaktadır. Fonksiyonalist yaklaşıma göre ise, üçüncü dünya ülkelerinde küçük üretici, merkez ülkelerde kapitalizmin gelişmesini ileri ve geri bağlantılarla desteklemektedirler. Ayata'nın çalışmalarında kullandığı yaklaşımda küçük üretim, bağımlı ve özerk niteliklere sahip olarak çeşitlenmiş, ancak, dönüşüm potansiyelini de içinde barındıran bir yapı arz etmektedir.

İşletme disiplini, küçük üretici, girişimci, mikro firma gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu noktada, esnek üretim modeli ile şekillenen üretim ilişkilerinde enformel kavramının yerini alt-sözleşme ilişkileri almaktadır. Üretim ilişkilerindeki taraflar, işletmenin ölçeğine göre farklılaşmaktadır. Önerilen ölçeğin küçülmesi ve üretim gerçekleşmesinin, ana firma organizasyonunda uydu/tedarikçi firmalara doğru kaymasıdır. İşletme disiplini, firmaları, esnek teknoloji, üretim organizasyonuna sahip olma ve Just In Time, yalın üretim, Kanban Metodu gibi teknikler kullanması açısından ayırmaktadır. Bu ayrımları karlılık, verimlilik ve maliyet analizleri açısından değerlendirmektedir.

Çalışma ekonomisi disiplinine göre, sosyal hakları ve güvencesi olmayan, bildirilmemiş, düzenli ücret almayan, süreli - süresiz iş sözleşmesine dayanmayan, iş saatleri düzenlenmemiş ve çalışma hukukunca tanımlanan özelliklerin bulunmadığı faaliyetlerde çalışanların tamamı enformel (a-tipik) istihdamdır. Çalışma ekonomisinde esnek üretim ilişkileri olarak tanımlanan enformel ilişkilere aynı zamanda alt-sözleşme ilişkileri denilmektedir. Çalışma ilişkilerindeki a-tipik istihdam biçimlerini, son iş yasasıyla tanımlanmasıyla çalışma biçimlerini belirleme serbestisi getirilmiştir. Bu anlamda, geçici-süreli sözleşmelere bağlı geçici-süreli işçilik, sürekli ve süresiz işçilik ödünç iş ve işçilik, alt-yüklenici, belirli süreli, çağrı üzerine çalışma gibi kavramlar aracılığıyla ilişkilerin tanımlanması ve sınırlandırılması gerçekleşmiştir. Alt-sözleşme ilişkilerinin niteliksel ayrımları sözleşme biçimleri ile kurgulanmış ve böylece enformel

üretim ilişkilerinin formları oluşturulmuştur. Ancak ilişkilerin enformel nitelikleri özünde devam etmektedir.

Hukuk disiplinine göre, enformel faaliyetler yasa-dışı (illegal) ya da yasal boşlukların olduğu durumda görülmektedir. İş hukuku çalışma ilişkilerindeki, ticaret hukuku ise, ticari ilişkiler konusundaki enformel faaliyetin sınırı çizmekte ve biçimini çoğu kez etkilemektedir. Çalışma ilişkilerindeki sözleşmelerin niteliği hukukla bu disiplini aynı noktada buluşturmaktadır. Ancak, hukuken kayıtlı ve tanımlanmış bir form olan alt-sözleşme ilişkileri, çalışma ilişkileri açısından enformel sayılmaktadır. Çünkü, tipik çalışma ilişkileri örneği değildir.

Hukuk ve devlet, enformel faaliyetlere 3 tepki göstermektedirler: Faaliyeti reddetmek, izin vermek ve tanımlamak, görmezden gelmek. Bu tepkiler, faaliyetlerin enformel niteliğini değiştirici etkide bulunmakla birlikte, tamamen, dönüşümün yapısını belirleme kudretine sahip değildir.

2. Enformel Sektör Analizleri

Enformel ekonomik faaliyetlere olan ilgi, 1970'den itibaren, faaliyetlerin kentsel alanlarda yaygınlaşmasıyla artmıştır. Dolayısıyla, "enformel sektör" kavramı da ilk kez 1973'te, Keith Hart tarafından, Gana'nın başkenti Accra'da gerçekleştirilen alan çalışmasında kullanılmıştır. Hart, bu çalışmasında, modernleşme kuramcılarında farklı olarak, enformel sektörü kendi içinde dinamik olan ve çeşitlilik arz eden ve formel sektörle ilişkili olan bir yapı olarak nitelemiştir²¹. Hart'a göre, enformel ekonomik faaliyetler, tarımdan ticarete, üretimden hizmet sektörüne kadar ekonominin her alanını kapsayan bir nitelik arz etmektedir. Enformel ekonomik faaliyetlerle uğraşanlar, modernleşme kuramcılarının öngördüğü gibi kendi içlerinde homojen değil, aksine, gelir düzeyi ve yaşam tarzlarında heterojen bir yapı sergilerler.²²

Enformel sektör kavramı, temelde, ekonomiyi modern ve geleneksel olarak ikiye ayıran ikili yapı tezlerinin bir kavramsallaştırmasıdır ve daha çok marksist teoriler *küçük mal üretimi* yaklaşımı çerçevesinde tartışmışlardır. Enformel sektör kavramının dayanak noktası olan ekonominin iki bölüme ayrılması, formel olmayan üretim

²¹ Hart, agm. s. 61-89.

²² Hart, agm, s. 61-89.

ilişkilerinin bulunduğu birbirinden farklı yapıların geleneksel/tarımsal olarak nitelenen tek bir başlık altında açıklanmasını ifade eder. Burada, enformel olanın homojen olduğu ön kabulünden hareket edilir. Ekin'e göre, bir istihdam biçimi olarak enformel faaliyetlerden bahsediliyorsa, burada vurgu, işin *çalışma* boyutudur; en genel anlamda enformel ekonomi ise aynı sektörün gelir ve üretim boyutunu ifade eder²³. Türkiye'deki enformel sektöre ilişkin yapılan ilk dönem çalışmalarında egemen olan, enformelliği sadece ekonomik ilişkilerden hareketle ele alan yaklaşım, yerini, enformelliği toplumsal ilişkiler bütünü olarak gören ilişkiyel ve bütünlüklü analizlere bırakmaktadır.

İkili yapı tezlerinin²⁴ ilki, Boeke'un *toplumsal ikicilik* olarak nitelenen kuramıdır. Boeke, ikili yapıyı, toplumdaki insanlar arasında davranışsal ve güdüsel farklılıklara göre bir ayırım üzerinden açıklar. Boeke'e göre Batı toplumları "...maddeci, akılcı ve bireysel özellikleriyle belirginleşirken, "doğulu unsur" ise bunlara karşıt niteliklere sahip bir kesim olarak tanılanır"²⁵. İkinci olarak, ikili yapı tezlerinin en iyi bilinen kuramcısı olan Lewis ise, az gelişmiş ülkeleri, *kapitalist* ve *geçimlik* kesim olmak üzere ikiye ayırır. Geçimlik sektördeki, üretkenliği çok düşük olan emek fazlasının, kapitalist sektöre akışı söz konusudur. Çünkü, emek gücünün sermaye ve doğal kaynaklara göre fazla olması sınırsız işgücünü niteler. Gelişme sürecinin temeli de bu fazla olan emek gücünün istihdamı oluşturur. Dolayısıyla, az gelişmiş ülkeler (AGÜ), önceliği modern kapitalist sektöre vermek durumundadırlar. Çünkü kapitalist/modern kesim, sermayenin yeniden üretildiği ve bu kesimde biriken karların, ekonomik gelişmenin itici gücünü oluşturduğu bir kesimdir. Kısacası, Lewis'in ikili yapı ayırımı, formel ve enformel kavramsallaştırmasının temelini oluşturur. Çünkü, Lewis'in ayırımındaki marjinal verimliliği düşük ve/veya sıfır olan fazla emek gücü, tarımsal üretim sürecinin yanı sıra, enformel alanlarda da istihdam edilebilmektedir.

İkili yapı tezlerinin diğeri, Eckaus ve Higgins'in teknolojik ikicilik kavramsallaştırmasıdır. Buna göre, sektörler arasındaki emek yoğun olarak nitelenen

²³ Ekin, age, s. 14.

²⁴ İkili yapı tezlerinin daha geniş ele alınışı modernleşme teorileri kapsamında yapılacaktır.

²⁵ Ersoy, Melih, "Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller", *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine*, der: M. Ersoy, Ç. Keskinok, 1. Basım, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara 1984, s. 1-21.

geleneksel ve sermaye yoğun olarak nitelenen kapitalist sektör ayırımından hareket edilir²⁶. Bu ayırım yapılırken, temel kriter de sektörler arası teknik katsayı farkıdır.

Diğer bir ikili yapı analizi olan Piore ve Doering'in çalışması emek piyasalarından hareketle, buradaki ilişkilerin düzenli olup olmamasından yola çıkar. Buna göre, aktörler arasında sınırları/çerçevesi belirli olan, kurumsal ve formel ilişkilerin yer aldığı emek piyasası ile, yapısal anlamda düzenlilik arz etmeyen, düşük ücretli ve sosyal güvenliğin olmadığı emek piyasası bir arada yer alır²⁷

Moderleşme okulunda yer alan ikili yapı analizlerinin hareket noktasını, modernleşme kuramlarının gelişme-azgelişmişlik tartışmaları oluşturur. Bu konu, "Modernleşme Okulu" başlığı altında daha ayrıntılı olarak değerlendirilecektir. Temelde, enformel sektöre dair egemen olan yaklaşım, azgelişmiş ülkelerde tarım kesiminden kopmuş, kentsel alana göç eden nüfusun, hayatta kalabilmek için pre-kapitalist ilişkilerini sürdürmelerinin sanayileşmeyle ortadan kalkacağı görüşüdür. AGÜ'lerde görülen seyyar satıcılık, işportacılık ya da küçük atölyelerdeki usta çırak ilişkisi orta çağ kentlerinin ekonomik faaliyetlerinden farklı değildir. Burada, vurgu, gelişmiş ülkelerdeki gibi etkin bir sanayileşme süreciyle, bu enformel faaliyet biçimlerinin AGÜ'lerde ortadan kalkacağıdır. Sanayinin gelişmesi süreç içinde, tarımdan kopan vasıfsız, ucuz işgücünü istihdam eder ve küçük atölyeler, seyyar satıcılar, vb. enformel aktörleri ortadan kaldırır.

Bu yaklaşımı içinde farklı bir açıklama ise, "marjinal sektör" kavramsallaştırmasıyla Kıray'ın çalışmasıdır. Kıray, enformel olarak nitelediği yapı ve ilişkileri, tarımsal/geleneksel yapının çözülmesinin adından, bireyin, öncelikle güvenlik gereksinimini karşılamak üzere ortaya çıkmış tampon mekanizma/ara form kavramsallaştırması üzerinden açıklar. Tampon mekanizmalar, göçle gelen bireylerin kente uyum sürecini kolaylaştırır ve onlara esneklik kazandırır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, Kıray'a göre, bu tampon mekanizmaların Türkiye'ye özgü

²⁶ Kazgan, Gülten, *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 1980, s. 307.

²⁷ Ercan, Fuat, Özar, Şemsa: "Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye'de Emek Piyasaları Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış", *Toplum ve Bilim Dergisi*, yıl 2000, Sayı 86, s. 22-71.

unsurlar olması ve geçiş dönemini ifade etmesidir. Dolayısıyla, sanayileşme süreci tamamlandığında görevlerini tamamlayacaktır²⁸.

1980'lerden itibaren ekonomide enformel sektörün rolü ve işlevine yönelik yapılan ikinci tartışmalar, küçük mal (işlenmemiş mal/hammadde) üretimi kavramsallaştırması etrafında gerçekleştirilmiştir²⁹. Küçük üretim tartışmalarının literatüre en büyük katkısı, enformel faaliyetlerin kendi içlerinde önemli farklılıklar arz ettiği ve dolayısıyla, bütüncül bir yaklaşımla kavranması gerekliliği vurgusudur.

İşlevselci yaklaşıma göre, üçüncü dünya ülkelerinde küçük üretim kesimi, temel olarak, formel sektörün birikim sağlamasına dönük bir işlev üstlenir. Bu ülkelerde, *kapitalist üretim* ile *kapitalist olmayan küçük mal üretimi* arasında eşitsiz gelişen bir ilişki vardır. Bu eşitsiz ilişkinin temelinde de kapitalist kesimde üretilmiş olan malların yüksek fiyatlardan kapitalist olmayan küçük üretim kesimine satılması ve devamında da, küçük üretim kesiminde üretilmiş olan mal ve hizmetlerin düşük fiyatlardan kapitalist kesim tarafından satın alınması yer almaktadır³⁰. Daha açık bir ifadeyle, küçük üretim kesimi hammadde nedeniyle kapitalist kesime bağımlıdır. Hammadde üreticisi olan kapitalist kesimin uyguladığı teknelci fiyat politikalarıyla küçük üreticilerden kendilerine doğru bir artı değer transferi söz konusudur. Bu eşitsiz değişim ilişkisi küçük üreticiler açısından “geri bağlantılar” olarak nitelenir. Kapitalist kesimin küçük üreticilerden düşük fiyatlarla sağladıkları mal ve hizmet akışına da “ileri bağlantılar” denir. Bunun en tipik örneğini *fason ilişkiler* oluşturur.

“Buna göre küçük üreticiler kapitalist kesimin ihtiyacı olan malları fason çalışarak üretmekte ve bu durum da bir yandan onların tabi olma konumunu güçlendirip sermaye birikimine gitmelerini engellerken diğer yandan da kapitalist kesime sağlanmış olan ucuz girdiler sayesinde bu kesimin güçlenmesinde küçük üreticilerin işlevsel bir rolü olduğu belirtilmektedir”³¹.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz, Kıray, Mübeccel, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1999.

²⁹ Enformel ekonomik faaliyetleri küçük mal üretimi kapsamında bkz Gerry, 1979, Breman, 1980; Peattie, 1980; Le Brun ve Gerry 1975, Bromley, 1979.

³⁰ Moser, Caroline, “The Informal Sector or Petty Commodity Production: Autonomy and Dependence in Urban Development”, *World Development*, Vol. 6, 1978, pp. 1041-1064.

³¹ Aktar, a.g.e., s. 69.

Modernizmin savunucularından Schumpeter'e göre yenilikler, girişimciler tarafından bulunur ve uygulanır. Bu nedenle kapitalizmin dinamizmini girişimci sağlar. Bu noktada belirtilmesi gereken girişimcinin kapitalistten ve yöneticiden ayırt edilmesi gerekliliğidir. Girişimcilik temel olarak sermaye birikimine dayanmayabilir. Bu noktada, banka kredileri girişimcilerin finansmanında belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla, girişimcinin gelişmesi, ancak küçük üreticiye destek verilmesi ile mümkündür³². İşlevselci yaklaşıma göre, küçük üretim kesiminde sosyal güvencenin ve etkin bir devlet denetiminin olmadığı düzensiz işler gerçekleştirilir. Bunun temel nedenlerinden birisi, küçük üreticilerin ücretli işçi istihdam etme maliyetine katlanamamalarıdır. Kapitalist kesimle kurulan fason ilişki biçimleri ve yine bu kesime olan hammadde bağımlılıkları, küçük üreticilerin birikim sağlamalarını engeller. Buna, üçüncü dünya ülkelerinin ekonomisinin istikrarsız yapısı, küçük üreticilerin kredi alma imkanlarının olanaksızlığı da eklenince, küçük üreticilerden girişimci çıkması oldukça zordur.

Ayata, işlevselci yaklaşımın, üçüncü dünya ülkelerindeki sermaye birikiminin sadece kapitalist kesimin gerçekleştirebileceği iddiasına karşı çıkar. Ayata, kırsal alandaki halı dokumacılığı üzerine yaptığı çalışmasında, küçük üreticiler ve kapitalist kesim arasındaki bağımlı ilişki biçimlerinin varlığına rağmen bazı üreticilerin sermaye birikimi gerçekleştirebildiğini ifade eder³³. Burada temel vurgu, işletmelerin sermaye birikimi sağlayabilme koşulları önündeki engellerin ne olduğundan ziyade, hangi yollardan sermaye birikimini sağlayabileceklerine dair metodolojik bir yaklaşımın olması gerekliliğidir.

Ayata, küçük üretim tartışmalarında küçük üretimin her türünü aynı kategoriye koyan toptancı yaklaşımı eleştirir. “Çok sayıda ücretli işçiyi istihdam eden bir kapitalist firma, atölyesini tek başına çekip çeviren bir zanaat ustası, evinde bir kapitalist girişimci için ücret karşılığı çalışan yarı proleter ve hatta kapitalist işletmelerde çalışan işçiler birbirlerinin aynıymış gibi düşünülmüştür”³⁴. Bu faaliyet biçimleri çeşitlilik ve farklılık

³² Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Schumpeter, Joseph, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi I: Kapitalizm, 4. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul 1981.

³³ Ayata, age, s. 31-32.

³⁴ Ayata, age, s. 34.

arz etmektedirler. Bir sokak satıcısı ile küçük imalathanesinde ücret karşılığı işçi çalıştıran kişi bu nedenle aynı kategoriye konulamaz.

1970'lerin ikinci yarısından itibaren enformel ekonomik faaliyetlerin hızla merkez ülkelerde de yaygınlaşmaya başlaması, bu literatüre dair hakim yaklaşımların tartışılmaya başlanmasını da beraberinde getirmiştir. Ayata'nın yanı sıra birçok teorisyen, çalışmalarını³⁵, enformel sektörün formel sektörle eklemlenme biçimleri ve heterojen yapısını kanıtlamaya dönük gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu çalışmalar, ağırlıklı olarak enformel çalışmanın avantaj ve dezavantajlarını, emek piyasasının bütününe şekillendiren büyük işverenlerin rolü/etkinliğini ve enformel sektördeki çalışma biçimlerinin çeşitliliğini açığa çıkarmıştır. Kentsel alanda enformel sektörün sosyoekonomik bağlamda çeşitlilik içerdiğini, bir ayakkabı boyacısı ile küçük üreticinin aynı ana başlık altında incelenemeyeceğini göstermişlerdir.

“Enformel sektörün birbirini dışarıda bırakan iki ayrı uç olarak tanımlanması yerine, bugün enformel sektör, enformel çalışanların farklı çalışma koşullarındaki farklı ilişkilerde (örneğin taşeronluk, arz ve talep ilişkileri, toplumsal üretim ilişkileri, istihdam ilişkileri) ve çalışma koşullarında uzun bir süreklilik olarak tanımlanmışlardır”³⁶.

Örneğin Portes ve Sassen-Koob³⁷, çalışmalarında enformel sektör içindeki heterojen yapının yanı sıra, formel sektör ile kurdukları ilişki dinamiklerini açıklamaktadırlar. Formel ve enformel sektör ayrımını, enformel ücretli işçileri enformel girişimcilerden ayırmak amacıyla ücret ilişkilerini kullanarak yapmaktadırlar. Enformel girişimlerin formel sektör girişimlerinden daha fazla kazandıklarını ve bunun da formelden enformele istihdam edilmek için gönüllü bir geçişin söz konusu olduğunu belirtmişlerdir.

Enformel sektör analizleri daha çok üretim ve istihdam merkezli yapılmış, bu da ekonominin genelindeki küçük çaplı ticari faaliyetlerin yapısına ilişkin çok sınırlı bir bilgiyle yetinilmesine yol açmıştır. 1980'den itibaren enformel ticari faaliyetler vurgusu

³⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz Portes, Blitzer ve Curtis, 1986; De Pardo, Castano ve de Soto 1989; Roberts 1989; Fortuna ve Prates 1989

³⁶ Telcher, Susanne: “Small Trade And the World Economy: Informal Vendors in Quito, Ecuador”, *Economic Geography*, 1994(2): pp. 167-187.

³⁷ Portes, Alejandro; Sassen-Koob: “Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies”, *American Journal of Sociology*, 1993(1): pp. 30-61.

önem kazanmaya başlamıştır. Farklı ülkelerdeki ticari faaliyetlere ilişkin yapılan çalışmalar, ticari faaliyetlerde istihdam edilen enformel çalışanların hızla yaygınlaştığına dikkati çekmişlerdir³⁸.

3. Enformelleşme Kavramının Anlamı

“Enformel” sektörü tanımlamak, sınırlarını belirlemek, sektörün doğası gereği oldukça zordur. Enformel ekonomi kimilerine göre sömürüyü ifade ederken, kimilerine göre de girişimcilik ruhunu ifade eder. Ya da kimilerine göre esnekliği ifade ederken, kimilerine göre iş ve sosyal güvenliği olmayan bir dizi çalışma biçimlerini ifade eder.

Enformel faaliyetler, yaygınlaştığı ülkede, söz konusu ülke özelinde çok farklı özellikler gösterir. Bunun nedeni de enformel ekonominin her ülkedeki ekonomiye eklenme ve uyarlanma farklılıkları oluşturmaktadır³⁹. Enformel faaliyetlere ilişkin bu farklılıklar, enformel çalışma biçimlerinden mevcut toplumsal yapıyla etkileşimine kadar dokunduğu her alanda görülebilir. Enformel ekonomik faaliyetlerin ülkeden ülkeye çeşitlilik ve farklılık arz etmesinin yanı sıra, bu faaliyetler, tek bir toplum içinde bile enformel üretim ve ticaret ilişkileri, coğrafi etmenler, genel tüketici profili gibi bir dizi faktöre bağlı olarak da çeşitlilik gösterebilir.

“Enformelleşmenin doğası ve biçimi; mal ve hizmetler için yerel pazar bulma olanaklarına, yedek işgücü ordusunun niteliğine (beceri ve kabiliyetleri), cinsiyet ilişkilerine (kadınlar, enformel ekonomilerin örgütlenmesinde dikkati çeken bir rol üstlenirler), küçük çaplı girişim biçimlerinin varlığına ve genelde, hukukun dışında kalan çalışma biçimlerine toleransta otoritelerin istekliliğine (...) bağlı olarak büyük ölçüde çeşitlilik gösterir”⁴⁰.

Dolayısıyla, enformel sektörün tanımı ve özellikleri, ancak söz konusu ülke bağlamında düşünüldüğünde anlam kazanır.

Enformel ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşmasının, özellikle 1970’lerden itibaren hız kazanması ve sadece az gelişmiş ülkelerde değil, farklı faaliyet biçimleriyle

³⁸ Bunu, Bromley (1989), Portes ve Sassen Koob, (1987) vurgulamıştır.

³⁹ Atauz, Sevil,;Atauz ,Akın: “Enformel Sektör, Kentsel İşgücü Pazarları, Sosyal ve Ekonomik Yapılanmalar Üzerine Betimsel Tartışmalar”, Planlama, sy. 9(1-4), 1992, s. 4-21.

⁴⁰ Harvey, David, The Urban Experience, Flexible Accumulation Through Urbanization: Reflections on Post-Modernism in the American City, John Hopkins University Press, 1989, p. 268.

gelişmiş ülkelerde de görülmesi, bu tür faaliyetlerin ortaya çıkış ve yayılma koşullarının uluslararası düzlemde, hakim ekonominin gelişim süreciyle yakından ilgili olduğunu göstermiştir. Çünkü kentsel alanda bu faaliyetlerin yapısı ve büyüklüğü ile o ülkede geçerli olan kapitalizmin yapısı ve içinde bulunduğu konjonktür arasında yakın ilişki vardır⁴¹. Sassen-Koob, enformel ekonomik faaliyetlerin gelişmiş ülkelerde de görülmesinin ilerlemiş kapitalizmin yarattığı koşulların bir sonucu olarak değerlendirir⁴². Dolayısıyla, enformel ekonomik faaliyetlerin tanımı, sınırları, özellikleri ve kapsamı hakkında her ne kadar genelleme yapmak doğru olmasa da, farklı coğrafyalarda nasıl ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı noktasında, hangi koşulları gerektirdiğine ilişkin en genel anlamda bir söylemde bulunulabilir. 1970 sonrası krizle birlikte, dünya ekonomisinin yeniden yapılanma sürecine paralel olarak, enformel ekonomik faaliyetlerin arttığı ve çeşitlendiği, sadece azgelişmiş ülke ekonomilerinde değil, merkez ülke ekonomilerinde de yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Çünkü “enformel sektör, talebin yoğun olduğu zamanlarda işe alınabilen ve talebin düşük olduğu zamanlarda işten kolaylıkla çıkarılabilen, düşük ücret-düşük işgücü maliyeti rasyoneline uygun olan esnek bir emek gücü sağlamasıyla merkez kapitalist ülkelerde de büyümektedir”⁴³.

Krizin belki de en önemli etkilerinden biri, yarattığı belirsizlik ortamıdır. Dolayısıyla hem formel alanda, hem de enformel alandaki aktörler, geleceğe dair bir belirsizliğin yaşandığı bir ortamda, ayakta kalabilmek için alternatifler üreteceklerdir. Enformel alandaki aktörler, faaliyet biçimlerini çeşitlendirme yoluna gidecekler ve formel alandakiler de, belki de, enformel alana kayacaklardır. Formel ve enformel alanlar arasındaki geçişkenlik, bu sürece paralel olarak artacaktır.

Enformelleşme sürecinin hız kazanmasında bir diğer belirleyici unsur, teknolojik yeniliklerdir. Tarımsal üretimde kullanılmaya başlanan yeni teknolojiler, bu üretim alanında emek gücüne olan ihtiyacı önemli ölçüde azaltmış ve sonunda, birçok ülkede

⁴¹ Akın Atauz, Raşit Gökçeli: “Enformel Sektör Üzerine Enformel Tezler”, *Planlama*, 1992/1-4.

⁴² Sassen-Koob, Saskia, *New York City's Informal Sector, The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, The John Hopkins University Press, London 1989, pp. 60-77.

⁴³ Portes, Alejandro; Sassen-Koob, agm. s. 30-61.

kırdan kentsel alanlara göçler hız kazanmıştır. Modernleşme kuramının⁴⁴ kentsel alanda sanayi sektörünün, zamanla bu göçmenleri emeceği tezinin aksine, “... az gelişmiş ülkelerde sanayileşmenin hız ve yapısının kırsal kesimden gelen işgücünün ancak kısıtlı bir bölümünü istihdam etmeye olanak tanıdığı, modern sistemin dışında yaşamlarını sürdürebilmek için kazanç olanakları arayan kitlenin faaliyetlerini eskisi gibi sürdürdüğü ve yakın gelecekte de bu durumun değişmeyeceği belirgin hale gelir”⁴⁵. Üretim sürecindeki teknolojik yenilikler, sadece kırsal alanda yaşayan nüfusu değil, aynı zamanda kentsel alandaki nitelikli işgücünün çalışma biçimlerini de etkilemiştir. Firmalar, formel olarak tanımlanamayacak, maliyetleri önemli ölçüde düşürebilen yeni çalışma biçimlerine gitmişlerdir. Formel alandaki bu çalışma biçimleri, fordist üretim biçimlerine göre tanımlandığında, sınırları belirsiz ve iş tanımı da oldukça muğlak olan bir nitelik arz etmektedir. Günümüzde, birçok firmanın başvurduğu evde çalışma biçimleri tasarımcılar, mimarlar, hatta sanatçılar gibi nitelikli işgücü olarak tanımlanan insanlardan, okuma yazma bilmeyen ev kadınlara kadar geniş bir yelpazede gerçekleştirilir. Kısacası, enformel çalışma düzenlemeleri, büyük firmaların maliyetlerini düşüren ve üretimi taşeronla verme veya eve iş verme gibi düzenlemelerle esnekliği attıran ekonomik yeniden yapılanma sürecinde gerçekleştirilmiş bir stratejidir⁴⁶

1970 sonrası, rekabetin giderek önem kazanması, firmaları, ayakta kalabilmek için maliyetleri düşürücü yeni düzenlemelere zorlamıştır. Firmalar, özellikle işgücü maliyetlerini düşürebilmek için üretim süreçlerinin önemli bir kısmını fason üretim ve/veya enformel işçi istihdam etme gibi birtakım düzenlemelere kaydırmışlardır. Özellikle 1980 sonrası giderek artan gelir kutuplaşması, emek sürecinin örgütlenmesi ve toplumsal yeniden üretimin yapısı için oldukça önemlidir.

“Bulgular, ekonomik kutuplaşmadaki artışın ve yeni teknolojilerin (1) üretimde yer alan küçük firmalarda bir çoğalmaya ve firmalar ve

⁴⁴ Modernleşme kuramlarına göre, kente göç edenler ilk olarak geleneksel sektörde çalışırlar. Geleneksel sektör, modern sektörün dışında istihdam edilenleri kapsar. Sonraki aşamada, geleneksel sektör çalışanları sanayi kesiminde istihdam edilirler.

⁴⁵ Özar, Şemsa: “Kentsel Kayıt-dışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Ön Saha Çalışması”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, sy. 23(4), 1996, s. 509-535.

⁴⁶ Rajzman, R., Tienda, M.: “Training Function of Ethnic Economies: Mexican Entrepreneurs in Chicago”, *Sociological Perspectives*, 43(3): pp. 36-46.

tüketiciler için hem çok ucuz olan ve hem de oldukça yüksek olarak fiyatlandırılmış ürünlerin perakende satışına ve (2) ilk olarak şehirlerin hem yüksek gelirli hem de düşük gelirli çalışanları ve oturanlarının oluşturduğu kritik kitleleri için ve, ikinci olarak, hem arz edenlere hem de satıcılara yakın olan küçük firmalara olan ihtiyaçtan dolayı, ana şehirlerde bunun gibi küçük firmaların büyük oranda toplanmasına yol açtığını göstermiştir”⁴⁷.

Ağırlaşan rekabet şartlarına uyum sağlama noktasında enformelleşme süreci, firmalara ciddi oranda bir esneklik kazandırmışlardır. Firmalar bundan yararlanabilmek için kendi bünyelerindeki merkezi üretim ve dağıtım süreçlerini parçalama (desantralizasyon) yoluna gitmişlerdir. Çünkü küçük birimlerin devletin kontrol alanından kaçabilmesi çok daha kolay olduğundan, bu birimlerin enformelleşmesi de aynı ölçüde kolay olmuştur. 1980 sonrası, uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikalarıyla devletin müdahale alanlarının sınırlandırılması bu süreci kolaylaştırmıştır. Sadece formel alanda değil, enformel alanlarda da devletin denetleme alanından kaçma yöntemleri çeşitlenmiştir.

4. Enformelleşme Sürecinin Ticari Boyutu: İşportacılık

“İşporta” kelimesi, köken olarak Latince “sporta” kelimesinden gelir⁴⁸. *Sporta*, hem Latince hem de İtalyancada “sepet-küfe” anlamındadır. Dolayısıyla, işporta kelimesi, Türkçe kullanımıyla, taşınabilir mal ve hizmet ticaretini ifade eder. Bu alanla ilgili olarak yapılan akademik çalışmalar, büyük ölçüde İngilizce yapıldığından işporta(cı-lık)* kelimesinin tam karşılığı da yoktur. Bunun yerine kullanılan kelimeler *sokak satıcılığı* ve/veya *seyyar satıcılık* üzerinden tanımlanır. Fakat, Türkçedeki kullanım alanıyla işportacılık, açık alanda yapılan mal ve hizmet ticaretini kapsayan sokak satıcılığı faaliyetlerini içerir. Dolayısıyla, bu çalışmada işporta ve sokak satıcılığı nitelemeleri birbirinin yerine kullanılabilir.

⁴⁷ Sassen-Koob, agm. s. 60-77.

⁴⁸ Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Adam Yayınları, İstanbul 2000.

* Türkçedeki gibi bir kullanımı olmayan bu faaliyet alanı, pedding, street vending vb gibi nitelemeler üzerinden tanımlanmıştır.

“Sokak satıcılığı, basit anlamda, ara sokaklar, büyük cadde ve bulvarlar gibi kamu alanlarında perakende ya da toptan olarak yapılan mal ve hizmet ticaretidir”⁴⁹. Gıda maddesi, tekstil ürünleri gibi mal satışından, ayakkabı boyacılığı gibi hizmet satışına kadar geniş bir faaliyet alanı vardır. Bu faaliyetlerin tipi ve yoğunluğu sokaktan sokağa, bölgeden bölgeye muazzam ölçüde değişiklik gösterir⁵⁰. Bunun temelinde de, 1970 sonrası dünya ekonomisinin girdiği krizin ardından uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikalarının toplumsal ve ekonomik alanda doğurduğu sonuçlar yer almaktadır. Bu politikalar kapsamında, “devlet girişimlerinin özelleştirilmesi ve sosyal harcamaların azaltılması, yoksullar için yaşam maliyetlerini arttırmış ve emekçi ve alt sınıflar için istihdam fırsatlarını da düşürmüştür. “Bu, enformel sektörde çalışmaya istekli olan bireylerin arzını ve enformel sektör mal ve hizmetlerine olan talebi artırır”⁵¹. Bunun yanı sıra, ekonominin yeniden yapılanmasına bağlı olarak, esnek çalışma biçimleri olarak nitelenen üretim ve dağıtım sürecinde yeni örgütlenme biçimleri, devletin ekonomideki rolünün azalması gibi bir dizi unsur, formal ve enformel alanlar arası geçişkenliği arttırmıştır. 1970’lerden itibaren, birçok büyük firmanın dağıtım süreçlerini sokak satıcıları üzerinden gerçekleştirmesi, buna örnek olarak verilebilir.

5. Tarihsel Olarak İşportacılık Faaliyetinin Gelişimi

Günümüzde, üretim süreçlerinin örgütlenmesinde hareket noktası, piyasada pazarlanabilme ve kar getirebilme potansiyelidir. Dolayısıyla, üretim etkinliğinin temel dinamiği, ticaret olgusu olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın inceleme alanı olan işportacılık faaliyeti ise, ticari faaliyetlerin en eski biçimi olarak nitelenebilir. Ticaretin ve özel olarak işportacılık faaliyetinin gelişimi de, tarihsel olarak piyasanın ve değişim ilişkilerinin gelişimiyle birlikte incelendiğinde anlam kazanır.

İktisat yazınında, klasik doktrin, ticari faaliyetlerin kökenini, ilk toplumların değiş-tokuş etkinliklerinde arar. Buna göre, insanlar arasındaki bu takas eğilimi, zaman içinde piyasa ve işbölümünü gerektirdi; ticaretin ve dış ticaretin gelişmesi, bu

⁴⁹ Bromley, Ray: “Street Vending And Public Policy: A Global Review”, International Journal of Sociology and Social Policy, Vol. 20, No: ½, (July 2000): pp. 1-29.

⁵⁰ Bromley, a.g.m. s. 1-29.

⁵¹ Cross, John: “Cooptation, Competition and Resistance, State and Street Vendors in Mexico City”, Latin American Perspectives, Issue 99, Vol. 25, No:2, (March 1998): pp. 41-61.

gerekliliklerin sonucu olarak ortaya çıktı. Polanyi, takas, trampa ve değişimin, etkinliği piyasa mekanizmasına bağlı bir ekonomik davranış ilkesi olarak ifade eder⁵². Piyasa da, bu takas/değişimin gerçekleştiği bir alandır. Kurumsal bir çerçevesi olmayan bir alanda, değişim ilişkileri gelişemez, fiyatlar oluşamaz. Dolayısıyla, ilkel toplumlar arasındaki değiş-tokuş, ticaretin ilk örneği olarak nitelenemez, daha çok rastlantısalıdır. Değişime konu olan ürünler, ortaklaşa elde edildikleri ve bu nedenle de, topluluğun bütününe ait oldukları için, değişimler de özel kişiler arasında değil, yine topluluklar arasında gerçekleştirilmektedir. “Değişimle elde edilen ürünler de bütün topluluğun malı oluyor, aynı şekilde, ortaklaşa elde edilen ürünler gibi bütün topluluk üyeleri arasında eşit paylarda üleştiriliyordu”⁵³. Bu nedenle, ilkel toplumlardaki değiş-tokuş, bir birikimi sağlamadan çok, kolektif bir amaca yönelik olan bir tarzı ifade etmektedir.

Bugün anladığımız anlamda değişim ilişkileri, üretim faaliyetinin gelişmesine paralel olarak gelişmiştir. Ödeme şekillerinin deniz kabukları gibi, kendi döneminin değişim değeri yüksek olan ilk para biçimleriyle yapıldığı cilalı taş devrinde, değişim sürecine insan emeği girmiştir. MÖ 200'lere gelindiğinde, bunu, Eski Yunan'da zanaatkar ve köylülerin agorada⁵⁴ kurulan pazarlarda toplandığı, limanlarda ticaret filolarının etkinlik gösterdiği bir süreç izlemiştir. Ardından, Roma döneminde, altın karşılığı İspanya, Sicilya, Kuzey Afrika ile ithalatın gerçekleştirildiği ve Çin'e kadar ticaret yollarının açıldığı bilinmektedir. Aynı zamanda ülke içinde köleden mücevhere kadar her türlü şeyin satılabildiği pazarların sabit hale geldiği bu dönem, MS yaklaşık 500'lü yıllara kadar devam eder.

a. Feodal Dönemde Ticari Faaliyetlerin Gelişimi

MS 1000'li yıllara gelindiğinde, hayatını seyahat ederek kazanan gezgin tacirlerin dönemi başlamıştır. Kent dışında tacirler için evler, hanlar, küçük kiliseler kurulmuş ve limanlarda her ulusun kendi sokaklarının olduğu büyük ticaret panayırları

⁵² Polanyi, Karl, Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri, çev.: Ayşe Buğra, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1944, s. 100.

⁵³ Zubritski, Y., Mitropolski, Kerov, V., İlkel, Köleci ve Feodal Toplum, çev.: Sevim Belli, 11. basım, Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 48.

⁵⁴ Kent meydanı

etkinlik göstermiştir⁵⁵. Bugün işportacı olarak nitelendirdiğimiz, kent dışındaki pazarlarda bağırarak satış yapan, seyyar küçük satıcılar yine dönemin düzenlemelerinin dışında kalmıştır. Bu dönemin pazarları, özellikle tacirler için feodal beylerin yüksek vergilerinden kaçabildikleri ayrıcalıklı alanlar olmuştur. Günümüze kadar pazar anlamında kullanılan Fransızca kökenli fuar (foire) kelimesi, “eğlence, sevinç” karşılığında olan Latince'den türetilmiş olması, bu noktada oldukça anlamlıdır. Bu dönemin fuar/panayırları, genelde Hıristiyanlıkta kutsal sayılan bayram gibi özel günlerde kurulmuştur. Haçlı seferlerinin başlamasıyla yeni ticaret yollarının açılması sayesinde panayırlar, ekonominin canlanmasını sağlamışlardır.

Kıta Avrupa'sında bir meslek olarak tüccarlığın ortaya çıkması 10 yy'da olmuştur. Bunların başlangıçta çok yavaş olan gelişimi, daha sonraki yüzyıl ilerledikçe hız kazanmıştır. Aynı dönemde kendini gösteren hızlı nüfus artışı da, kuşkusuz bu olguyla doğrudan ilişkilidir. Toplumda, refah düzeyi ile bağlantılı olarak başıboş dolaşan, manastırların sadakasıyla yaşayan, harman zamanı tarlalarda çalışan, savaş zamanı orduya katılan ve fırsatını bulduğunda da çapulculuk/yağmacılık yapan serseri kalabalığın sayısı, bu dönemde artıyordu⁵⁶. Dolayısıyla haçlı seferlerine katılmaları yanında, yeni pazar, liman ve panayırlarda da faaliyet gösteriyorlardı. Bu dönemin Avrupa'sında yetersiz olan ulaşım sistemi, Avrupa'nın birçok yerinde kıtlığı artırıyor ve yararlanmasını bilenler için zengin olma olanaklarını sunuyordu.

Ticaretin ekonomideki etkinlik alanı ve faaliyetten elde edilen birikim arttıkça, bir meslek ve yeni bir toplumsal sınıf olarak tüccarlıktan bahsedilebilmektedir. Bu dönemde, ekonominin itici gücü toptan ticaretle uğraşan tüccarlardır. Yine panayırlarda faaliyet gösteren küçük seyyar satıcılar, üreticiyle tüketici arasına giren asalak olarak görülmüş ve toptan ticaret yapan burjuvadan çok aşağı bir yere konulmuştur. Bu dönemin büyük tüccarları, seyahat sırasında kendilerinin ve mallarının güvenliğini sağlamak amacıyla birlikler oluşturmuşlardır. Tüccar birlikleri, kentlerin kendi kendilerini yönetme haklarını elde etmelerinden sonra, bu yönetimlerde öncelikle bir rol oynamaya başlamışlar ve amaçları da kendi siyasetleriyle –yerel pazarda tekel veya

⁵⁵ Sedillot, Rene, Dünya Ticaret Tarihi: Tarih Boyunca Tacirlerin ve Ticaretin Öyküsü, çev.: Esat Mermi Erendor, Cep Kitapları, İstanbul 1983, s. 170-3.

⁵⁶ Pirene, Henri, Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, 4. basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 91.

öncelikli ayrıcalıklar, düşük vergiler veya yollarda bunlardan muafiyet ve diğer pazar merkezlerinde ticaret kolaylıkları gibi- çalışmıştır⁵⁷.

Özetle, hacli seferleri ekonomik alanda önemli bir yönelimin miladını oluşturmaktadır. Kilisesinin iradesinin dışında büyük bir hızla gelişen ve yaygınlaşan ticaret faaliyetler, özgürlük söylemlerini arttırmış, mutlak doğru olarak kabul edilen dini bilginin tartışılmasına, ardından da Rönesans ve reform hareketlerine zemin hazırlamıştır.

17 yy' den itibaren, ulusal zenginlin kaynağının ülkeye değerli maden (altın ve gümüş) girişinde görüldüğü merkantilizm dönemi başlamıştır. Merkantilizm kavramının İtalyanca “tacir” anlamına gelen “mercante” kelimesinden türetilmiş olması, dönemin ekonomik işleyişinin temel unsurunu açıklar niteliktedir. Coğrafi keşifler sonucu – özellikle Amerika kıtasının keşfiyle- Kıta Avrupa'sına büyük miktarlarda değerli maden akışı, “... tüccarların ve yönetimlerin dikkatini bu metallere ve mülkiyetlerindeki ya da denetimlerindeki metal miktarını arttırmaya yönelik politikalara yoğunlaştırmasına yol açmıştır”⁵⁸. Kilise karşısında güç kazanan ulus devletlerin ülkenin maden miktarını arttırmaya yönelik en önemli politikası, dışalımın kısıtlanması ve dolayısıyla, dışsarıların desteklenmesi oldu. Hollanda, İngiltere ve Fransa, bu dönemde, ticaret kumpanyalarının etkinliklerinin artırılmasını, önemli ölçüde, sömürgeleri aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir. İmtiyazlarla donatılmış bu ticaret kumpanyalarının, sadece ekonomik etkinlikleri değil, sömürgelerde yönetimleri seçme veya devirme gibi, siyasi etkinlikleri de artmıştır.

Ekonomide tam serbestlik ve liberalizm tartışmaları da bu dönemde başlamıştır. Birçok ülkede iç gümrük duvarlarının indirilmesi, vergi muafiyeti gibi serbest girişimciliği destekleyen düzenlemeler, küçük tüccarlara önemli özgürlük ve hareket alanı açmıştır.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan süreç, bir anlamda, birikim sağlamanın tarihine işaret eder. Birikim sağlama, büyük ölçüde ticari faaliyetler üzerinden gerçekleşmiştir. Yeni tekniklerin üretim sürecine uygulanmasıyla başlayan sanayi devrimini, kendinden

⁵⁷ Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi: İlkçağdan Sanayi Devrimine, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1995, s. 184.

⁵⁸ Galbraith, John Kenneth, İktisat Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 42.

önceki dönemlerden ayıran en önemli fark, bu birikimin *sermaye* olarak kullanılmaya başlanmasıdır.

b. Sanayi Devrimi Sonrası Ticaretin Gelişimi ve İşlevi

İşportacılık, yukarıda da değinildiği gibi oldukça eski olan bir faaliyet biçimidir. Burada vurgulanması gereken nokta, herhangi bir ekonomik faaliyetin niteliğinin, geçerli olduğu toplumdaki hakim *üretim ilişkileri* dolayımında belirlendiği gerçekliğidir. Buna göre, toplumsal yapıda köklü bir dönüşümü ifade eden sanayi devrimi ile başlayan süreçte, yani kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesiyle, ticari faaliyetleri –özel olarak işportacılık faaliyetinin- tartışma bağlamı değişmek durumundadır. Bunun nedeni de, ticari faaliyetlerin, feodal dönemde ve kapitalist dönemde işlev ve nitelik bakımından önemli farklılıklar arz etmesidir. Bu bölümde, işportacılık faaliyeti, kapitalist üretim ilişkileri bağlamında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sanayi devrimini kendinden önceki dönemlerden ayıran temel farkın, birikimin sermaye olarak kullanılmaya başlanması olduğuna yukarıdaki bölümde değinilmişti. Dolayısıyla, bir sistem olarak kapitalizm, sermaye birikimine dayandığından, kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşmesi, sanayi devrimiyle başlamaktadır. Yeni tekniklerin üretim sürecine dahil edilmesiyle, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, ardından belli bir doygunluğu ulaşan sermayenin mekansal yayılması kapitalizmin işleyiş mekanizmalarını tanımlamaktadır. Bunu da üretici sermaye, ticari (mal) sermaye ve para sermaye döngüleriyle gerçekleştirir. Bu döngüler, bir anlamda, sistemin kendini yeniden üretebilme süreçlerini ifade eder⁵⁹. Örneğin 1970'lere kadar, birikim sağlama üretici sermaye üzerinden gerçekleştirilirken, krizle birlikte, ekonominin yeniden yapılanma ihtiyacı doğrultusunda, bu birikim sağlama süreci, 1980 sonrası para sermaye üzerinden gerçekleşmiştir.

Marx, üretim faaliyeti ile dağıtım, değişim ve tüketim arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade eder:

⁵⁹ Marx, bunu sermayenin toplam döngüsü olarak nitelendirir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marx, K., Kapital, , çev: Alaattin Bilgi, 6. Basım, Cilt 1, Sol Yayınları, Ankara 2000.

“...üretimde, toplumun üyeleri, doğanın ürünlerini insan ihtiyaçlarına uygun bir biçimde benimserler (üretirler, biçimlendirirler); dağıtım, bireyin bu ürünlerin bölüşülmesine hangi ölçüde katıldığını belirler; değişim, dağıtımda payına düşen hisseye karşılık elde etmek istediği özel ürünleri ona sağlar; ve nihayet tüketimde ürünler, tatmin, bireysel mülk edinme sağlayan eşya haline gelirler”⁶⁰.

Ticaret faaliyeti ise bir anlamda, yukarıda sözü edilen etkinliklerin ortaklaştığı bir alandır. Tüketim, üretimin ön koşuludur. Tüketim olmazsa, üretilen mal bir değer yaratamaz. Tüketim, üretimi iki açıdan anlamlı kılar: birincisi, ürün, ancak tüketimde gerçekten ürün olur, ikincisi, tüketim yeni bir üretim ihtiyacı yaratır, yani üretimin nedenini yaratır⁶¹. Bu da ticaret faaliyetleri aracılığıyla gerçekleştirilir. Kapitalizmde, ticari faaliyetler, birikim sağlamanın en temel yollarından birisi olarak öne çıkmaktadır. Değişim ilişkilerinin yoğunluğu, üretim sürecinin gelişimini ve yapısını da belirler. Örneğin bir ürüne ait pazar alanı genişlediğinde üretimin de hacmi büyür, bu anlamda üretim sürecinde derin bir bölünme gerçekleşir.

Kısacası, üretim, dağıtım, değişim ve tüketim, bir bütünün belli işlevler üstlenen parçalarını oluştururlar. Özellikle, 1970’lerden itibaren, işportacılık faaliyeti, bu süreçte çok önemli bir işlev üstlenmiştir. İşportacılık faaliyetinin az gelişmiş ülke ekonomilerinde önemli bir alanı kaplamaya başlamasından itibaren, sokak satıcılığı üzerine yapılmış birçok akademik çalışmada, büyük fabrikaların stoklarını eritebilmek için dağıtım süreçlerini işportacılar üzerinden gerçekleştirmeye başladıklarını vurgulanmıştır⁶². Dolayısıyla, kapitalizme içkin olarak değerlendirilebilecek karşılıklı ilişkiler ortaya çıkmaktadır.

5. Toplumsal İlişkiler Bütünü Olarak İşportacılık

Herhangi bir faaliyet alanında görülen gelir, tüketim, dağıtım, bölüşüm gibi iktisat disiplini çerçevesinde açıklanan olgular sadece ekonomik ilişkileri değil, toplumsal ilişkileri de ifade etmektedir. Ekonomik yaşam içerisinde gerçekleştirilen tüm faaliyetler, toplumsal yapı ile sıkı ilişki içindedir. Hem toplumsal yapıyı belli ölçüde

⁶⁰ Marx, Karl, Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı, çev.: Sevim Belli, 2. Basım, Sol Yayınları, Ankara 1974, s. 267.

⁶¹ Marx, age., s. 270-271.

⁶² Bunu sırasıyla Tokman, V., 1979, Bromley, R., 1979, Portes&Sassen-Koob, 1987, Thelcher, S., 1994 ve Wilson, T., 1998 vurgulamışlardır.

dönüştürme kapasitesi olabilir, hem de toplumsal yapı tarafından belirlenebilir. Dolayısıyla, sosyal bilimlerde, sosyal olgu/değer analizleri söz konusu toplumsal ilişki ve mekanizmalar dikkate alınarak yapılmak durumundadır.

İşportacılık faaliyeti, yukarıda sözü edilen bağlamda değerlendirildiğinde, ortaya çıktığı toplumsal ilişkiler sistemine göre farkı işlevler üstlenmekte, toplumsal yapıya göre farklı ilişki biçimleri açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda da, Türkiye gibi ülkelerde belli ölçüde, toplumsal ilişkileri dönüştürme, kendine has ilişki biçimlerini yaratabilme gücüne sahip olabilmektedir. Ama, kendisi de kaynaklandığı ülkedeki toplumsal ilişkiler dolayımında belirlenebilmektedir.

Bazı ülkelerde, işportacılık faaliyeti, kendine özgü gelir, istihdam ve tüketim biçimlerini açığa çıkarırken, bazı ülkelerde de formel alanlarla kurdukları ilişki daha belirleyici bir unsur olarak ön çıkabilmektedir. Dolayısıyla, işportacılık faaliyetinin bir toplumsal ilişkiler bütünü olarak ele alınmasından hareketle, kaynaklandığı ülkedeki ekonomik sistemden, inanç ve değerler sistemine kadar bir dizi unsura da vurgu yapılmak durumundadır.

Bu bölümde, toplumsal ilişkiler bütünü olarak işportacılık faaliyetinin genel özellik ve işlevlerine değinilecektir. İşportacılık faaliyetini belirleyen unsurlar, formel alana alternatif olarak gelir, istihdam ve tüketim sağlama işlevlerinin yanı sıra, formel sektörle arasındaki geçişkenlik özelliği ve resmi otoritelerin politikaları üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

a. Gelir, İstihdam ve Tüketim Yaratma Fonksiyonu

Dünyanın her yerindeki sokak satıcılarının ortak bir özelliği bireyler arası ilişkilerin, faaliyetin her alanında belirleyici olmasıdır. Bu faaliyetlerin yanı sıra, işportacıların birbirleriyle geliştirdikleri yakın, kişisel ilişki ekonomik bunalım, yoksulluk gibi olumsuz koşullara uyum sağlayabilmelerini kolaylaştırır. Enformel ekonomi hem bireysel ekonomik fırsatın mucizesi, hem de kriz koşullarında bireylerin var olabilmelerinin bir yolu olmuştur⁶³. Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, enformel

⁶³ Portes, Alejandro,- Castells, Manuel, “The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy”, *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, ed. by Alejandro Portes, Manuel Castells, Lauren A. Benton, John Hopkins University Press, Baltimore 1989, pp 11-37.

ekonomik faaliyetlerin modernleşme kuramlarının öngördüğü gibi yoksulluğa karşı geliştirilmiş geçici bir ara form olmadığıdır.

“Eğer enformel ekonomi, yoksulluk dolayısıyla sadece bir sığınaktan ibaret olsaydı, mantıksal olarak bunun iki sonucunun olması gerekirdi; birincisi, enformel olarak istihdam edilenler arasındaki gelir düzeyi ortalaması, modern sektörde çalışanlarınkinden önemli ölçüde düşük olacaktı ve ikincisi de, formel faaliyetlerde iş bulmuş olanlar, enformel ekonomiye geçmek amacıyla, gönüllü olarak bu işlerini asla bırakmayacaklardı”⁶⁴.

Fakat, bu süreç bunun tam tersi bir şekilde işlemiştir. Bunun nedeni de sokak satıcılığı faaliyetinin, çalışanlarına tatmin edici bir gelir sağlamasıdır. İnsanların işportacılık faaliyetinden elde ettikleri gelir, formel sektördeki kendi vasıflarına uygun herhangi bir işten daha düşük olsaydı, bu faaliyet, ekonominin genel görünümünde bu kadar yaygınlık ve çeşitlilik göstermezdi. Dolayısıyla, farklı ülkelerin farklı kentsel alanlarında, işportacılık faaliyetinin *gelir yaratma* fonksiyonu oldukça belirleyici bir niteliğe sahiptir.

En genel anlamda, enformel ekonomi, hem mal ve hizmetleri arz edenler, hem de bu mal ve hizmetin tüketicilerinden oluşur⁶⁵. Dolayısıyla işportacılık faaliyeti özelinde düşünüldüğünde de, bu faaliyetin gelir yaratma fonksiyonu dışında, alternatif bir *tüketim yaratma* fonksiyonu ortaya çıkar. İşportacılar, hem kendisinin, hem de ailesinin ihtiyaçlarını büyük ölçüde yine bu sektörden karşılar. Yani, işportacılık faaliyeti ile uğraşanlar, aynı zamanda, kendilerinin tüketicileridirler. Nitelik olarak, işportada satılan mal ve hizmetler orta ve/veya düşük gelir grubuna hitap eder. Dolayısıyla, sadece işportacılara değil, kentte yaşayan birçok kesimden insana çok çeşitli alternatifler sunar. İşportacılık faaliyetine dair alım-satım, elde ettikleri kar gibi verilerin tam olarak bilinmemesine rağmen, herhangi bir ticari faaliyette, mal ve hizmetlere olan toplam talep miktarı söz konusu faaliyetin devamı noktasında belirleyicidir. Bugün, işportacılık faaliyetinin kalıcılaşması ve yaygınlaşması şüphe götürmez bir şekilde

⁶⁴ Portes, Alejandro, Sassen-Koob, Saskia: “Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies”, The American Journal of Sociology, Volume 93, No. 1 (Jul. 1987), pp. 30-31.

⁶⁵ McCrohan, F.,- Kevin, Sugrue,- F., Timothy: “Heterogeneity Among Barterers and Vendors in the Informal Economy”, Journal of Economic Studies, Volume 28, No:6, 2001, pp. 422-432.

vurgulanabiliyorsa, bunda faaliyetin alternatif bir tüketim yaratma kapasitesinin etkisi oldukça büyüktür.

Yukarıda da değinildiği gibi, bu faaliyetin, aktörlerine ne ölçüde gelir getirdiği tam olarak ölçülemese de, ekonomik hayatın bütünü için işportacılık faaliyetinin gelir ve tüketim yaratma işlevleri yanında, toplumsal yaşamın devamlılığı için önemli olan *istihdam yaratma* işlevi de vardır. Tek tek düşünüldüğünde, satıcılar bireylerdir, fakat satıcılık, her biri çok çeşitli toplumsal ilişkilerin bir paçası olan bir çok insanın tercihlerinin bir sonucudur⁶⁶. İşportacılık faaliyeti ile uğraşan çok farklı kültürel iklimlerin ürünü olan insanlar, kendi içlerinde bazen çatışma, ama daha çok dayanışma ve yardımlaşmadan oluşan ortak bir dili ve ilişki ağını geliştirirler. Bu tarzda ilişkiler biçiminin kurulması, onları bir arada tutan gücün kaynağıdır. Dolayısıyla, bu faaliyetlerle uğraşanlar, sadece ekonomik olarak değil, "...aynı zamanda toplumsal olarak, kentsel alanda, kendi değerleriyle, kendi kültürü ve estetiği ile, kendi davranış dili ile, bir yerleşme, bir yaşama, üretim ve yeniden üretim örüntüsü olarak başka bir varoluş tarzının özerk dünyasını kurar"⁶⁷.

b. Formel ve Enformel Alan Arasındaki Geçişkenlik

1970'li yıllarla başta Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere, enformel ekonomik faaliyetlerle ilgili yapılan bir çok çalışma, modernizm teorilerinin enformel sektörü formel sektörle ilişkisinin olmadığı ön kabulünden hareket eden statik sektör analizlerinin aksine, enformel ve formel alan arasında hem üretim hem de ticari faaliyetleri içeren toplumsal ilişkilerin oluşunu ortaya koymuştur. Genel olarak düşünüldüğünde, enformel faaliyetlerle uğraşan kişiler ya da aile bireylerinin çoğu, aynı zamanda, formel alanın da toplumsal ve ekonomik aktörleridir⁶⁸. Kentsel alanı paylaşırlar, tüketimde bulunurlar, oy kullanırlar. Yani formel alanda yakın temas halindedirler. Gerçekleştirilmekte olan ekonomik faaliyetlerden, toplumsal ilişkilere kadar enformel alanla formel alan iç içe geçmiştir. Dünyanın farklı bölgelerinde, bu

⁶⁶ Morales, Alfonso: "Peddling Policy: Street Vending in Historical and Contemporary Context", *International Journal of Sociology and Social Policy*, Volume 21, #3/4, 2000. pp. 42-68.

⁶⁷ Atauz, Akın,- Gökçeli, Raşit: Enformel Sektör Üzerine "Enformel" Tezler, *Planlama Dergisi*, 92/1-4. Ankara, s. 21-44.

⁶⁸ De Pardo,-Castano Soto; "The Articulation of Informal Sectors in the Economy of Bogota, Colombia", *The Informal Sector*, John Hopkins University Press, 1989, p. 53.

faaliyet ve ilişki biçimleri çeşitlilik gösterse de, sonuç itibarıyla, toplumsal alanda bir bütünlük ve ilişkisellik arz ederler. Örneğin, formel alandaki ekonomik kriz, enformel alandaki aktörlerin geçim stratejilerini nasıl etkilerse, enformel alandaki aktörlerin ve ailelerinin sayısal büyüklüğü, konut sorunları, hatta siyasi tercihleri gibi unsurlar da hükümet politikalarını önemli ölçüde etkiler. Dolayısıyla, enformel alan kendi içinde durağan değil, tersine, dinamiktir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, enformel alan ile formel alan arasındaki geçişkenlik, ekonomik kriz durumlarında hız kazanır. Formel alanda çalışanlar, gelecekle ilgili belirsizliğin artması durumunda ya ek iş olarak, ya da tam zamanlı olarak, enformel ekonomik faaliyetlerle uğraşırlar. Enformel çalışanlar ise, alternatif stratejiler üretme konusunda, faaliyetin yapısının esnekliği nedeniyle, kriz koşullarına çok kolay uyum sağlarlar. Dolayısıyla, kriz durumlarında, formel alan ve enformel alan arasındaki mal ve hizmet ticareti artabilir, geçişkenlik hızlanabilir. Özetle, “Formel yapıda oluşacak kriz ve bir gelecek tasavvurunun çizilememesi durumunda, enformel yapılar belli bir hareket kabiliyeti kazanmakta, özellikle yapı ve aktör arasındaki ilişkinin deviniminin hızlandığı, yapının hızlıca yeniden kurulup yıkılabildiği durumlarda, enformel aktörlerin de yapıyı değiştirebilme ve etkileyebilme şansları artabilmektedir”⁶⁹. Enformel ekonomik faaliyetlerde, özellikle 1970 sonrası görülen yaygınlaşma ve çeşitlenme eğilimi, 1980’lerin neoliberal iktisat politikalarının çizdiği eksenle beraber, devletin müdahale alanlarının sınırlandırılmasıyla, oldukça farklı bir yönelime girmiştir. Hem formel alanın, hem de enformel alanın devlet denetiminden kaçma yöntemleri çeşitlenmiştir.

c. Enformel Ekonomik Faaliyetler ve Devlet Kontrolü

Enformel ekonomik bir faaliyetin neyi içerip neyi içermediği konusunda en belirgin kriter, hem devletin hem de toplumun gözündeki meşruiyettir. Buna göre, enformel bir çalışma biçimi olan yasadışı faaliyetleri diğer enformel faaliyetlerden ayıran temel fark da bu meşruiyet zeminidir. Dolayısıyla, hem resmi otoritelerin hem de

⁶⁹ Işık, Oğuz,- Pınarcıoğlu, M. Melih, Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 57.

toplumun gözünde meşruiyetin dayanakları ve sınırları yine formel alana göre belirlenir, formel alana göre anlam kazanır.

Enformel ekonomik faaliyetlerin niteliğinin ve etki alanının, toplumsal yapı ve ekonominin genel yönelimi gibi bir dizi unsurlara göre her ülke bağlamında çeşitlilik ve farklılık gösterdiği daha önceki bölümlerde belirtilmişti. Buradan hareketle, enformel alan ve devlet arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için öncelikle, sözkonusu ülkede formel alanın tam olarak ne olduğu ve neyi içerip neyi içermediği sorusunun açıklanması gerekmektedir. Çünkü enformel faaliyetleri belirleyen, bir anlamda, formel alanın kendisidir. Bu da, ülkeden ülkeye değişebileceği gibi, aynı toplumda farklı tarihsel süreçlerde formel alanın neyi içerip neyi içermediği de değişebilir. Dolayısıyla, bir durumda enformel olan, yasaklanabilen bir faaliyet, başka bir durumda yasal olabilir; aynı faaliyetin formel-enformel çizgisindeki yeri birçok kez değişebilir; ve sonunda enformellik, ekonomik ilişkilere devlet müdahalesinin sıfır olduğu durumlarda anlamını tümüyle kaybedebilir⁷⁰. Sovyet Rusya deneyiminde olduğu gibi bu durumun tam tersi de mümkün olabilir. Önceden formel olan zanaatkarlık gibi bireysel çalışma biçimleri, sosyalist yeni düzenlemeler kapsamında yasaklandı, enformel olarak kabul edildi. Dolayısıyla bir zamanların zanaatkarlık gibi çalışma biçimleri meşruiyetini yitirdi, hatta suç teşkil etti. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, bir ekonomik faaliyetin meşru olmasıyla, yasal olması arasındaki ayrımdır. Örneğin, uyuşturucu madde satıcılığı, günümüz düzenlemelerinde yasadışı olarak kabul edilmektedir. Genel olarak düşünüldüğünde, ciddi bir suç olan bu faaliyet, aslında enformel bir çalışma biçimidir. Fakat, formel alanda bir iş bulmak için yeterli donanımı olmayan bir kişinin geçimini sağlamak için sokakta meyve-sebze satması aynı ölçüde bir suç teşkil etmez. Kayıt altında olmadığından bu faaliyet de enformel bir çalışma biçimidir. Fakat, hem toplumun gözünde, hem de merkezi otoritelerin gözünde bir meşruiyeti vardır. Dolayısıyla, her iki faaliyet de enformel olmasına karşın, herhangi bir meşru zemine dayanıp dayanmama noktasında birbirlerinden tamamen ayrılırlar.

⁷⁰ Portes, Alejandro,- Castells, Manuel,- Benton, Lauren A., “Conclusion: The Policy Implications of Informality”, *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, ed. by Alejandro Portes, Manuel Castells, Lauren A Benton, John Hopkins University Press, Baltimore 1989, pp. 298-312.

Günümüzde, enformel çalışma biçimlerinden söz edilebildiği her ülkede, aynı zamanda bir devlet müdahalesinden de söz edilebilir. Genel anlamda 3 tip devlet müdahalesi vardır; görmezden gelici politikalar, düzenlemeye dönük politikalar ve yasaklayıcı politikalar. Bununla beraber, devlet müdahaleleri, enformel faaliyetlerin çeşidi ve yoğunluğuna göre farklılık gösterebilir. Yukarıda da değinildiği gibi, dünyanın her yerinde yasal otoriteler, uyuşturucu madde üretilmesi ve satılması gibi enformel faaliyetlere karşı yasaklayıcı politikalar izler. Fakat, satışında bir sakınca olmayan malların ticaretiyle uğraşan sokak satıcılarına karşı, çoğunlukla, düzenlemeye dönük ve/veya görmezden gelici politikalar uygulanır.

Merkezi otoritelerin enformel ekonomik faaliyetlere müdahale tercihleri gibi, söz konusu politika tercihinin nedenleri de ülkeye göre farklılık gösterir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nin ve Türkiye'nin belli alanlardaki enformel ekonomik faaliyetlere ilişkin uyguladığı görmezden gelici politikaların dayanakları, ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal ve siyasi konjonktüre göre farklılık arz eder. Stepick'in⁷¹ Miami'deki Kübalı göçmenlerin ekonomik faaliyetlerine ilişkin yaptığı çalışma buna çok iyi bir örnek olabilir. Küba devriminden kaçan göçmenlerin ekonomik faaliyetlerine ilişkin Amerika'nın görmezden gelici ve hatta zaman zaman destekleyici politikasının arkasında, ülkenin sosyalist ekonomik sistemlere karşı aldığı politik bir duruş vardır. Buna karşın, Baştaymaz'ın⁷² belirttiği gibi, Türkiye'deki kentsel alanlarda enformel ekonomik faaliyetlere karşı merkezi otoritenin uyguladığı görmezden gelici politikaların arkasında ülkede gittikçe artan ve iç içe geçmiş, sosyal ve ekonomik sorunları yumuşatma kaygısı vardır: “Merkezi otoriteler, kendi üretemedikleri çözümleri bu kesimin üretmesi ve toplumu sosyal patlamalardan koruması nedeniyle bu kesime olumsuz bakamazlar”.

Genel anlamda, enformel faaliyetlerin yaygınlaşmasında ve kalıcı bir nitelik arz etmesinde etkili olan faktörlerden biri, devletlerin, bu alana müdahale biçimleridir. Türkiye özelinde, enformel ekonomik faaliyetlerin ticari boyutu olarak özellikle işportacılık faaliyetinin hızla yaygınlaşması ve kalıcı bir nitelik arz etmesinde merkezi

⁷¹ Stepick, Alex., “Miami’s Two Informal Sectors”, *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*, ed. by Alejandro Portes, Manuel Castells, Lauren A. Benton, John Hopkins University Press, Baltimore 1989, pp. 111-131.

⁷² Baştaymaz, Tahir, “İşportacılık: Günümüz Kentlerinde Cankurtaran Meslek”, *İşgüç*, E-dergi, Cilt 1, Sayı 1, 1986.

otoritelerin görmezden gelici ve düzenlemeye dönük politikaları kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Enformel faaliyetler en iyi olasılıkla devletin görmezden gelici politikalarına ve en kötü olasılıkla da devlet baskısına rağmen gerçekleştirilen bir dizi direnç ve kaçınma stratejilerini ifade eder⁷³. Özellikle işportacılık faaliyeti, faaliyet alanının çeşitliliği, giriş-çıkışın kolay olması, taşınabilir niteliği, önemli miktarlarda başlangıç sermayesi gerektirmemesi gibi kendine has özellikleri sayesinde, devletin müdahalelerine esneklik sağlayabilme ve kendini yeniden üretebilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla, merkezi ve/veya yerel otoritenin bu faaliyet alanına dair politikalar üretmesi ve hayata geçirmesi karmaşık ve zor bir süreçtir. Bu nedenle, çerçevesinin çok iyi belirlenmiş olması gerekir. Yerel otoritelerin aşamalı olarak, bu faaliyetleri formel alana taşımaya dönük iyi niyet politikaları, bu faaliyetlerin artmasında itici gücü de oluşturabilir. Bu noktada, devletin sokak satıcılığına ilişkin düzenleme ve ödüllendirmeyi birbirine karıştıran en açık politikası, bu faaliyetleri sokağın dışındaki yerlere, düzenlenmiş kamu ya da özel pazarlara kaydırmaktır⁷⁴. Belediyelerin düzenleme alanına giren satıcılar, enformel ilişki ağlarını temel alarak, bıraktıkları yerleri akraba/hemşerilerine devrederler. Dolayısıyla, sokak satıcılarını sayısını azaltmaya dönük düzenleyici politikalar, bir anlamda özendirici/ödüllendirici politikalara dönüşebilir.

B. TEORİK KÖKEN: Enformelleşme Sürecine İlişkin Farklı Yaklaşımlar

1. Modernleşme Okulu

Modernleşme okulu, İkinci ekonomi analizlerinden hareketle, enformel sektörü, “modern” ekonomik örgütlenmeye karşı olarak “geleneksel” prekapitalist şeklinde tanımlar. Bu kavramsallaştırmayı açıklamadan önce, modernleşme okulunun kalkınma yazınındaki gelişme-azgelişmişlik tartışmalarına değinmek, yaklaşımı anlama noktasında ön açıcı olacaktır.

Kalkınma yazınında, gelişme-azgelişmişlik tartışmaları, 1945 sonrası, üretici sermayenin mekansal yayılma gerekliliği doğrultusunda, ulusal bağımsızlığını yeni

⁷³ Cross, John: “Co-optation, Competition and Resisrance: State and Street Vendors in Mexico City”, Latin American Perspectives, Issue 99, Volume 25, No 2 (march 1998), pp. 41-61

⁷⁴ Bromley, Ray: “Street Vending and Public Policy: A Global Review”, International Journal of Sociology and Social Policy, Volume 20, No. 1/2, 2000, pp. 1-29.

kazanmış ülkelere yönelik kalkınma reçetelerinin belirlenmesinde teorik zemin oluşturmuştur. Bu tartışmalar kapsamında, modernleşme kuramcılarını “azgelişmişlik” kavramsallaştırmasını, “gelişmiş” olana göre yaparlar. Yani kuramın ana aksını, gelişmek fikri oluşturur. Gelişme ancak sanayileşme yoluyla gerçekleşebilir. Bu açıdan gelişme fikri sanayileşme biçiminde ve gelişmiş ülkelerden örnek alınan niceliksel büyüme standartlarıyla görünür hale gelir. Yani temel ölçüt, gelişmiş olmaktır. Bunun içeriğini de, sanayileşmiş ekonomilerini demokrasi ile birleştirebilmiş Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri oluşturur. Dolayısıyla, geleneksel toplumdaki modern topluma doğru tarihsel bir gelişme sözkonusudur. Bunun nedeni de, bugünün modern/gelişmiş toplumlarının, bir zamanların azgelişmiş toplumları oldukları yönündeki görüşü oluşturur. Dolayısıyla, bugünün azgelişmiş toplumları da, gelişmiş toplumların geçtiği aşamalardan geçecektir. Kısacası, modernleşme okulu, azgelişmişlik sürecini, doğrusal bir tarih anlayışından hareketle ve Batı ülkelerinin gelişim sürecini *veri kabul ederek* tanımlar. Bu anlamda, süreç, geleneksel olandan modern olana doğru bir gelişim göstermektedir. Bu açıdan az gelişmiş ülkelerdeki (AGÜ) enformel ilişkilerin ortadan kalkması bir zaman sorunu olarak algılanır. Toplumların geleneksel üretim formlarını modernleştirmek için yapmaları gerekenin sanayileşmek olduğundan hareketle, kurulu büyük imalathaneleri modern kapitalist fabrika, diğer üretim birimlerini ise geleneksel atölyeler kabul etmektedirler. Zamanla gelişme tamamlandıkça bu yapılar ortadan kalkacaktır. Ancak iki yapının AGÜ’lerde aynı anda söz konusu bir ekonomisi içinde görülmesi modernleşme okulu kapsamında ikili yapı tezlerini ortaya çıkarmıştır. Modernleşme okulu, azgelişmiş ülkelerdeki kentsel enformel sektörü (KES) ikinci ekonomi yaklaşımlarından hareketle ele alır. AGÜ’lerde, bir yandan piyasada *rekabet* kurallarının belirleyici olduğu *kapitalist* kesim söz konusu iken, diğer yandan ücretsiz aile işçilerinin çalıştığı, geçimlik üretim yapan ve kar güdüsü dışında hareket eden *geleneksel* bir kesim vardır.

Çalışmanın “Enformel Sektör Analizleri” bölümünde değinildiği gibi, ikili yapı tezlerinin temelini; ilk olarak, davranışsal ve güdüsel farklılıklardan hareketle, topluma kapitalizmin girişiyle beraber ikili bir yapının oluştuğu Boeke’un tezi, ikinci olarak, Echaus ve Higgins’ın bir ekonomide emek yoğun geleneksel ve sermaye yoğun kapitalist üretimin bir arada oluşuna ilişkin kavramsallaştırdıkları teknolojik ilicilik,

üçüncü olarak da Lewis'in "kapitalist" ve "geçimlik" kesim ayrımından hareketle, formel ve enformel ekonomik yapıyı kavramsallaştırdığı klasik ikicilik yaklaşımı oluşturur.

Lewis'in klasik ikicilik tezinde, kapitalist kesim sermayenin yeniden üretildiği ve bu üretim sonucunda kapitaliste ödemenin yapıldığı kesim olarak tanımlanırken, geçimlik kesim ise yeniden üretilebilir sermaye kullanmayan ve dolayısıyla da büyüme hızının düşük olduğu bir kesim olarak tanımlanır⁷⁵. Buna göre, geçimlik kesimin gelir düzeyi düşüktür. Lewis'e göre, gelişme süreci, bu kesimden, üretkenliği yüksek, dinamik olan kapitalist kesime geçiş olarak tanımlanır. Sermaye ve doğal kaynaklara göre emeğin niceliksel fazlalığı sınırsız işgücüne kaynaklık etmektedir. Kentsel alanda geçici olarak enformel ekonomik faaliyetlerde istihdam edilen bu emek gücü, gelişmekte olan kapitalist kesim için önemli bir potansiyeli oluşturmaktadır. Lewis'e göre bu iki kesim arasındaki tek belirleyici ilişki gerçekleşen emek gücü akışından ibarettir. Kapitalist kesim büyüdükçe ortaya çıkacak işgücü açığı, geçimlik kesimdeki gizli işsizlerin yanı sıra, küçük çaplı ticari faaliyetlerle uğraşanlar, geçici işlerde çalışanlar ve kadın nüfusunca da desteklenecektir. Bu sınırsız emek arzı, AGÜ'lerde büyümeyi gerçekleştirebilmenin en temel yoludur. Bunun içinde AGÜ'lerde kapitalist kesimin desteklenmesi ve geliştirilebilmesi can alıcıdır.

Singer, AGÜ'lerdeki ikililiğinin en tehlikesi olarak istihdam bunalımını vurgular. Dolayısıyla, diğer ikili yapı tezlerini istihdam sorununda yoğunlaşmadıkları gerekçesiyle eleştirir. Singer, AGÜ'lerdeki ikili yapının varlığını bilim ve teknolojiye uluslar arası ikicilikte arar. Bu anlamda, ikili yapının varlığını da dört ana unsurla ilişkilendirir:

*"1. Uluslararası araştırma ve geliştirme çabalarını genellikle merkez ülkelerin özgül sorunlarına yöneliktir; 2. Dışalımı yapılan teknoloji, çevre ülkelerde kök salmaz ve bu ülkelerin gereksinimlerine göre uyarlanmaz ya da geliştirilmez; 3. Karların ve kar paylarının merkez ülkelere geri dönmesi çevre ülkenin yatırım potansiyelini önemli ölçüde azaltır; 4. Yetersiz ölçüde yaratılan yeni iş olanakları, kırdan göçenlerin tümüne iş bulma olanağı sağlamaz"*⁷⁶.

⁷⁵ Ercan Fuat, Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001, s. 91.

⁷⁶ Ersoy, Melih, agm. s. 1-21.

Bunun bir sonucu olarak kentsel alanda, bir yandan, istihdam edilmiş seçkin kesim, diğer yandan da toplam işgünün artan miktarının marjinalleştiği bir kesim söz konusudur.

Diğer bir iktisatçı Myint, AGÜ'lerdeki ikililiğin nedenini iki sektör arasındaki faiz oranlarının farklı oluşuyla ve kaynak dağılımında devletin modern sektör yanlısı tutumuyla ilişkilendirir. Geleneksel sektörde faiz oranları, modern sektöre göre daha yüksek olduğu için geleneksel sektörde mali ikilik söz konusudur. Devlet, modern sektördeki büyük ölçekli ve sermaye yoğun işletmeleri gözeterek kaynak dağılımını gerçekleştirdiğinden, AGÜ'lerdeki ikili yapıyı bir anlamda destekler niteliktedir.

“Böylece, geleneksel sektör üreticileri yüksek faizlerle güçlükle parasal kaynak bulabilirken, modern sektörde gerekli sermaye ve döviz uygun koşullarla bulunabilmekte, bunun yanı sıra ulaştırma, iletişim ve enerji gibi altyapı gereksinimleri de devlet desteği ile kolaylıkla sağlanabilmektedir”⁷⁷.

Modernleşme okulu içinde yer alan kuramcılar, azgelişmişliğin nedenine dair inanç ve değerler sistemi, geleneksel ilişki ve kurumların varlığı, ekonomik büyüklükler gibi farklı unsurları öne sürseler de, en genel anlamda, azgelişmişliği, sözkonusu ülkenin içsel dinamikleriyle açıklama noktasında ortaklaşırlar. Gelişme sürecinde, temel vurgu sanayileşmektir. Azgelişmiş ülkelerin gelişme sürecine girmelerinde kritik unsur da, bu sürecin bilinçli müdahalelerle yönlendirilmesi gerekliliği olarak öne çıkar.

Modernleşme okuluna en kapsamlı eleştiriler, bağımlılık okulu kuramcıları tarafından yöneltilmiştir. Bağımlılık okulu, modernleşme okulunun AGÜ'lere yönelik gelişme sürecini doğusal bir tarih anlayışından hareketle kavramsallaştırmalarına karşı çıkar. Çünkü bir ülkedeki gelişim süreci, modernleşme okulunun öngördüğü gibi Kuzey Amerika ve Batı Avrupa deneyimlerinden hareketle, doğrusal bir eksen üzerinde gerçekleşmez. Her ülke, toplumsal ve tarihsel anlamda, kendi birikimlerini yaşar. Dolayısıyla, bu süreç, her ülkenin özgül şartlarında farklılıklar arz eder. Bağımlılık

⁷⁷ Myint, H., Economic Theory and the Underdeveloped Countries, Oxford Un. Press, New York 1971, aktaran Ersoy, M. agm. s. 1-21.

okulunun diğeri bir eleştirisi noktası, AGÜ'lere yönelik dış müdahalelerin gelişme için koşul olarak kabul edilmesiyle, bu süreci meşrulaştırılması mantığına ilişkindir. Modernleşme okulunun, bugünün gelişmiş toplumlarının bir dönemin az gelişmiş toplumları olduğu nitelenmesine karşı çıkarlar. Çünkü gelişmiş ülkeler, kendi gelişme sürecini dış müdahalelerle değil, iç dinamikleriyle gerçekleştirmişlerdir. Bağımlılık okulunun yaklaşımı aşağıdaki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

2. Bağımlılık Okulu

Bağımlılık teorileri, hareket noktası itibarıyla, merkez kapitalist ülkeler ve çevre ülkeler arasındaki tarihsel ekonomik bağımlılık ilişkisinden kaynaklanan Latin Amerika'daki kapitalist gelişmenin başarısızlığını açıklamaya çalışır⁷⁸. Temelde modernizm teorilerine karşı geliştirilmiştir. Bağımlılık okulu kendi içinde homojen bir yapı arz etmez. Fakat, en genel anlamda, bir ülkenin yaşadığı az gelişmişlik sürecini, o ülkenin dışsal dinamikleriyle açıklama noktasında ortaklaşırlar. Yani az gelişmişliğin temel nedeni, merkez ülkelerle kurulan eşitsiz, ekonomik/bağımlı ilişkidir. Bu bölümde bağımlılık okulu içinde tanımlanan *tarihselci-yapısal yaklaşım* ve *marksist yaklaşım* teorilerinin az gelişmişlik sürecini ele alışlarına değinilecektir. Çünkü bağımlılık okulunun az gelişmiş ülkelerdeki kentsel alan ve enformel kesim tartışmalarının şekillenmesinde, bu iki yaklaşım da belirleyici niteliğe sahiptir.

Tarihselci-yapısal yaklaşım yazarlarından Dos Santos, iki ya da daha fazla ekonomi ve bunlarla dünya ticareti arasındaki bağımlılık ilişkilerini, bazı ülkeler(egemen olanlar) genişler ve kendilerini idame ettirebilirlerken, diğer ülkelerin(bağımlı olanlar) bu gelişmeyi ancak diğerlerinin genişlemesinin bir yansıması olarak gerçekleştirebilmeleri şeklinde formüle eder⁷⁹. Yani bir ülke ekonomisinin, bir merkez ülke ekonomisiyle dünya mal, sermaye ve işgücü pazarında kurduğu ilişki

⁷⁸ Wilson, Tamar Diana: "The Urban Informal Sector", *Latin American Perspectives*, Volume 25, No.2 (Mar. 1998): pp. 3-17.

⁷⁹ Dos Santos, Thetonio, "Bağımlılığın Yapısı", *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, der:Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, s. 37-50.

eşitsiz ve birleşik⁸⁰ bir nitelik arz eder. Bunun nedeni, sistemin belli parçalarının gelişmesinin ancak diğer kısmının geri kalması pahasına gerçekleşmesidir.

Tarihselci-yapısal yaklaşım, yine bağımlılık okulunda yer alan neomarksistlerden, bir çevre ülkede hem gelişmenin hem de bağımlılık ilişkisinin bir arada olabileceği görüşüyle ayrılırlar. *Bağımlı gelişme* olarak tanımladıkları bu gelişme, tümüyle bir yandan bağımlı ülkenin çok sınırlı bir kesiminde gerçekleşmekte, diğer yandan da pazar ve karar verme mekanizmaları ile merkez ülkelere bağımlı olmaktadır⁸¹. Tarihselci-yapısal yaklaşım hakkında belirtilmesi gereken önemli bir nokta, bu yaklaşımı savunanların çevre ülkenin merkez ülkeyle olan bu bağımlılık ilişkisi ve yaşadığı azgelişmişlik sürecinin söz konusu çevre ülkenin sadece dışsal dinamikleriyle açıklanamayacağı görüşleridir. Buna gerekçe olarak da her ülkenin yaşadığı tarihsel sürecin birbirinden farklı oluşunu ve en önemlisi, farklı toplumsal yapılarının olduğu gerçekliğini gösterirler. Dolayısıyla, merkez ve çevre ülke arasındaki bağımlılık ilişkisinin genellenemeyeceği ve bu nedenle de sözkonusu ülke bağlamında ele alınması gerektiğini düşünürler. Bu metodolojik yaklaşımları yine marksistlerden ayırdıkları bir diğer noktadır.

Bağımlılık okulunun marksist ayağını oluşturan yazarlar arasında başta Baran olmak üzere, Swezzy, Frank, Emmanuel, Amin gibi yazarlar sayılabilir. Bu yazarlar, kalkınma yazınında gelişme-azgelişmişlik tartışmalarına çok önemli bir yönelim kazandırmışlardır. Bu bölümde incelenecek olan Frank'ın Latin Amerika ülkelerinden yola çıkarak azgelişmiş bağımlı yapıları ve bu yapıların oluşma süreçlerini açıkladığı "azgelişmişliğin gelişmesi" tezi, kalkınma yazınında süregelen kuramsal geleneğe önemli bir karşı çıkıştır. Yani modernleşme kuramlarında azgelişmişliğin temel nedeni olarak gösterilen ülkenin içsel dinamikleri, Frank'ın tezinde yerini, merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin oluşturduğu dışsal dinamiklere bırakır. Azgelişmişliğin temel nedeni bu ülkelerde eski(arkaik) kurumların halen yaşıyor olması ya da dünya tarihinin akışından tecrit edilmiş yörelerdeki sermaye kıtlığı değildir. Aksine, azgelişmişlik, ekonomik gelişmişliği de oluşturan aynı tarihsel süreç tarafından

⁸⁰ Merkez-çevre ülkeler arasındaki eşitsiz ilişki, sadece uluslararası düzeyde değil, ulusal düzeyde, bir çevre ülkede aynı zamanda, belli bölgeler gelişirken geri kalanların gelişmemesi şeklinde de kendini gösterebilir. Yani eşitsiz gelişme, bileşik gelişmeye kaynaklık eder.

⁸¹ Ersoy, Melih,- Şengül, Tarık: "Kalkınma Kurumlarında Kentler", *İktisat Dergisi*, Sayı: 366-367, (Nisan-Mayıs 1997), İstanbul, s. 45-62.

oluşturulmuştur ve oluşturulmaktadır: kapitalizmin özgün gelişimi⁸². Merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasında kurulan, çevre ülkelerden merkez ülkeye artı değer aktarılması ve çevre ülkenin kaynaklarının sömürülmesi yoluyla kurulan ilişki, çevre ülkeleri merkez ülkelere bağlı uydular haline getirir. Buna göre, merkez ve uydu ülkeler arasında gelişen bağımlılık ilişkisi, kapitalist sistemin, dünya çapındaki yapı ve gelişmesinin zorunlu bir parçasıdır. Azgelişmişliğin temel nedeni olarak gösterilen merkez-çevre ülkeler arası bağımlı ilişki, bağımlılık okulunun modernleşme kuramlarına olan eleştiri noktalarından birisidir.

Modernleşme okulunun azgelişmişliğin nedenini ülkelerin içsel dinamikleriyle açıklamalarına karşı çıkan bu yaklaşım, bir anlamda, eleştirdikleri metodolojiyi kendileri kullanmaktadırlar. Bu da azgelişmişliğin nedenini ülkelerin dışsal dinamiklerine bağlamalarında görülebilmektedir. Bağımlılık okulu, modernleşme kuramlarının ikici sektör analizlerinin yerine merkez-çevre, zengin-yoksul, baskın-bağımlı gibi karşıtıklardan hareket etmişlerdir⁸³.

Bağımlılık okuluna göre, kentlerin bağımlılık ilişkilerinin kurulmasında önemli işlev ve konumları vardır. “Azgelişmiş ülkelerin büyük kentleri Metropol ülkelerle en yoğun değişim ilişkilerinin yaşandığı merkezlerdir”⁸⁴. Dolayısıyla, AGÜ’lerin büyük kentleri, ülkenin diğer bölgelerinden kaynak aktarırlar ve bu kentler gelişirken diğer bölgelerin gelişmesini engellemektedir. Bu kentler, ülke içinde bir tür sömürü ilişkisine ve sonucunda ülke içinde eşitsiz gelişmeye kaynaklık etmektedirler.

Bağımlılık okulu, AGÜ kentlerinin bölgeler eşitsizlikleri yaratmasının yanı sıra, benzer bir şekilde, aynı kent içinde eşitsiz bir yapıyı da üretmektedir. Dolayısıyla, “marjinal” nüfus, kent içindeki eşitsiz gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

“Marjinal nüfus olarak adlandırılan ve toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik açılardan kent “istikrarlı”, egemen kesimine göre oldukça farklı niteliklere sahip olan kentin “istikrarsız” kesimi, Modernleşme

⁸² Frank, Andre Gunder, “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, Azgelişmişlik ve Emperyalizm, der: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, s. 37-50.

⁸³ Ercan, Fuat; Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik, Bağlam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, s. 140.

⁸⁴ Ersoy, M., Şengül, T., agm. s. 45-62.

Okulu'nun geçici, işlev dışı tanımlamasından farklı olarak, sürekli ve yapısal olarak kaçınılmaz bir yan-ürün olarak görülür”⁸⁵.

Egemen-bağımlı olarak nitelenen bu iki kesimin varlığı, AGÜ'lerin bağımlılık ilişkileri devam ettiği sürece, varlığını da sürdürecektir. Bu görüş en açık ifadesini, AGÜ'lerdeki tekelci kuruluşların ve merkez ülkelerle olan eşitsiz değişim ilişkilerinin varlığında bulmaktadır. Bu eşitsiz değişim ilişkilerinin bir sonucu olarak, AGÜ'lerde istihdam olanakları daralmakta ve geçimini enformel ekonomik faaliyetlerle sağlayan insanların sayısını arttırmaktadır. Diğer bir kavramsallaştırma, “çevre kapitalizmi” nitelemesi dahilindeki küçük üreticilik tartışmalarıdır. AGÜ'lerdeki tekelci yapılar, yeniden üretimi sağlayabilmek için enformel küçük üreticileri ileri-geri bağlantılar yoluyla, kendilerine bağımlı kılmaktadırlar⁸⁶.

Bağımlılık okulu enformel ekonomik faaliyetlerin varlığını, kapitalizmin eşitsiz gelişiminin bir sonucu olarak düşünmektedirler. Enformel ekonomik faaliyetlerin, söz konusu ülkenin içsel dinamikleriyle bir ilişkisi bulunmamaktadır. Uluslar arası düzlemde farklı gelişmişlik düzeyindeki ekonomilerin varlığı kapitalizmin eşitsiz gelişiminin bir sonucu olarak açığa çıkarken, aynı ülkede farklı gelişmişlik düzeyindeki bölgelerin varlığı ve aynı metropoliten alandaki formel ve enformel faaliyetlerin varlığı kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin sonucu olarak kavramsallaştırılır.

3. Post-Modernist Yaklaşım

Postmodernist yaklaşımın en belirgin özelliği, özellikle 1980 sonrası, enformel sektör tartışmalarının bağlamını değiştirmiş ve bu tartışmaları da farklı argümanlar üzerinden gerçekleştirmiş olmasıdır. 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikalarıyla eş anlamlı olmak üzere, postmodernist teorisyenler, enformel sektör tartışmalarını “girişimcilik” kavramına vurgu yaparak sürdürmüşlerdir. Cross, bu süreci “... sokak satıcılarının ve enformel sektörün parazit ve işe yaramaz olarak görüldüğü “modern” ekonomik/politik bir sistemden, sokak ticaretinin büyüme ve esnekliğin temel

⁸⁵ Ersoy, M., Şengül, T., agm. s. 45-62.

⁸⁶ Daha ayrıntılı bilgi için bu çalışma içinde bkz “Enformel Sektör Analizleri”, s.

kaynağı olarak görüldüğü “postmodern” ekonomik/politik bir sisteme küresel bir dönüşüm”⁸⁷ olarak ifade etmiştir.

Postmodernist yaklaşımın enformel ekonomik faaliyetlere, özel olarak da sokak satıcılığına ilişkin görüşleri, Hernando de Soto’nun söylemleri etrafında şekillenmiştir. de Soto, argümanlarını, sokak satıcılığı ve pazar satıcıları üzerine bir araştırmasından hareketle geliştirmiştir. de Soto, “enformel sektör” kavramı yerine “enformellik” söylemini kullanır. “de Soto için “enformellik”, temel ihtiyaçları karşılamak ve yaşamı devam ettirebilmek için akla aykırı resmi yasaları ve düzenlemeleri görmezden gelerek ya da kasten ihlal ederek, başarılı olmak ve hayatta kalabilmek için bir anahtardır”⁸⁸. de Soto’nun söylemleri, bürokrasinin ortadan kaldırılması, deregülasyon, idari prosedürlerin basitleştirilmesi, korumacılığın ve desteklemenin elimine edilmesi ve ulusal ekonomilerin yabancı rekabete açık olması üzerine odaklanır.

“Hernando de Soto’nun ortaya koyduğu neoliberal argümanlar, yasaların, kendi kontrolü altında olan ekonomik faaliyetler aracılığıyla elde edilen etkinlik üzerinde önemli bir etkisi olduğunu belirtmiştir. Hatta, hukuk devletinin sanayileşmiş ülkelerle geri kalanlar arasındaki farklılığın nedeni olduğunu ileri sürmüştür. Bu varsayımdan hareketle, de Soto, ekonomik, sosyal, kültürel faktörlerden çok daha önemli olan yasal araçların, sınırlayıcı ve ürkütücü bir yönetim ve hukuksal çerçeve nedeniyle, enformel sektörün ortaya çıkması ve devam etmesi üzerinde çok temel bir etkisi olduğunu belirtir”⁸⁹.

Dolayısıyla, ekonomi üzerindeki devlet kontrollerine tamamen karşı çıkmaktadır. Enformelliğin varlığı, insanların yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladığı için meşru bir zemine dayanır. Bu bağlamdan hareketle, enformel sektör, meşruiyetinin belirginliği nedeniyle ekonominin en dinamik sektörü olarak tanımlanır.

Postmodernistlere göre, sokak satıcıları, devletin kontrol mekanizmalarının karşısında faaliyet gösteren cesur bir girişimci sınıfı temsil eder. Sokak satıcıları,

⁸⁷ Cross, John: “Street Vendors, Modernity and Postmodernity: Conflict and Compromise in the Global Economy”, *International Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 21, ½, 2000, pp 54-78.

⁸⁸ Bromley, Ray: “A New Path to Development? The Significance and Impact of Hernando de Soto’s Ideas on Underdevelopment, Production, and Rproduction”, *Economic Geography*, Vol. 66, No. 4(Oct, 1990), pp. 328-348.

⁸⁹ Maldonado, Carlos: “The Informal Sector: Legalization or Laissez-faire?”, *International Labor Review*, Vol. 34, No:6, 1995: pp. 705-728.

yürüttükleri faaliyetleri nedeniyle, mal ve hizmet sağlanması sürecine ve ekonomik faaliyetlerin tüm aşamalarına doğrudan katkıda bulunmaktadır. “Onlar, ekonominin gerekli bir parçasıdır ve onların elimine edilmesi ekonomik faaliyeti ve rekabeti zayıflatacaktır”⁹⁰. Dolayısıyla, postmodernist yaklaşımın bir girişimci bir sınıf olarak nitelediği sokak satıcılığına karşı herhangi bir devlet kontrolü, bir anlamda ekonomiye de zarar vermektedir.

4. Enformelleşme Kavramına Farklı Bir Yaklaşım

Bu çalışmada temel alınan yaklaşım, yukarıda sözü edilen yaklaşımlarla bazı konularda ortaklaşmakla birlikte, sosyoekonomik yapı ve süreçleri tarihsel, ilişkisel ve bütünlüklü bir anlayış ile değerlendirme kaygısı taşımaktadır. Dolayısıyla, çalışmadaki bir süreç olarak enformelleşme vurgusu, günümüzdeki enformel ekonomik faaliyetleri anlama ve yorumlama noktasında oldukça önem taşımaktadır.

Enformelleşme süreci, dünya çapında, toplumsal ilişki ve mekanizmaları kökten dönüştüren kapitalizmin gelişim süreci dahilinde düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla enformel yapı ve ilişkilerde gözlemlenen eğilimler, dünya genelinde üretim ve dağıtım ağlarının örgütlenme süreciyle birlikte değerlendirilmek durumundadır. Bu çalışmanın temel kaygısı, enformel yapıları ve ilişkileri, kapitalizmin yönelimi dahilinde açıklamaktır.

Alan çalışmasında, Sayer’in varsayımlarından hareket edilmiştir.

“(1). Dünya ve gerçeklik, bilgi ve kavramlardan bağımsız olarak vardır. (2). Dünyaya ilişkin bilgi kuram yüklüdür ve yanlıştır. (3). Dünyada doğal ya da sosyal nesnelere (aktör-özne) zorunluluklar yaratacak şekilde harekete geçirici güce ve tikel duyarlılıklara sahiptir. (4). Olaylar, olayları ortaya çıkarma güç ve yeteneğine sahip nesne ve yapılardan oluşan dünya farklılaşmış ve tabakalaşmıştır. Bu yapılar, düzenli olaylar zincirine neden olmadıkları durumlarda da var olabilirler”⁹¹.

⁹⁰ Bromley, Ray, agm, pp 1-29.

⁹¹ Ozan, Ebru D.: “Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahatları”, Praksis, Sayı 3, 2001, s. 10-25.

Her toplumsal yapı, hakim üretim ilişkileri dolayımında belirlenir. Bir birikim sistemi olan kapitalizm, doğası gereği, girdiği coğrafyada eşitsiz ve hiyerarşik bir yapı arz eder. Gerek mekansal yayılma süreçlerinde, gerek üretim süreçlerinin örgütlenme ve denetiminde ve düşünsel süreçlerde, ilişkiye girdiği coğrafyanın tüm olanaklarını, söz konusu coğrafyada yaşayan toplumların verili ilişki biçimlerini ve düşünsel gelenek ve yapılarını, kendi rasyoneli doğrultusunda denetlemiş ve bu yolla dönüştürmüştür. Bugün AGÜ’lerde görülen yüksek enflasyon oranları, artan işsizlik, çarpık kentleşme, dışa bağımlı sanayileşme ve enformel ekonomik faaliyetlerin varlığı gibi olgular bir gelişmemenin bir nedeni olarak değil, kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin doğurduğu bir sonuç olarak ele alınmalıdır.

Bir ülkenin uluslar arası iş bölümüne eklemlenme süreci –eşitsiz ve bileşik gelişme yasasına bağlı olarak-uluslar arası ve ulusal sermayelerin ihtiyaçlarına göre bir hiyerarşi içinde belirlenir. Bu noktada belirtilmesi gereken, uluslar arası düzeyde gelişen eşitsiz ilişki, söz konusu ülkenin kendi içinde de bölgesel ve/veya kentsel gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark gibi, eşitsiz gelişen süreçleri de açığa çıkartır. Yani aynı kentsel alanda bir yandan belli alanlarda bir sanayileşme süreci yaşanırken, kentin bir bölümünde de en arkaik üretim ve çalışma biçimleri varlığını koruyabilir. Dolayısıyla, eşitsiz gelişme, bir anlamda bileşik gelişmeye de kaynaklık eder.

Bu noktada, bir ticari faaliyet biçimi olan işportacılığın, Türkiye özelinde, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimi sürecinde geçirdiği dönüşüm, enformelleşme kavramasıyla birlikte eleştirel ve gerçekçi bir bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, işportacılık faaliyetinin ekonominin eşitsiz ve bileşik gelişiminin bir sonucu olarak açığa çıkması, bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SANAYİLEŞME SÜRECİNE PARALEL OLARAK BURSA’DA ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER

A. TÜRKİYE’DE İTHAL İKAMECİ DÖNEMDE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER

1. 1954-1980 İthal İkamesine Dayalı Sanayileşme Süreci ve Kentsel Alanda Yaşanan Dönüşüm

1950’li yıllar, Türkiye’de kırsal alandan kentsel alana göç sürecinin başladığı yıllardır. Bu göç sürecinin başlangıcı da ithal ikamesine dayalı sanayileşme sürecinin, özellikle 1954 sonrası hız kazanmasıyla yakından ilgilidir. Bu dönemde, Türkiye’de sanayileşme sürecinin yönelimine paralel olarak emek ve sermayenin mekansal olarak yeniden dağılımı, dolayısıyla nüfusun yer değiştirmesi söz konusudur. 1950’li yıllardan itibaren Türkiye’de yaşanan dönüşümler, bir bütün olarak dünya ekonomisinin yönelimi bağlamında düşünüldüğünde anlam kazanır. II. Dünya Savaşı sonrası, gelişmiş ülkelerde belli bir doygunluğa ulaşmış üretici sermayenin mekansal olarak yayılma ihtiyacı, az gelişmiş ülkelerde ise “gelişme” sürecinin sınırlı bir sermaye birikimi yoluyla sürekliliğinin sağlanması çabaları bu yönelimi belirler. Az gelişmiş ülkelerde sınırlı olan kaynaklar, gelişmiş ülkelerdeki gibi kentsel alanlara değil, öncelikli tercih olarak sanayileşmeye aktarılmıştır. Türkiye’de ilk olarak Marshall Yardımlarıyla başlayan, tarımsal alandaki yapısal değişiklikler, kırdan kente göçün itici gücünü oluşturmuş ve kentsel alan, artan miktardaki göçmen nüfusun ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılayamamıştır.

Kentsel alanda gelişmekte olan sanayi sektörünün, tarımdan kopan fazla emek gücünü ememediği noktada insanlar, yaşamlarını yeniden üretebilmek için alternatif barınma ve geçinme yolları geliştirmişlerdir. Burada alternatif yollardan kasıt, formel alanın konut ve istihdam sağlayamadığı durumlarda enformel olanın devreye girmesidir. Enformel olan ise, barınma sorununa “gecekondu” ve geçinme sorununa “işportacılık”

gibi girişi kolay ve mesleki anlamda herhangi bir donanım gerektirmeyen bir çalışma biçimi olarak kendini gösterir. Kandemir¹, yazısında bu sorunu şöyle ifade eder:

“İstanbul’da, harp sonrasının yadigarı olarak kanunsuz, nizamsız, hatta izinsiz mantar gibi biten “gecekondu” ve “işporta” namlarında iki nesne vardır ki, biri sabit, öteki seyyar olduğu halde her ikisi de sadece fakri zaruretin mahsulüdür.”

Bu ifadeden, gelişmekte olan İstanbul kentinde, enformel ekonomik faaliyetlerin ve gecekonduların 1950’li yılların başından itibaren, kentin genel görünümünde ağırlık kazanmaya başladığı ve bir sorun olarak ele alındığı anlaşılmaktadır. Türkiye’de enformel konut ve çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, g olgusu ve ülkedeki sanayileşme arasında bütünlüklü bir ilişki vardır. Türkiye’de kentsel alana ilk göç hareketleri, kentlerde gerçekleşen etkin bir sanayileşme süreci ile değil, tarım alanında makinalaşma gibi yapısal değişikliklerin bir sonucu olarak başlamıştır. Fakat, g ve dolayısıyla enformel ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşması, 1950’li yılların ortalarından itibaren uygulanmaya başlanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi ile hız kazanmıştır. Dolayısıyla 1954 sonrası ithal ikamesine dayalı sanayileşme sürecinin temel dinamikleri üzerinde durmak oldukça önemlidir.

Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme politikaları, 1954 öncesi dışa açılan ülke ekonomisinin tıkanması sonucu uygulanmaya başlanmıştır. “Dünya ekonomisi ile tarımcı bir ülke olarak eklemlenen bir yapıda dış dengenin kurulamaması, tktim malları ithalatının sınırlanarak ithalatı ikame eden sınai yatırımlara yönelindiği yeni bir dönemi başlatmıştır.”² 1954-1980* döneminde, ithal ikamesine dayalı sanayileşme sürecinin temel özelliği, teknoloji, yatırım malları ve ara mallarının ithalatı ve nihai ürünlerin de ülkede yerli-yabancı sermaye ortaklığı yolu ile retilmesiydi. “zellikle, ülkenin dış ticaretini elinde tutan kesimler, ithal ettikleri malları daha basit teknolojiye

¹ Kandemir, “İşportacılar”, *Yirminci Asır Mecmuası*, Sayı:16, (29 Kasım 1952).

² Atay, Faruk: “Türkiye’de Kapitalizmin Mekansal Dönüşümü”, *Praksis*, (Bahar 2001), s. 1-52.

* Boratav, Türkiye’de kapitalizmin gelişim sürecini 1923-1953 tarım ve ticaret sermayesi birikimine dayalı dönem, 1954-1980 ithal ikamesine dayalı sanayileşme ve 1980 sonrası dışa açık ekonomide tekelleşme olmak üzere üç ara döneme dayandırır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, K., *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1988.

sahip olanlarından başlayarak ülkede üretmeye girişiyorlardı”.³ İthal ikameci sanayileşme sürecinde, yoğun olarak dayanıklı tüketim mallarından oluşan üretim için gerekli olan ithalat miktarı azalmışsa da, “...ara ve sanayi mallarının üretimine yönelme, bu malların üretimi için gerekli ithalatın artmasına neden olmuştur”⁴. 1954’ten itibaren toplam ithalatın % 10’unu oluşturan tüketim malları ithalatı ve yine toplam ithalatın yaklaşık % 90’nı oluşturan yatırım ve hammadde ithalatı, ithal ikamesine dayalı sanayileşme sürecinin temel eğilimini açıklar niteliktedir.

Bu döneme dair belirtilmesi gereken önemli bir nokta, ulusal ekonominin gümrük duvarları ve ithalat kotaları ile rekabetten korunuyor olmasıdır. Buna ek olarak devlet, iç piyasaya yönelik üretim için gerekli olan talebi, reel ücretleri arttırarak yaratma yoluna gitmiştir. Ayrıca eğitim ve sağlık alanına ilişkin sosyal politika uygulamaları, İş Kanununda sendikal haklara ilişkin yeni düzenlemeler, yine ülkede iç pazarın yaratılabilmesi için gerçekleştirilmiş değişikliklerdir. İthal ikameci dönemde, sadece Türkiye’de değil, birçok az gelişmiş ülkede uygulamaya konan benzer politikalar, söz konusu ülkede “yeni bir girişimci sınıf” yaratma çabası olarak yorumlanabilir. Yukarıda iç pazarın yaratılabilmesi için uygulamaya konan politikalara, yine bu dönemde yeni alanların pazara açılması eklenmiş, bu da özellikle tarım alanında geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesini ve dolayısıyla, büyük kitlelerin kentlere göçünün temel dinamiğini oluşturmuştur.⁵

1954-1980 döneminde yaşanan dönüşümlere bağlı olarak, kırsal alanda geleneksel olarak nitelenen yapı çözülmeye başlamış ve Türkiye’de, kırsal alandaki fazla işgücünün kentlere göçü, bu dönemde hız kazanmıştır.

³ Atay, Faruk, age. s.23.

⁴ Ercan, Fuat, “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye’nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, Neoliberalizmin Tahribatı: 2000’li Yıllarda Türkiye, Haz.: Neşecan Balkan Sungur Savran, 1. basım, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 9-43

⁵ Işık; Pınarcıoğlu age, s. 101.

Tablo 1: Türkiye’de 1945-1960 Arası Kır ve Kent Nüfusunun Genel Nüfusa Oranı

Yıllar	Kent üfusunun genel nüfus içinde oranı (%)	Kır nüfusunun genel nüfus içinde oranı (%)
1945	18.3	81.7
1950	18.5	81.5
1955	22.1	77.9
1960	25.2	74.8

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 1959 İstatistik Yıllığı; DİE, 1960 Nüfus Sayımı verilerinden derlenmiştir.

Yukarıdaki tablodan, 1950 yılından itibaren kırsal alandaki fazla emeğin kente göçünün hız kazandığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, 1950’li yıllardan itibaren kent merkezlerinin sadece kırdan göç edenlere değil, aynı zamanda bu insanların barınma ve geçinme gibi hayatlarını yeniden üretme sorunlarına da kaynaklık ettiği söylenebilir.

Bir yandan, gelişen sanayi, kentsel alanın görünümünü değiştirirken, diğer yandan kırdan göç eden nüfus da kentin dışında kalan devlet arazilerine, kendi konutlarını inşa ederek bu sürece katkıda bulunmuşlardır. Bu ilk gecekondulaşma süreci, kente göç etmiş kırsal kesim insanların kentteki barınma sorunları çözmekle kalmamış, aynı zamanda kentin sunduğu yaşamın dışında bir alternatifin sağlanması noktasında, insanlara önemli bir esneklik de kazandırmıştır. Göçle gelen ve gecekonducularda yaşayan insanlar için, evlerinin bahçesinde meyve-sebze yetiştirebilme, kümes hayvanları besleyebilme, ailenin ihtiyacına göre eve oda ekleyebilme gibi kır yaşamına özgü alışkanlıklar, gecekondu sayesinde kentte yaşama sansı bulabilmiştir. Dolayısıyla, devletin de kısa sürede gerekli altyapı hizmetlerini bu bölgelere götürmesiyle, göçle gelen kitlenin kente uyum sürecinin kolay ve çatışmasız olduğu söylenebilir.

Tablo 2: 1960-1966 Dönemi 4 Büyük Kentte Gecekondu Konut Sayısı

Gecekondu Konut Sayısı		
	1960'ların başı	1966
Ankara	70.000	101.073
Bursa	8.713	14.300
İzmir	18.025	40.392
İstanbul	120.000	131.904

Kaynak: Karpat, Kemal, Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondulaşma ve Kentleşme, çev. Abdülkerim Sönmez, İmge Kitabevi, 1. Basım, Ankara 2003, s. 110.

Yukarıdaki tabloya göre, sadece Bursa’da 6 yıl içinde gecekondu sayısının % 65 oranında arttığı görülmektedir. 1966 tarihinde yürürlüğe giren “Gecekondu Kanunu” bu konuyla ilgili düzenlemeye dönük olarak atılmış ilk adımdı. Kanun, gecekonducuları, “(...) inşa edilen kişiye ait olmayan arsa veya arazilere, sahibinin izni olmaksızın ve yapı ve inşa yasa düzenlemeleri dikkate alınmaksızın yapılan konut” olarak tanımladığından, zamanla konut olmayan ve çoğu rüşvet yedirilerek yapılan tüm yasadışı binalar gecekondu aklarından yararlanabilmişlerdir⁶. Dolayısıyla 1954-1980 döneminde, etkin bir gecekondu politikası uygulanamamış, hatta 1970’lere gelindiğinde, gecekonducuların varlığı, gelişmekte olan sanayi için gerekli emek gücünün geleceği alanlar olarak olumlanmıştır.

2. Yeni Enformel İlişki Ağları

Köyden kente göç etmiş nüfus, köydeki yaşantısının gerektirdiği kadar beceri ve bilgiye sahiptir. Kıray⁷, bu nüfusun yaşam biçimini, “... küçük, izole, kapalı ve kendi kendine yeterli topluluklar içinde, yüzyıllar öncesine dayanan gelenek, değer ve inanışlarıyla iç içe” olarak tanımlar. Dolayısıyla, mesleki anlamda herhangi bir donanımı ve belli bir düzeyde eğitimi olmayan nüfus için kentte barınma ve çalışma konusunda, kendi uyum stratejilerini yaratmak can alıcı önem taşır.

⁶ Weidel, Heidi, Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekonducularında Kadınların Siyasal Katılımı, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2001. s. 11.

⁷ Kıray, Mübeccel, Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 184.

Kente gelme, yerleşme ve kentle bütünleşme sürecine ilk adım, aile-akraba ilişkisi üzerinden gerçekleşir. Daha sonra hemşehrilik ilişkilerinden oluşan destek grupları bu işbirliği içindeki yeri alır. Bunun temelinde de toplumda baskın olan aktif güvenin* enformel ilişkilerin ve mekanizmaların üretilmesindeki vazgeçilmezliği vardır. Çünkü devlet kurumlarının ve hukuksal alana dair işleyişin problemli olduğu toplumlarda, formel alana duyulan güven azalır ve insanlar formel alanın dışında alternatifler üretir. Bu noktada Buğra⁸, Türkiye’deki gibi, formel konut kredisi ve etkin sosyal konut uygulamaları gibi devlet politikalarının olmadığı ülkelerde, dar gelirli insanların bir alternatif olarak, devlet arazilerini işgal ederek inşa ettikleri gecekonduları örnek olarak gösterir:

“Kente göç edenlerin konut talebi, formel kesim tarafından karşılanamadığından, göçmenler, konut ihtiyaçlarını kendileri karşılamak zorunda kalmışlar ve resmen sahibi olmadıkları, altyapı ve sosyal donanımı olmayan arazilerde, imar izni almadan gecekondu inşa etmek üzere hem kişisel olarak harekete geçmiş hem de birbirlerine yardım etmişlerdir”⁹.

Ağ tipi ilişkiler, kente göç edenlerin konut ve barınma sorunlarının yanında, işgücü piyasasına dahil olmaları noktasında da önemli avantajlar sağlar. Kente yeni göç edenler ilk olarak akraba/hemşerilerinin yoğunlaştığı çalışma alanlarında faaliyet göstermişlerdir. Dolayısıyla, belli bir düzeyde eğitimi ve mesleki donanımı olmayan bu insanlar arasında enformel ekonomik faaliyetlerin yayılması, yine, kente kendinden önce göç etmiş akraba/hemşerilerinin kurdukları enformel ilişkiler üzerinden gerçekleşmiştir.

* Antony Giddens, toplumdaki güven mekanizmasını pasif güven ve aktif güven olmak üzere iki ayırım üzerinden tanımlar. Pasif güven, toplumun formel alana ve kurumlarına duyulan güven olarak özetlenebilir. Aktif güven ise, toplumda, bireyler arasında kişisel ilişkiler üzerinden dayanışmayı sağlamaya yönelik gelişen bir güven mekanizmasıdır.

⁸ Buğra, Ayşe, Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar, 1. basım, İletişim Yayınları, , İstanbul, 2000. s. 112.

⁹ Weidel, age. s. 17

B. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI EKONOMİK VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLER

1. 1970'lerden İtibaren Kriz ve Ekonominin Yeniden Yapılanma Süreci: Formelin Enformelleşmesi

1970'lerin sonunda, Türkiye'de ithal ikamesine dayalı sanayileşme sürecinin dışa bağımlı yapısı nedeniyle, ekonomide dış borç ve döviz krizleri biçiminde yansıyan ödemeler dengesi sorunları yaşanmıştır. Bu dönemde öncelikli olarak yatırım alanına kaynakların aktarıldığı dayanıklı tüketim mallarında, hızlı bir artış gösteren üretim ve kar oranlarının arkasından, yine aynı hızla belli bir doygunluğa ulaşılması, sermayenin kendini yeniden üretebilmesi için uluslararasılaşma ihtiyacını gündeme getirmiştir. Türkiye'nin artan dış borçlarının ertelenmesi ve ekonomik çevrimin devamlılığı için taze kredi bulma ihtiyacının yanı sıra, "...dayanıklı tüketime yönelik yatırım olanaklarını tüketen sermaye için dünya ekonomisi ile eşitsiz de olsa eklemlenmenin istek ve zorunluluğu"¹⁰ 1980'de ekonominin dışa açılmasını öngören 24 Ocak Kararlarının alınmasını gerekli kılmıştır.

2. 24 Ocak Kararlarıyla Ekonomik Yapıdaki Dönüşüm

24 Ocak Kararlarıyla, içe dönük birikim süreci yerini sermayenin uluslararasılaşma gerekliliğine paralel olarak, dışa dönük, ihracata dayalı bir birikim sürecine bırakmıştır. Buna göre, ihracatçılara, "İhracatı Teşvik Fonu" kapsamında kredi verilmesi, vergi muafiyeti, bürokratik engellerin ortadan kaldırılması gibi önemli ayrıcalıklar sağlanmıştır. Buna ek olarak, para ve meta hareketlerinin uluslararası dolaşımı önündeki engeller kaldırılmış, faizler serbest bırakılmıştır. Bu uygulamayla, ekonominin üretim odaklı yapısı değişmiş, faizin reel getirisinin artması spekülasyon alanlarının önem kazanmasına yol açmıştır. Belli bir doygunluğa ulaşan ve uluslararasılaşmak isteyen sermaye, bunu finansal sermaye hareketleri üzerinden gerçekleştirme yoluna gitmiştir.

Bu dönemde, Türkiye'de artık karar süreçlerinde piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatlar "tek yol gösterici" olacak ve arz ve talebe göre oluşacak fiyatlar,

¹⁰ Ercan, Fuat, agm. s. 9-43.

tüketim, yatırım ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketiciler davranışlarını fiyatlara göre düzenleyecek ve en yararlı, ya da karlı buldukları girişimleri serbestçe yapacaklardır¹¹. Dolayısıyla 1980 sonrası, Türkiye ekonomisinde *serbest girişimciliğin* önem kazandığı ve sadece ülke içi değil, ülke dışında da tam serbesti için gerekli değişikliklerin gerçekleştirildiği görülmektedir.

1980'den itibaren mal ve hizmet piyasalarına ek olarak, emek piyasasında da emeğin fiyatının yine piyasa koşullarında belirlenmesi öngörülmüştür. Ücretlerin düşük tutulmasıyla elde edilen yüksek karların yeni yatırımlara dönüşmesi, düşük işgücü maliyeti ile üretilen ihracat mallarının rekabet gücünü artırması ve ülkede toplam tüketim talebini düşürülmesiyle, iç pazarda erilemeyen malların ihracatının sağlanması amaçlanmıştır. Sonuç olarak, bu dönemde, reel ücretler önemli ölçüde düşmüş ve sürdürülebildiği yere kadar düşük kalması sağlanmıştır. Bu da, süreç içinde devalüasyon, kamu mal ve hizmetinin bir bölümünün özel kesimin tasarrufuna bırakılması ve/veya fiyatlarının arttırılması gibi ekonomik ve askeri darbenin ardından sendika ve toplu sözleşmelerin yasaklanması, enformel ekonominin teşviki gibi ekonomi dışı yollarla sağlanmıştır¹². Bu durum, aslında, 1980 sonrası öngörülen sürecin rasyoneline uygundur, çünkü işgücü maliyetlerinin düşük tutulmasıyla, kar oranlarının artışının sürekliliği amaçlanmıştır.

1970'lerin sonlarına doğru başlayan ve 1980 sonrası hız kazanan formel sektörlerdeki üretim sürecinin küçük parçalara ayrılması, enformel emek istihdamı, esnek çalışma biçimleri gibi düzenlemelerde yine maliyetlerin düşük tutulması kaygısından hareket edilir. Dünya ekonomisinin yönelimi bağlamında düşünüldüğünde, kısa dönemde maliyetleri düşürmek için gerçekleştirilen her düzenlemede esas olan, artan rekabet koşullarında ayakta kalabilmektir. Dolayısıyla 1980 sonrası, tüm dünyada ekonomik ve toplumsal anlamda önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir.

¹¹ Kepenek, Yakup,- Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, 9. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 183.

¹² Kuruç, Bilsay, "Ücret ve Karlar Üzerine", İktisat Üzerine Yazılar I: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel'e Armağan, der: Ahmet H. Köse, , Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 31-68/37

3. 1980 Sonrası Toplumsal Yapıda Dönüşüm ve Enformel Ekonomik Faaliyetler

1970'lerin ortalarından itibaren dünya ekonomisinin girdiği kriz ve sonrasındaki yeniden yapılanma kapsamında, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar öncülüğünde, neoliberal iktisat politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi, 1980 sonrası Türkiye'de, sanayi ve tarım sektörlerine göre ticaretin ve finansal faaliyetlerin önemi ve ekonomideki ağırlığı da önemli ölçüde artmıştır. Ekonominin yeniden yapılanması, aynı zamanda, toplumsal yapıda gerçekleşen dönüşümün temel dinamiğini oluşturmuştur. 1980'le başlayan süreç, toplumdaki farklı gelir gruplarının yapısını tanımlayan ve belirleyen belli başlı unsurları bir önceki dönemden kesin çizgilerle ayırmıştır. Örneğin, ithal ikameci dönemde, toplumda sosyal mobilité için en belirleyici unsur *eğitimken*, 1980 sonrası dönemde bu unsur *para* olmuştur. İthal ikameci dönemde orta ve zengin gelir grubu insanları, tüketimin aşırılık sayıldığı bir kültürel iklimin ürünüyken¹³, 1980 sonrası "tüketim" olgusu kitlelerin, ayrıcalıklı grupların toplumsal statülerini tanımlamada¹⁴ belirleyici olmuştur. Genel anlamda, 1980 sonrası gelişen süreç için, "ithal ikameci dönemde üretimle zenginleşen bir sınıf yerine, daha çok ticaret üzerinden birikim sağlayan bir sınıfın ortaya çıktığı" bir süreç nitelenmesi yapılabilir.

1980 sonrası, Türkiye'de tüm toplumsal kesimler için önemli dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Belli bir kesimin kolay para kazanma olanakları genişlerken, öte yandan reel ücretlerin düşmesi, kamu harcamalarının azaltılması ve sosyal güvenlik sisteminde değişiklikler söz konusu olmuştur.

*"Devlet girişimlerinin özelleştirilmesi ve sosyal harcamaların azalması, yoksullar için yaşam maliyetlerini artırır ve emekçi ve alt-orta sınıf için istihdam fırsatlarını birden düşürür. Bu, enformel sektörde çalışmaya istekli olan bireylerin arzunu ve enformel sektör mal ve hizmetlerine olan talebi artırır"*¹⁵.

¹³ Işık, Pınarcıoğlu, age, s. 137.

¹⁴ Buğra, Ayşe, age, s. 47.

¹⁵ Cross, John, "Co-optation, Competition and Resistance: State and Street Vendors in Mexico City, Latin American Perspectives, Issue 99, Vol. 25, No 2, March 1998, pp. 41-61.

Türkiye’de de süreç, yukarıda aktarılan tespitlere uygun bir biçimde gerçekleşmiştir. 1980 sonrası enformel ekonomik faaliyetler, büyük kent merkezlerinde hızla yaygınlık ve çeşitlilik göstermeye başlamıştır.

1980 sonrası gelir dağılımında görülen ciddi oranda kutuplaşma, toplumsal sınıfların kentteki mekan seçimlerine yansımış, kentte farklılaşma ve sonucunda ayrışma eğilimleri ortaya çıkmıştır. İthal ikameci dönemin tüm toplumsal sınıflarla uzlaşma eğiliminde olan zengin grubu, yerini, kendini tehdit altında hissedenden, diğer sınıflardan kopuk, kentin dışında yüksek duvarlar ve özel güvenlik sistemleriyle korunan yerleşim alanlarında yaşayan yeni zengin grubuna bırakmıştır. Bu döneme dair toplumsal alanı anlamada temel vurgu, devletin müdahale alanlarının daralmasıyla desteklenen yeni ekonomik ve toplumsal ilişkilerin ve yeni birikim alanlarının insanlara kolay sınıf atlama imkanı sunmuş olmasıdır. Dolayısıyla, 1980 sonrası dönem, tüm toplumsal sınıflar için formal faaliyetlerle enformel faaliyetlerin iç içe geçtiği, sınıf atlamak için legal ve illegal arasında gidip gelmekten çekinmeyen çok sayıda aktörün¹⁶ ortaya çıktığı bir süreci niteler. Buna göre, Türkiye’de, ithal ikameci dönemdeki sınırları ve kuralları belli olan toplumsal sınıfların yerini, artık sınıf atlamanın kolaylaştığı, formal ve enformel alanlar arası geçişkenliğin arttığı ve belirsizleştiği yeni yapı ve ilişkilerin aldığı görülmektedir.

a. Değişen Kent Yoksulları

Bu dönemin kent yoksulları kendi içlerinde homojen bir grup oluşturmamakta, aksine, bazıları, kente sonradan göç edenler üzerinden birikim sağlayabilmektedirler. Kente yeni göç edenler için barınma ve çalışma sorunlarının çözümü enformel ilişkiler ağı üzerinden nasıl gerçekleşiyorsa, eski göçmenlerin yeni göçmenler üzerinden birikim sağlamaları da aynı ilişkiler ağı üzerinden gerçekleşir. Bu sayede, ithal ikameci dönemin kent yoksullarına aynı enformel ilişkiler hayatta kalabilme imkanı sunarken, 1980 sonrasında toplumun bazı kesimleri için enformel ekonomik faaliyetler yoluyla önemli bir birikim yaratma imkanı sunmuştur. Dolayısıyla, 1980 sonrası enformel ekonomik faaliyetler, geçici bir olgu olarak değil, süreklilik arz eden, bir *birikim yaratma aracı* olarak değerlendirilmelidir.

¹⁶ Işık, Pınarcıoğlu, age, s. 128.

“Birikim yaratma aracı” nitelemesinden hareketle, bu çalışmanın temel konusunu oluşturan işportacılık faaliyeti, birikim yaratmanın ticari şekli olarak değerlendirilebilir. İşportacılık faaliyeti, 1980 sonrası yaşanan dönüşüme paralel olarak, kendi içinde hiyerarşik ve eşitsiz gelişen bir ilişki tarzına işaret eder. Büyük kentlerde, bu faaliyetle uğraşan insanların bazıları, farklı yerlerde birden fazla tezgah açabilir ve hatta ücretle veya satıştan pay vermek suretiyle yanlarında birini çalıştırabilirler. Dolayısıyla “kendi adına çalışan” ve “birisinin yanında ücret veya satıştan pay alma karşılığında çalışan işportacı” olmak üzere iki tip işportacı tanımlanabilir. Doğal olarak, bu faaliyet, bazı insanlara önemli bir birikim sağlama imkanı sunarken, bazılarına da düşük gelirli ve sosyal güvencesi olmayan bir çalışma imkanı sunar.

Özetle, 1980 sonrası, enformel kesim insanları arasında aynı faaliyetten elde edilen gelir ve refah düzeyi farklılık arz eder. Bu farklılık yine baskın olan ağ tipi ilişkinin türüne bağlı olarak yeniden üretilir. Örneğin, enformel alandan rant elde etme yarışında, “iş yapan” merkezi yerlerdeki işportacılık faaliyeti, hemşerilik ilişkileri üzerinden belirlenebilir. Bu ilişkiler de kendi içlerinde bir hiyerarşi üzerinden gerçekleşir. Türkiye’de bu eğilim, daha çok Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden göçle gelen insanlar arasında yaygınlık gösterir. Fakat, enformel alandan rant sağlamada kenti tanıma, işportacılık faaliyetinin sağladığı avantajları kullanabilme ve her koşula uyum sağlayabilme yeteneği, kısacası işportacılıkla kazanılmış *deneyim* baskın gelir.

Formel ile enformel alanların birbirine karıştığı, ikisi arasındaki ayrım çizgisinin bulanıklaştığı 1980 sonrası gelişen sürecin işportacılık faaliyetine belki de en önemli katkısı esnekliktir. Gittikçe artan gelir adaletsizliği sorunu karşısında devletin görmezden gelici politikaları, enformel faaliyetlerin hareket alanlarını genişletmiştir. Buna ek olarak, işportacılık faaliyetinin kendine özgü özelliklerinden satılan malın ve hizmetin türünden faaliyet alanına kadar çeşitlilik göstermesi, formel ekonomideki herhangi bir kriz durumuna uyum sağlayabilmesini kolaylaştırır. İşportacılık faaliyeti, diğer enformel faaliyetlere göre esneklik sağlayabilmesi oldukça kolaydır. Dolayısıyla, gelir dağılımının bozulması ve artan işsizlik yanında, faaliyetin yukarıda sözü edilen belirleyici özellikleri de eklenince, bir bütün olarak Türkiye ekonomisinde enformel ekonomik faaliyetler hızla yaygınlaşmaya başlamış ve Türkiye’nin yapısal sonu haline gelmiştir.

b. Değişen Enformel İlişki Ağları

1980 sonrasında toplumsal aktörlere, önceki döneme göre çok daha fazla hareket olanağı tanınması, enformel ekonomik faaliyetleri kullanılmasıyla bir birikimin yaratılabilmesinin de önünü açmıştır. Dolayısıyla, 1980 öncesinin yoksulluğa karşı bir geçim stratejisi olarak nitelenen enformel ekonomik faaliyetler, 1980 sonrasında zenginlikle ilgili olan bir faaliyet alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, Türkiye’de kentsel enformel sektörün, artık, sadece değişen koşullara uyum sağlayabilme esnekliğine değil, dönüştürme kapasitesine de vurgu yapılabilir. Enformel kesimin formel ekonomideki değişen koşullara uyum sağlaması ve daha önemlisi dönüştürebilmesi, yine baskın ağ tipi ilişkiler üzerinden gerçekleşir.

“Merkezinde ailenin yer aldığı, kimi zaman kültürel kimi zaman da etnik kökenden beslenen, ama mutlaka hemşehriliğin temel rolü oynadığı bu ağ türü dayanışma ilişkilerinde, sadece kente tutunmanın yollarını bulmakla kalmadı yoksul kesimler, aynı zamanda küçük ölçüde de olsa, zenginleşme olanağı elde ettiler”¹⁷.

Kente yeni göç etmiş kişiler üzerinden birikim sağlama süreci temel olarak patronaj(himayeci) ilişkiler üzerinden gerçekleşir. Karşılıklılık esasına dayalı bu ilişkiler, sadece enformel aktörler arasında değil, toplumun formel kesimleri içinde de “...enformel değişimin bir mekanizması”¹⁸ olarak işlevselliğe sahiptir. Buna en iyi örnek, günümüz Türkiye’sinde, siyasi partilerin enformel kesimin oylarını kazanabilmek için siyaset yapma tarzlarını bu karşılıklılık ilişkilerine göre kurgulamaları olabilir.

Karşılıklılık ilişkileri, temel olarak hizmet ettikleri bireysel ve toplumsal amaçlara, içerdikleri grup kimliği ve aidiyet ilişkilerine ve devletin yeniden dağıtımcı uygulamalarıyla ilişkilerine göre farklılık arz eder. 1980 sonrası ticaretin ve değişim ilişkilerinin önem kazandığı bir ortamda karşılıklılık esasına dayalı ağ tipi ilişkilerde bireysel kar elde etme dürtüsü belirleyici olmuştur.

¹⁷ Işık, Oğuz,- Pınarcıoğlu, Melih: “Yoksulluğun Değişen Yüzü”, *Görüş Dergisi*, 2003, s. 50-53.

¹⁸ Lomnitz, Larissa Adler: “Informal Exchange Networks In Formal Systems: A Theoretical Model”, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 90, No. 1 (Mar., 1988), pp. 42-55.

C. BURSA'DA ENFORMEL EKONOMİK FAALİYETLERİN GELİŞİMİ

1. Bursa'da Üretim Sürecinin Örgütlenmesi ve Kentleşme

Bursa kenti, bugün kuzeybatı Anadolu'nun en eski tarih kentidir. Bursa ve çevresinin tarihi, M.Ö. 700'lere kadar gider. Bunu sırasıyla, Lidyalılar, Frigyalılar, Roma, Selçuklu, Osmanlı İmparatorlukları ve günümüz Türkiye Cumhuriyeti izlemektedir. Kentin bugünkü hisar olarak nitelenen bölgedeki yerleşimi M.Ö. 150'lerde gerçekleştirilmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde, özellikle kaplıcalarıyla ünlenen Prusa(Bursa), İzmit ve İznik çevresine göre yine de daha tali planda kalmıştır.

Bursa, asıl büyüme sürecini, Osmanlı'nın yönetimi almasından itibaren gerçekleştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar Bursa, ekonominin belirgin bir yoğunluk kazandığı bir kent özelliği göstermektedir. Bursa'nın özellikle ticaret kenti olarak nitelenmesinde, kentin ticaret yolları üzerinde olmasının yanı sıra kurulmuş olan kervansaray ve hanlarla desteklenmesinin önemli bir payı bulunmaktadır. Doğu ve Batı arasındaki mal değişiminin önemli bir bölümü Bursa'da gerçekleşmekteydi. Bu değişim daha çok, Doğunun ipekli kumaşları ve Batının yünlü kumaşları arasında gerçekleştiriliyordu. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, ticari faaliyetle uğraşanların büyük bölümünün azınlıklardan oluşmasıdır. Frenk, Yahudi ve İran kökenli tüccarların yanı sıra, Osmanlı ve Türk tüccarlar oldukça az sayıdaydı.

Bursa'da ticaretin yanı sıra, üretim süreci ise, ipek dokuma üzerine yoğunluk göstermekteydi. Önce mancınıklarla başlayan ipek dokuma, 1948'e gelindiğinde Fransız ortaklığıyla kurulan iplik fabrikası ile devam etmiştir. Bunu, 1855'te devlet eliyle kurulan bir baka fabrika izlemiştir. Bu dönemde imparatorluk genelinde yaşanan ağır ekonomik bunalımın yanı sıra Batı'nın itici gücünü oluşturduğu sanayi devrimine ayak uydurulamamıştır. Dolayısıyla, Bursa'da bu dönemdeki üretim, asıl olarak Avrupa'nın dokuma endüstrisine hammadde üretmeye yönelik olarak örgütlenmiştir. Buna ek olarak, kurulan fabrikaların büyük bölümünü yabancı ve Müslüman olmayan Osmanlı uyrukluların elinde toplanmıştı. Üretimin azınlıkların tasarrufunda olması, kendilerine tanınan imtiyazlarla güç kazanmaları yerli endüstrinin gelişmesini önemli ölçüde engellemiştir. Batıda yaşanan teknolojik yenilikler, Osmanlı'da üretim sürecine aktarılmamış, kaynaklar yabancıların elinde toplanmış ve kentin önemli bir bölümünde

feodal üretim sistemi devam etmiştir. Dolayısıyla, Bursa’da, bir anlamda ikili bir yapının varlığından söz edilebilmektedir.

Tarımsal alanda Bursa, imparatorluğun İzmir’den sonra en gelişmiş bölgesini oluşturmaktaydı. Fakat, tarım faaliyetleri yine ilkel yöntemlerle ve doğa koşullarına tabi olarak gerçekleştirilmekteydi. Toprağın verimliliğine ve iklim koşullarının uygun olmasına bağlı olarak tahıl üretimi yüksek düzeyde gerçekleştiriliyordu. Tahıl üretiminin yanı sıra, bağcılık faaliyeti, imparatorluğun diğer bölgelerine göre oldukça gelişmişti. Bağcılık faaliyetine bağlı olarak üretilen şaraplar, bu dönemde, ülke içine pazarlanmasının yanı sıra, İngiltere ve Rusya’ya satılmaktaydı. Bunlara ek olarak, arıcılık faaliyeti, baklagiller, tütün, zeytin ve pamuk diğer önemli tarım ürünlerini oluşturmaktaydı.

“Dışsatım kalemlerinin büyük çoğunluğunun tarımsal ürünler olmasına karşın, imparatorluğun bu alandaki etkinlikleri yetersiz kalmakta; özellikle teknik tarım yapılmasına yönelik bir eğitim düzenine geçilmesinde gecikildiği için, zaman zaman çeşitli hastalıklar tarım ürünlerinden elde edilecek ürün miktarını düşürmektedir”¹⁹.

Bu durum, en önemli birikimi tarım faaliyetlerinden sağlayabilen imparatorluğun en belirgin zaafı olarak öne çıkmaktadır. Tarımın yanı sıra, Bursa ve çevresinde hayvancılık faaliyetinin ekonominin genelinde önemli bir ağırlığı olduğu bilinmektedir. Bu döneme ilişkin yeterli kaynak bulunmamasına rağmen, yetiştirilen koyun ve elde edilen yünler imparatorluğun birçok bölgesine pazarlanmaktadır. Özellikle “merinos” cinsi koyun, yetiştirilmeye başlanmış, fakat Cumhuriyet Türkiye’sine kadar çok olumlu sonuçlar alınamamıştır.

Osmanlı döneminde Bursa’nın mekansal yapısı; kentin doğu ve batı eksenli genişlemesi, bunun yanı sıra iplik ve dokuma üretimine dayanan fabrika mahallelerinin oluşması ve ipekçilikle yoğunlaşmaya başlayan bir üst gelir grubu mahallesinin oluşması gibi ayırt edici özellikler göstermektedir²⁰.

¹⁹ Akkılıç, Yılmaz: “Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi”, Bursa Defteri, Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, sy. 13, Mart 2002, s. 41-83.

²⁰ Aslanoğlu, Rana: “Bursa’da Kentleşme Süreci”, Söyleşi, Bursa Defteri, Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, sy. 2, Haziran 1999, s. 9-25.

Bursa, 16 ve 19. yüzyıllar arası dönemde, özellikle jeopolitik konumu nedeniyle önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması, kentin öneminde en belirleyici unsurdur. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, İstanbul'un fethinden sonra başkentin İstanbul olması ve birçok yatırımın İstanbul'a kaydırılması ve ticaret yollarının İstanbul merkezli değiştirilmesi Bursa'nın önemini görece azaltmıştır. Bunun yanı sıra, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi çalkantılar, kenti olumsuz yönde etkilemiştir.

Bursa, asıl gelişimini Cumhuriyet döneminde göstermiştir. 1923 yılında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde, Cumhuriyet Türkiye'sinin liberal ekonomi politika kararları alınmıştır. Bu kararlar hem ülke içi hem de ülke dışındaki girişimcilere açık bir mesaj niteliği taşımaktadır. Fakat savaştan yeni çıkmış bir ülke ekonomisinde etkin bir üretimin ve dolayısıyla da yerli bir girişimci sınıfın olmaması nedeniyle, bu dönemde sanayileşme sürecinin itici gücünü devlet girişimciliğinin oluşturduğu gözlenmektedir.

1933 yılında, ilk beş yıllık sanayileşme planı uygulanmaya başlanmasıyla, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan liberal ekonomi politikalarının yerini, doktriner olmayan, pragmatik niteliği ağır basan "devletçilik" ilkesini esas alan politikalar almıştır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, Türkiye ekonomisinin gelişim sürecinde farklı dönemlerde uygulamaya konulan *devletçi* politikalarla *liberal* politikaların birbirinden oldukça ayrı, iki ucu nitelemediğidir. Tam tersine, ekonominin gelişim çizgisi dahilinde düşünüldüğünde, kendi konjonktürünün gereği olarak uygulanan devletçi ve liberal politikalar ilişkisellik arz eder ve bütünlüklü gelişen bir süreci niteler.

Birinci beş yıllık sanayileşme planı kapsamında Bursa'da devlet eliyle gerçekleştirilen en önemli iki yatırım, Sümerbank tarafından kurulan Bursa Merinos ve Gemlik Sun'i İpek (Sunğipek) fabrikalarıdır. "Bu iki önemli yatırım, Bursa İli'nde dokuma sanayisinin ve yün ipliği üretimine girdi sağlamaya dönük Merinos koyunu yetiştiriciliğinin gelişmesine de katkılı olmuştur"²¹.

Bu dönemde, Bursa'da ipek üretimindeki çok önemli gelişmeler yaşanmış, buna ek olarak, dokuma alanında makineli üretime geçilmiş, küçük sermayeli esnaflar teşvik edilmiş, devlet eliyle kurulanların yanı sıra, zamanla çok ortaklı şirketler kurulmaya başlanmıştır. Buna en iyi örnek, 1930'larda, bir grup dokumacının bir araya gelmesiyle

²¹ Akkılıç, Yılmaz, agm. s. 41-83.

kurulan İpekiş'tir. Bunu, 1933'te Uludağ Gazoz Fabrikası, 1934'te Sayaş Süt Mamülleri Endüstrisi ve 1938'de Teziş ve Emek adlı karosör atölyelerinin kurulması izlemiştir*. Bu dönem, Bursa'da gıda ve dokuma alanlarında önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreci ifade etmektedir.

İpekli dokumacılığın Bursa'da gelişmesi, büyük işletmelerin yanı sıra, çok sayıda orta ve küçük işletmelerin de kurulmasını hızlandırmış ve böylece, Bursa'da enformel ekonomik faaliyet olarak nitelendirilebilecek bir üretim ve çalışma biçimi olan **fason üretim** olgusu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, fason üretim, daha çok üretim sürecinin boyama, dokuma gibi bir bölümünü küçük ve orta ölçekli işletmelere kaydırmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın ilk bölümünde tartışılmaya çalışıldığı gibi, formel bir kuruluştaki üretim ve/veya dağıtım sürecinde herhangi bir enformel ekonomik faaliyetin örgütlenmesi, üretim maliyetlerini düşürmede ve sonucunda elde edilen birikimin yine sermayeye çevrilebilmesinde önemli bir kolaylık sağlar. Enformel bir faaliyet biçimi olan fason üretim olgusunun, Bursa'da ilk olarak gelişen ve belli bir birikimi sağlamaya dönük olan dokumacılık alanında ortaya çıkmış olması, kapitalist birikim sürecinin rasyoneline oldukça uygun bir durum olarak değerlendirilebilmektedir.

Bursa kentsel alanında, bu dönemdeki planlama çalışmaları mekansal alanın gelişimi açısından önem taşımaktadır. 1924 planı ile birlikte ilk defa tüm kent çapında bir planlama deneyimi başlamaktadır. Dönemin Bahçe-Kent akımı etkisiyle şekillenen planlama, kentin alt dokusu hesaba katılmaksızın hazırlandığından Bursa'nın mekansal gelişimi içinde çok fazla uygulama alanı bulamamıştır. Bu döneme kadar, yani II. Dünya Savaşı sonrasına kadar, Bursa, Çelik Palas ve Park Otelinin yapılmasının da etkisiyle Altıparmak ve Çekirge'ye doğru bir gelişim göstermektedir. Doğu ve batı aksı arasındaki mesafe 10 km ve ova ve ilk yerleşim alanı olan hisar, yani kuzey ve güney aksı da yaklaşık 2 km bir mesafe oluşturmaktadır²². Kentte, üst orta ve zengin gelir grubu ailelerinin yer seçimi de Altıparmak'tan, özellikle Çekirge'ye doğru bir gelişim göstermiştir. Sanayinin örgütlenmesi açısından, açılan İpekiş ve Merinos'un İzmir yolu

* İki kuruluşun ardından kurulmaya başlanan yeni karosör atölyeleriyle, Bursa merkezi olmak üzere, yeni bir uzmanlık alanı da doğmuştur. Bu iki kuruluş ve ardından kurulanlar, bugün Bursa'daki otomotiv sanayinin karosör ihtiyacını karşılayan büyük kuruluşların öncüllerini oluşturmaktadırlar.

²² Aslanoğlu, Rana, agk. s. 9-25.

üzerindeki yer seçimi ile kent kuzey-güney aksı yönünde gelişim göstermiştir. 1950'lerden itibaren Bulgaristan'dan gelen göçmenlerle birlikte, bugünkü Mudanya yolu üzerindeki Ziraat fidanlığında kurulan Hürriyet mahallesi ve ardından Adalet, Milliyet ve İstiklal mahallelerinin oluşumu gündeme gelmiştir. Bursa'daki ilk kaçak yapılaşmaların da bu dönemde ortaya çıkmış olması tesadüfi bir durum değildir.

1950'den itibaren bir önceki iktidarın katı devletçi tutumunu eleştiren ve liberal ekonomi söylemleriyle iktidara gelen Demokrat Parti dönemi, Türkiye'de en çok Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin kurulduğu dönem olmuştur. Bu dönemde Bursa'da Yaprak Tütün İşletme ve Bakım Atölyesi kurulmuştur. Bunun yanı sıra, özel kesime önemli teşvikler verilmiş, özel girişimcilik devlet eliyle özendirilmeye çalışılmıştır. Bu yıllarda özel kesimin hızla arttığı ve yaygınlaşmaya başladığı görülmektedir. Bursa'da özel kesimin önderliğinde gerçekleştirilen bu süreç, yine devletin özellikle ulaşım alanındaki altyapı yatırımlarıyla büyük ölçüde desteklenmiştir. Devletin bu destekleyici rolü, bugün bir sanayi kenti olarak nitelendirilen Bursa'nın ön koşullarını yaratmıştır.

“Devletçe bu yıllarda gerçekleştirilen en önemli altyapı yatırımları Bursa-Yalova karayolu ile Mudanya İskelesidir. Bunların yanı sıra il ve köy yollarının yapımına hız verilmiş olması da (1950-1957 arasında 1.683 Km.) özellikle tarıma dayalı sanayi kuruluşlarının gelişmesine önemli katkılar sağladı”²³.

1960'a gelindiğinde, Piccinato, kentin esas olarak Ankara-Mudanya arasındaki aks üzerinde gelişmesi önerisini sunmuştur. Piccinato'nun önerdiği plan çerçevesinde Bursa'nın tarihi değerleri ve doğasının korunmasına ek olarak kentsel alanda önemli bir gelişme de hedeflenmiştir²⁴. Mudanya yolu üzerinde merkez bir sanayi bölgesinin oluşturulması bu kararlardan biridir. Birinci beş yıllık kalkınma planı kapsamında sanayinin bölgesel anlamda yer seçimini düzenlemeye dönük bir takım kriterler belirlenmiş ve organize sanayi bölgelerinin açılması gündeme gelmiştir. Türkiye'deki organize sanayi bölgelerinin ilkinin Bursa'da açılması, imalat sanayinin bu bölgede yoğunlaşmasını ve arkasından Renault ve Tofaş otomobil fabrikalarının devlet kararıyla

²³ Akkılıç, Yılmaz, agm. s. 41-83.

²⁴ B.B.Ş.B., Bursa Merkez Planlama Bölgesi Analiz Raporu, s. 27.

Bursa'yı mekan olarak seçmeleri, çok hızlı bir göç sürecinin de başlamasına yol açmıştır.

Otomotiv yan sanayisi de bu sürece bağlı olarak önemli bir gelişim göstermiş, 1980'le birlikte, Bursa, başta otomotiv ve tekstil olmak üzere makine ve gıda sanayilerinde önemli bir kent durumuna gelmiştir. 1970'lerdeki dünya ekonomisinin girdiği kriz ve Türkiye'nin döviz darboğazı, Bursa'yı da olumsuz yönde etkilemiş ve 1980 sonrası enflasyonu düşürmeye dönük gerçekleştirilen politikalar sanayi kesimini finansman problemleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Ekonomik bunalımın yol açtığı çeşitli ve farklı boyutlardaki zorluklara karşın, 1980'li yıllarda Bursa İli'nde kurulu imalat sanayisi, başta "tekstil" ve "otomotiv" olmak üzere, "makine", "gıda", "orman ürünleri" ve "mobilya", "deri" ve "kürk" gibi sanayi dallarında ve özellikle petrol türevlerinden sentetik iplik ve yapay ipek ipliği üretiminde Türkiye genelinde önemli bir paya sahip bulunmaktadır²⁵. Bursa'nın Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılasındaki (GSYİH) payı, 1980'de % 3,2 iken, 1987'de % 3,7 ve 1993'te bu oran 4,3'e yükselmiştir.

1960'dan itibaren sanayileşme sürecine bağlı olarak gerçekleşen göç hareketleri öngörüleni aşmış ve tarihi dokunun bozulmasının yanı sıra, artan apartmanlaşma ve gecekondulaşma süreci başlamıştır. Kaçak yapılaşma Bursa Ovası'na doğru bir yayılım göstermiş ve tarımsal faaliyetler için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. 1976 yılına gelindiğinde "Ova Koruma Protokolü" hazırlanmış, fakat kentin ovaya doğru yayılımı hızlı bir biçimde devam etmiştir. 1980'den itibaren sanayi yatırımlarının artması, buna bağlı olarak istihdam olanaklarındaki artış göç hareketlerine hız kazandırmış ve bu dönemde Bursa'daki kentleşme hızı, diğer tüm kentleri gerisinde bırakmıştır.

Bursa'da artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli boş alanın olmaması konuta olan talepleri arttırmış ve buna bağlı olarak da arsa fiyatları önemli ölçüde artış göstermiştir. 1984 nazım planı kapsamında Fethiye, İhsaniye, Beşevler gibi alanlar düşük ve orta gelir grubunun yerleşimi için açılmış, fakat, ekonominin geneliyle bağlantılı olarak gelir dağılımındaki bozulmanın da etkisiyle bu alanlar daha çok üst orta ve zengin gelir grubunun yerleşim alanı olmuştur. Aynı zamanda Altıparmak'tan Çekirge'ye olan aks üzerinde yine üst orta ve zengin gelir grubunun yerleşmesi ve

²⁵ Akkılıç, Yılmaz, agm. s. 41-83.

düşük gelir grubunun da kent merkezinin çevresinde yerleşmeleri ticari faaliyetleri de bu mekansal ayrışma bağlamında etkilemiştir. Altıparmak ve Çekirge'ye doğru olan aks üzerindeki ticari faaliyetler bu kesimin ihtiyaçlarına cevap verecek biçimde örgütlenirken, Setbaşı-Emirsultan aksı arasındaki faaliyetler de düşük satın alma gücüne hitap etmektedir.

1980'lerden itibaren kentin dokusu büyük ölçüde değişmeye başlamış ve yap-sat ve kooperatifler yoluyla çok katlı bloklar inşa edilmeye başlanmıştır. Kentsel alanın öbür yüzünde ise artan göçe bağlı olarak, altyapı hizmetlerinden yoksun, çöküntü alanları oluşmaya başlamıştır. Bu alanlar, göçmenlerin ucuz konut ihtiyaçlarına cevap verebilen ve kendi girişimleriyle yaptıkları, kent ile kır arasına sıkışmış bir farklı ve kendine özgü bir tarzı ifade etmektedir.

2. Bursa'nın Demografik Yapısı ve Göç Olgusu

Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan iç göç hareketlerinin özellikle 1960'lardan itibaren hızlanarak devam ettiği, yukarıdaki bölümlerde belirtilmişti. Bursa kentinde, bu yönelime paralel olarak 1960'tan itibaren göç hareketleri artmış ve Bursa, 1970'e geldiğinde, yaklaşık iki katı kadar büyümüştür. Bursa, hem denizlere olan bağlantıları hem de ülkenin diğer büyük kentlerine bağlanan anayolları göz önüne alındığında, oldukça önemli bir stratejik konuma sahiptir. 1970'li yıllarda Tofaş ve Renault otomobil fabrikalarının kurulması, bir sanayi kenti olarak Bursa'nın göç alma konusunda cazibesini önemli ölçüde arttırmıştır.

“Hızlı bir biçimde genişleyen tekstil sektörüyle birlikte ÇUŞ otomobil fabrikalarının kurulması ve sonucunda önemli bir miktarda hem ulusal hem de uluslararası yedek parça üreticilerinin akışı, oldukça geniş endüstriyel iş alanları yaratmış ve 1970'den itibaren Bursa'nın toplumsal ve ekonomik yapısı üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur”²⁶.

Dolayısıyla, Bursa, Türkiye'nin farklı bölgelerinden gelen insanlar için istihdam olanakları nedeniyle önemli bir çekim merkezi durumuna gelmiştir. Bu tarihten itibaren,

²⁶ Parlak, Zeki, “The Car Workers of Bursa”, *Work and Occupation in Modern Turkey*, ed. by Erol Kahveci, Nadir Sungur, Theo Nichols, Mansell Publishing Limited, New York 1996, pp. 126-148.

yoğun göçler nedeniyle Bursa, tarihi kent dokusunun bozulması ve çarpık kentleşme gibi önemli bir dizi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır.

Tablo 3. Bursa Şehir Nüfusunun Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Payı (%)
1955	598.898	215.428	35,97
1960	693.894	223.620	37,81
1965	755.504	335.048	44,35
1970	847.884	416.662	49,14
1975	961.639	507.106	52,73
1980	1.148.492	636.910	55,46
1985	1.324.015	840.094	63,45
1990	1.603.137	1.157.805	72,22
2000	2.125.140	1.630.940	76,75

Kaynak: 2002 Türkiye İstatistik Yıllığı, DİE, 2003. Aktaran, Serpil Aytaç, Bursa'da Kültür Değişimi: Göç Olgusuna Sayısal Bir Bakış, İş-Güc, e dergi

Yukarıdaki tabloya göre, Bursa'da şehirde yaşayan nüfusun, şehir nüfusunun geneline olan oranı 1960'da % 37,81 iken, 1970 'de % 49,14'e yükselmiş ve bu oran, 2000'lere gelindiğinde % 76,75 olmuştur. Nüfus artış hızı ise, 1950-55 yılları arasında % 18,52 iken, bu oran 1955-60 yılları arasında % 29,45'e yükselmiştir. Bunu sırasıyla; 1960-65 arası % 17,01, 1965-70 arası % 23,07, 1970-75 yılları arası % 25,18, 1975-80 arası % 35,51, 1980-85 arası % 28,44, 1985-90 arası % 38,26 ve 1990-00 arası 10 yıllık dönemde bu oran % 28,62 olarak gerçekleşmiştir²⁷.

Şehirdeki bu hızlı nüfus artışı kaçak yapılaşmayı da beraberinde getirmiş ve belediyelerin fiziksel alana dair etkin bir planlarının olmaması ve denetimde yetersiz kalmaları sonucu bu süreç hız kazanmıştır. Osmangazi Belediyesi sınırları içinde kaçak yapılaşmanın yoğunlaştığı bölgeler Karaman, Bağlarbaşı, Küçük Balıklı, Yunuseli, Hamitler ve Soğanlı Mahallesi olmuştur. Yıldırım Belediyesi dahilinde ise, Vatan ve

²⁷ Veriler için bkz. Serpil Aytaç, "Bursa'da Kültür Değişimi: Göç Olgusuna Sayısal Bir Bakış", İş-Güc, e dergi, Cilt 6, Sayı 2, 2004.

Millet mahalleleri ve Nilüfer Belediyesi'ne bağlı Beşevler, İhsaniye ve Ertuğrul Mahallerinde kaçak yapılaşma yoğunlaşmıştır.

Kaçak yapılaşma ve artan gecekondulaşma süreci, bileşenlerine formel alanın dışında alternatif bir barınma imkanı sağlamaktadır. Kentsel alanda, gecekondulaşma ve enformel ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşması birbiriyle paralellik izlemektedir. Bu iki olgu, artan göç hareketlerinden beslenmekte ve Bursa kentsel alanında, artan göç hareketlerine bağlı olarak enformel ekonomik faaliyetler yaygınlaşmaktadır.

3. Bursa'da İşsizlik ve Artan Enformel Ekonomik Faaliyetler

1980 sonrası, Bursa şehri, Marmara Bölgesinde İstanbul'dan sonra göç konusunda, ikinci önemli çekim merkezi durumuna gelmiş ve artan göç hareketlerine bağlı olarak da kentte, işsizlik ve enformel ekonomik faaliyetler önemli bir artış göstermiştir. Bu durum, yine 1980 sonrası uygulanmaya başlanan neoliberal iktisat politikaları sonucu gelir dağılımının zamanla bozulması, reel ücretlerde düşüş, kamu harcamalarının azalması gibi dibi unsurlarla da yakından ilişkilidir. Bu dönemde devlet girişimlerinin özelleştirilmesi ve sosyal harcamaların azalması, yoksullar için yaşam maliyetlerini arttırmıştır ve bunun yanında istihdam fırsatlarını da düşürmüştür. Bu, hem enformel alanda çalışmaya gönüllü olan bireylerin arzını hem de enformel mal ve hizmetlere olan talebi önemli ölçüde arttırmıştır.

Bursa'da formel kesimdeki istihdam olanaklarının göçle gelen kitleler karşısında yetersiz kalması sonucu işsizlik oranları artmıştır. 2001 verilerine göre, Bursa'da işsizlik oranı yaklaşık % 11,6'dır. Bu oran, yaklaşık olarak her 100 kişiden 11'inin işsiz olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4: Bursa'da İşgücü, İstihdam ve İşsizlik

	Erkek (Sayı)	Oran (%)	Kadın (Sayı)	Oran (%)	Toplam Sayı
Toplam İşgücü	320.892	67,74	106.816	22,30	427.708
İstihdam	281.109	87,60	85.251	79,81	366.360
İşsizlik	39.783	12,40	21.565	20,19	61.348
İşgücünde Olmayan	152.816	32,26	372.267	77,70	525.083
Genel Toplam	473.708	49,72	479.083	50,28	952.791

Kaynak: DİE, 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyo-Ekonomik Verileri

Yukarıdaki tabloda, Bursa ilinde cinsiyete göre işgücü, istihdam ve işsizlik durumları verilmiştir. Buna göre, erkek ve kadın işsizlerin genel nüfusa oranı, sırasıyla % 12,40 ve % 20,19'dur. Bursa'da işsizlik oranı ilçe merkezlerinde Büyükşehir'e göre daha yüksektir. "Bursa Büyükşehir sınırları içinde toplam işsiz sayısı 61.348'dir. Büyükşehir ve ilçe merkezlerinde kadınların işsizlik oranı, erkeklerin işsizlik oranından daha yüksek iken, köylerde erkeklerin işsizlik oranı kadınlardan daha yüksektir"²⁸. Bunların büyük bölümünü de 30 yaş altı gençler oluşturmaktadır.

Bursa'da yaygın işsizlik sorununa paralel olarak, enformel ekonomik faaliyetler, göçle gelen kitlelerin yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladığından giderek yaygınlık göstermektedir. Enformel faaliyetlerin ticari boyutu olan işportacılık faaliyeti, yoksul kesime hem istihdam hem de gelir sağlamaktadır.

"Yerleştirecek belirli bir yerleri olmaması, gezici olmaları, faaliyetlerini özellikle bayram ve tatil günlerinde, diğer dükkanların kapalı şehir nüfusunun serbest olduğu günlerde yapmaları, perakende satışın müşteri satın alma gücüne göre hiç farklılaşmamış olması, işportacıları besleyen başlıca etmenlerdir"²⁹.

Dolayısıyla, Bursa'da işportacılık faaliyeti, kentin görünümünde, gün geçtikçe belirginlik ve yaygınlık kazanmaktadır. Bir sanayi kenti olması nedeniyle de, işportacılara satacakları malları kaynağından alma gibi çok çeşitli olanaklar sunar. Aşağıdaki bölümde, Bursa'da işportacılık faaliyetinin niteliği alan çalışması üzerinden daha ayrıntılı açıklanmaya çalışılacaktır.

²⁸ Bursa Şehir Sağlık Profili, Haz: Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı A.P.K. Daire Başkanlığı, Nisan 2005.

²⁹ Dülgeroğlu, Ercan, Bursa'nın Ekonomik Bünyesi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Yayın No 12, Bursa 1975: s. 67.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURSA'DA İŞPORTACILIK FAALİYETİNİN NİTELİĞİ ÜZERİNE ALAN ÇALIŞMASI

III. ALAN ÇALIŞMASI

A. ALAN ÇALIŞMASININ AMACI VE YÖNTEMİ

1. Çalışmanın Amacı

Enformel yapı, birçok ülke ekonomisinin ve istihdamının en belirgin özelliği olarak öne çıkmaktadır. Enformel istihdam oranının* oldukça yüksek olduğu Türkiye’de, çalışanların büyük bölümünün sosyal güvencesi olmadığı bilinmektedir. Bu durum, ülkenin büyük ölçüde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelen göçlerle beslenmektedir. Tarımdan kopan nüfusun göç hareketleri, büyük kent merkezlerine doğru gerçekleşmektedir. Türkiye’de göç hareketlerinin gerçekleştiği illerden birisi, bir sanayi kenti olması nedeniyle Bursa’dır. Bursa’ya doğru olan göç hareketlerinin, son 20 yılda hızlanması, kentte enformel yapıların yaygınlaşmasına ve çeşitlenmesine yol açmaktadır. Özellikle Bursa’da işportacılık faaliyeti, giderek artan bir biçimde, daha fazla kesime daha fazla gelir ve istihdam sağlamaya başlamıştır. Ayrıca, toplumsal kesimler arası gelir dağılımının bozulmasıyla daha fazla insana alternatif bir tüketim sağlama gibi yaşamsal bir işlevi de yerine getirmektedir.

2000’li yıllara gelindiğinde, işportacılıkla uğraşan insan profili önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. İstanbul Ticaret Odası’nın İstanbul’da işportacılara ilişkin yaptığı çalışma sonrası, yönetim kurulu başkanı, yaşanan ekonomik krizle birlikte işsiz kalan eğitilmiş kesimin de işportacılara katıldığını belirtmiştir¹:

“Bankadan ayrılmış ya da işletme kapanmış, işsiz kalmış büyük ölçüde eğitilmiş kesim de işportacılara katıldı. Son krizle beraber eğitilmiş kesimin de içinde bulunduğu 100 bine yakın işsiz bu işe başladı. Hal böyle olunca bizim işletmelerimiz de bu seyyar satıcı ve işportacılarla baş edemez.

* Enformel ekonomik faaliyetlerle uğraşan nüfus ve bu faaliyetlerin ekonomide kapladığı alana dair kesin bir büyüklük vermek oldukça zordur. Bu nedenle, enformel faaliyetlerin ekonomide kapladığı alana dair ancak yaklaşık ve tahmini bir rakam verilebilmektedir. Türkiye için % 40-60 arasında değişen farklı oranlar verilmektedir.

¹“ İstanbul’da İşporta Ekonomisi”, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 2002, s. 8.

duruma geldiği için bazıları seyyar satıcıları taşeron olarak tutmaya başladı”.

Bu ifade, teorik bölümde belirtilen, kriz durumlarında, formel ve enformel alanlar arası geçişkenliğin artmasını açıklamaktadır. Bursa, yapısı itibariyle, formel ve enformel aktörlere bu konuda çok çeşitli olanaklar yaratmaktadır. Formel enformel alanlar arası ekonomik ilişkiler, işportada satılan malın niteliğine göre farklılık arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ilk olarak işportacılık faaliyeti üzerinden, enformel aktörlerin niteliğini, sosyoekonomik özelliklerini, birbiriyle kurdukları ilişkiden formel alanla olan ilişkilerine kadar onları belirleyen temel faktörleri ortaya koymaktır. Çalışmada, işportacıların faaliyetten elde ettikleri gelir, eğitim düzeyleri, çalışma koşulları gibi veriler ulaşılarak birikim yaratma süreci ve bu anlamda çalışmanın varsayımları incelenmeye çalışılacaktır.

2. Çalışmanın Varsayımları

1970’lerden itibaren, Türkiye’de enformel ekonomik faaliyetler, geleneksel (tarımsal) yapının çözülmesini, dolayısıyla kentsel alana göç eden bireyin yaşamsal gereksinimini karşılamak üzere ortaya çıkan bir tampon mekanizma ve ara (geçici) formlar olarak formüle edilmişti. Geçiş dönemi olarak nitelenen enformel ekonomik faaliyetlerin, sanayileşme tamamlandığında, görevini de tamamlayacağı ve ortadan kalkacağı görüşü, Türkiye özelinde tartışmalı hale gelmiştir. 1970’lerdeki krizle birlikte, kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişimi, formel alanlarda üretim ve çalışma biçimlerinde görülen enformelleşme eğilimleri ve enformel ekonomik faaliyetlerin şekillendirdiği yeni toplumsal yapının kendini yeniden üretime potansiyeli, enformel faaliyetlerin kalıcılığının en önemli nedenleridir. Bu anlamda işportacılık faaliyeti de, enformel ekonomik faaliyetlerin ticari boyutu olarak gündelik hayatın en görünen yüzünü oluşturmaktadır.

Bu temel varsayımın açılımı olarak, aşağıda sıralanan yan varsayımlar geliştirilmiştir.

1. İşportacılık faaliyeti, formel sektöre geçişte bir ara basamak olmaktan çıkmıştır. Yaşam boyu yapılan bir meslek-iş haline gelmiştir.
2. İşportacılık, sadece bu alanda çalışan insanları kavrayan bir faaliyet alanı değil, formel sektör çalışanlarını da çeken bir niteliğe sahiptir.

3. İşportacılık mesleki donanımı ve bir işi olmayanlar için tatmin edici bir sağlamaktadır.
4. İşportacılık, faaliyet alanındaki deneyime ve kenti tanımaya bağlı olarak, belli kişiler için bir birikim yaratma olanağı da sunmaktadır. Dolayısıyla, işportacılar, kendi aralarında farklı gelir düzeylerinin varlığı nedeniyle homojen bir bütünü ifade etmemektedir.
5. İşportacılık faaliyetiyle uğraşanların büyük bölümünün gelir ve eğitim düzeyleri düşüktür.
6. İşportacıların çoğunluğunu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç etmiş insanlar oluşturmaktadır.
7. İşportacıların çoğunluğu, bu faaliyete arkadaş, aile, akraba ve/veya kente daha önce göç etmiş hemşehrileri vasıtasıyla tanışmıştır.
8. Sektöre giriş-çıkışın kolay olması, önemli miktarlarda başlangıç sermayesi ve eğitim gerektirmemesi, bu faaliyetin kalıcılışmasında önemli bir etkiye sahiptir.
9. İşportacılık faaliyeti farklı zamanlarda farklı yerlerde yapılabilen ve satışı konu olan malların isteğe göre her an değiştirilebilmesinin kolay olduğu, çeşitlilik gösteren ve ekonomik koşullara uyum sağlayabilen esnek bir yapı arz eder.
10. Hem formel aktörler hem de işportacılar, karşılıklı olarak para, mal ve/veya hizmet alışverişi gibi ekonomik ilişkilerle birbirlerini besler.
11. İşportacılığın en temel nedeni işsizlik ve gelir yetersizliğidir.
12. Türkiye’de 1980’den itibaren açlık ve yoksulluk sınırında yaşayan insanların oransal ve sayısal olarak artması, işporta mallarına olan talebi de arttırırken, öte yandan bu malları satarak geçimini sağlamaya çalışan insanların sayısını da arttırmıştır.
13. Bir iş-güç biçimi olarak işportacılık ile gecekondululuğu arasında yakın bir ilişki vardır. Az gelişmiş bir sosyoekonomik yapıda, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin fiziksel mekandaki yansımaları gecekondululuğu yerleşimlerini oluştururken, iş-güç biçimindeki yansımaları da işportacılığında içinde yer aldığı enformel çalışma biçimlerini oluşturur.
14. Devletin işportacılık faaliyetini *düzenleyici* ve *görmezden gelici* politikaları, bu iş alanının kalıcılışmasının nedenlerinden biridir.

3. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmasının teorik bölümünde, işportacılık faaliyetine ve aktörlerine ilişkin yapısal özellikler, alan çalışmasında anketle desteklenmeye çalışılmıştır. Anket çalışmasında toplam 200 işportacıyla görüşme gerçekleştirilmiştir. İşportacılarla yapılan görüşmeler sonrasında anket sonuçları, SPSS 13 paket programıyla değerlendirilmiştir. İşportacıların sosyoekonomik yapısına ve faaliyetin özelliklerine dair elde edilen verilerle frekans tabloları ve grafikleri oluşturulmuştur. Aralarında ilişki olabileceği düşünülen önemli değişkenler çapraz tablolar aracılığıyla karşılaştırılmış ve çapraz tablolar sonucu karşılaştırılan değişkenler arası ilişkilerin anlamlılık düzeyi Ki-Kare testleriyle ölçülmüştür.

a. Araştırma Evreninin Belirlenmesi: Bursa Eski Terminal, Fomara ve Heykel Bölgesi

Çalışmanın araştırma evreni olarak kabul ettiği Bursa, ekonominin tüm alanlarında olduğu gibi, üretim ve dağıtım süreçlerinin gelişimi açısından, kendine özgü süreç ve mekanizmalara sahiptir. Önemli bir sanayi kenti olması nedeniyle, bir yandan etkin bir üretim örgütlenmesine, diğer yandan da enformel ekonomik faaliyetlere kaynaklık etmektedir. Enformel faaliyetlerin ticari boyutu olan işportacılık faaliyeti, Bursa'da oldukça yaygınlaşmış ve gündelik hayatın önemli bir bileşeni haline gelmiştir.

Bu çalışmanın alan çalışması bölümünde işportacılık faaliyeti üzerine anket çalışması, alan olarak Bursa Eski Terminal Bölgesi merkezli yapılmıştır. Bu bölgenin merkez olarak seçilmesinin en temel nedeni, işportacıların gösterdiği yoğunluktur. Çalışmanın önceki bölümlerinde işportacılık faaliyetinin göçlerle beslendiği belirtilmişti. Türkiye'nin birçok bölgesinden göçle gelen insanların, kente ilk ayak bastığı yer otobüs terminalidir. Dolayısıyla, eski otobüs terminalinin zamanında, bu bölgede kurulması, şehrin merkezine yakınlığı enformel ticari faaliyetlerle çevrenmesine yol açmıştır. Bugün, Eski Terminal olarak nitelendirilen bölgenin belki de en önemli özelliği, kentin hemen hemen her yerine tek araçla ulaşım hattının merkezi olmasıdır. Dolayısıyla günün her saatinde trafiğin işlek olduğu ve önemli bir insan kalabalığının geçiş yeri olması işportacılar için oldukça önemlidir.

Eski Terminal bölgesi merkezli başlayacak olan anket çalışması, kent merkezine doğru olan Fomara ve Heykel aksı üzerinde gerçekleştirilecektir. Bu aks üzerinde alışveriş merkezleri, kapalı çarşıya açılan sokaklar ve hanlar olması nedeniyle, kent kalabalığının akışı da yine bu aks üzerinden gerçekleşir. Dolayısıyla, işportacıların çalışma alanları da yoğun olarak bu aks üzerinde yer alır.

b. Örneklem Seçimi ve Örneklem Planının Oluşturulması

Çalışmanın araştırma evrenini oluşturan birimlerin sayıca çok fazla, dağınık ve belirsiz olması nedeniyle tam anlamıyla bir sayıma gitmek olanaksızdır. Dolayısıyla, araştırma evrenini oluşturan birimler arasında onu temsil edebilecek bir örnekleme yoluna gidilmiştir. Bu çalışmada, araştırma evreni içindeki her birime eşit seçilme şansı verebilmek amacıyla tesadüfi örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Burada, evren ve gözlem tanımlarının daha kesin ve birbirine uygun ve tam olması, örneği seçmek üzere başvuru yöntemini herhangi bir yanlılığa yol açmaması kaygılarından hareket edilmiştir.

c. Alan Çalışmasının Yapılması

Çalışmaya dair literatür taraması ve 30 tane pilot görüşmenin yapılması 2005 Mayıs sonunda tamamlanmış ve hazırlanan anket soruları, yapılan pilot görüşmeler sonrasında tekrar gözden geçirilmiştir. Anket sonuçları SPSS 13 paket programıyla değerlendirileceği için, işportacılara sorulacak sorular kapalı uçlu olarak hazırlanmıştır. Soruların hazırlanmasında pilot görüşmelerin yanı sıra, çeşitli gazete, dergi ve daha önce bu konuya benzer yapılmış çalışma ve raporlardan yararlanılmıştır. İki lisans öğrencisinin yardımıyla, anketler 45 gün içinde bitirilmiştir. Örneklem planı çerçevesinde 200 işportacıyla görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerde, işportacılara sorulan sorular, çalışmanın ekler bölümünde yer almaktadır.

B. Araştırma Bulguları

1. İşportacıların Sosyoekonomik Yapısı

a. Yaş, Cinsiyet ve Medeni Durumları

Aşağıdaki tabloda, anket yapılan 200 işportacının yaş, cinsiyet ve medeni durumlarına ilişkin oranlar verilmiştir. İşportacıların yaşına ilişkin olarak 9 aralık belirlenmiş ve bu aralıkta, genele göre en yüksek olanı % 23'lük dilimle 30-34 yaş arası toplam 46 işportacı oluşturmaktadır. Bunu % 19,5'lik dilimle 39 işportacı ve % 13,5'lik dilimle 27 işportacı izlemektedir. Dolayısıyla ankete katılan 200 işportacının % 63,5'ini 34 yaş altı işportacılar oluşturmaktadır.

Tablo 5: İşportacıların Yaş, Cinsiyet ne Medeni Durumları

Yaş		%	Cinsiyet		%	Medeni Durum		%
15-19	1	7,5	Kadın	1	12,5	Evli	1	56
20-24	2	13,5	Erkek	2	87,5	Bekar	2	42
25-29	3	19,5				Dul	3	2
30-34	4	23						
35-39	5	11						
40-44	6	8						
45-49	7	6						
50-54	8	3						
55 ve üstü	9	8,5						
Toplam		100	Toplam		100	Toplam		100

İşportacıların cinsiyetlerine ilişkin bilgiler kadın işportacılar 1 ile erkek işportacılar ise 2 ile gösterilmiştir. Buna göre 200 işportacının % 12,5'lik oranla 25'i kadın ve % 87,5'lik oranla 175'i erkektir. Cinsiyet bilgilerinin yanı sıra medeni durumlarına ilişkin olarak; "1. evli, 2. bekar, 3. dul, 4. ayrı yaşıyor ve 5. başka" şeklinde gösterilmiştir. Ankete katılan işportacıların büyük bölümünü evliler oluşturmaktadır. Yapılan ankette 4 ve 5 no'lu seçenekleri işaretleyen olmadığından yukarıdaki tabloya da yansımamıştır.

b. Eğitim Düzeyleri

Aşağıdaki tabloda anket yapılan 200 işportacının eğitim durumları verilmiştir. Buna göre: 1. ilkokul mezununu, 2. ortaokul mezununu, 3. meslek lisesi, 4. düz lise, 5. üniversite mezunlarını ve 6 ise daha önce hiç okula gitmeyenleri ifade etmektedir.

Tablo 6: İşportacıların Eğitim Düzeyi

Eğitim Düzeyi		
	Frekans	Oran(%)
1	46	23
2	49	24,5
3	40	20
4	40	20
5	20	10
6	5	2,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre anket yapılan işportacıların çoğunluğunu % 50'lik dilimle ilk ve ortaokul mezunları ve daha önce hiç okula gitmeyenlerin toplamı oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla % 40 oranında meslek lisesi ve düz lise mezunları ve % 10 oranında üniversite mezunları oluşturmaktadır. Dolayısıyla işportacıların büyük bölümünün eğitim düzeylerinin düşük olduğu varsayımı, bu çalışma için tutarlılık arz etmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, üniversite mezunu olan işportacıların % 10'luk bir dilimle yer almalarıdır. Üniversite mezunları için işportacılık, ya işsizlik nedeniyle yapılan bir iş, ya da ek gelir elde etmek için yapılan geçici bir faaliyeti ifade etmektedir. Bu, sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

c. Göç Edilen Bölgeler ve İkamet Edilen Konut Tipi

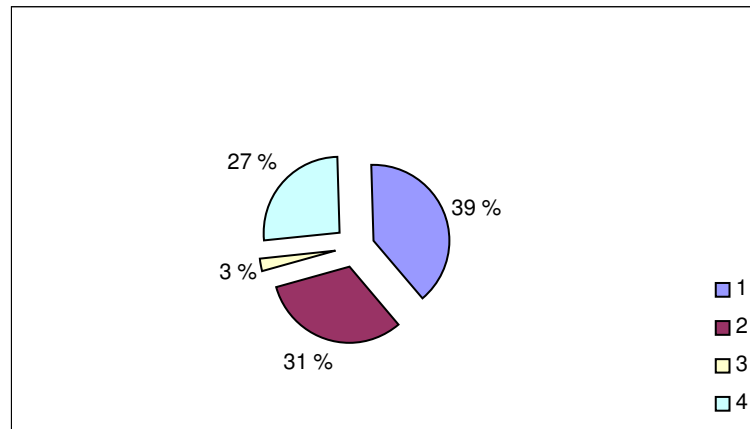
Aşağıdaki tabloda görüşme yapılan 200 işportacının Bursa'ya hangi bölgeden göç ettikleri gösterilmiştir. Tabloda; 1. Marmara Bölgesi, 2. Ege Bölgesi, 3. Karadeniz Bölgesi, 4. İç Anadolu Bölgesi, 5. Akdeniz Bölgesi, 6. Doğu Anadolu Bölgesi, 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve 8. Bulgaristan Göçmeni olarak gösterilmiştir.

Tablo 7: Göç Edilen Bölgeler

Göç Edilen Bölgeler		
	Frekans	Oran (%)
1	27	13,5
2	19	9,5
3	20	10
4	12	6
5	9	4,5
6	42	21
7	43	21,5
8	28	14
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşme yapılan 200 işportacının çoğunluğunu, genel toplamın % 42,5'ini Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden göç edenler oluşturmaktadır. Bunu sırasıyla, % 14'lük dilimle Bulgaristan göçmenleri, % 13,5'lik dilimle Marmara Bölgesi, % 10 ile Karadeniz Bölgesi, % 9,5 ile Ege Bölgesi izlemektedir. Dolayısıyla, bu çalışmanın yan varsayımların biri olan, işportacıların büyük bölümünü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden göç edenlerin oluşturduğu varsayımı, yapılan anket çalışmasında doğrulanmıştır.

Grafik 1: Konut Tipi

Yukarıdaki grafikte 1. gecekonu-kendi evi, 2. gecekonu-kira, 3. apartman-kendi evi ve 4. apartman-kira olarak gösterilmiştir. Buna göre, görüşme yapılan işportacıların %

70'i gecekondu tipinde konutta yaşamaktadır. Gecekonduda yaşayanların yarısından fazlası ise kirada oturmaktadır.

Tablo 8: İşportacıların Ait Oldukları Bölge ve Yaşadıkları Konut Tipi

Konut Tipi * Bölge Çapraz Tablo										
Göç Edilen Bölge										Toplam
		1	2	3	4	5	6	7	8	
Konut Tipi	1	5	2	1	11	5	15	17	22	78
	2	0	7	9	0	0	22	24	0	62
	3	0	0	0	0	3	0	0	3	6
	4	22	10	10	1	1	5	2	3	54
Toplam		27	19	20	12	9	42	43	28	200

Ki-Kare:165,991 df = 21 p = 0,000

Yukarıdaki tabloya göre gecekondu tipi konutta yaşayanların en büyük bölümünü Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinden göç etmiş işportacılar oluşturmaktadır ve genelin yaklaşık % 39'unu temsil etmektedirler. % 39'luk dilimin yarısından çoğunu ise, kiracılar oluşturmaktadır. Bulgaristan göçmenleri arasında ise, sahibi oldukları gecekonduda oturma eğilimi oldukça yüksektir.

d. Bursa'da İkamet Etme Süresi

Aşağıdaki tabloda görüşme yapılan işportacıların Bursa'da ikamet etme süreleri gösterilmektedir

Tablo 9: Bursa'da İkamet Süreleri

	Frekans	Oran (%)
1	28	14
2	28	14
3	68	34
4	76	38
Toplam	200	100

Buna göre, tabloda 1, 2, 3 ve 4 rakamlarıyla ifade edilen yıl aralıkları sırasıyla, 1 ve 4 yıl arası, 5 ve 9 yıl arası, 10 ve 15 yıl arası ve 16 yıldan daha fazla süredir Bursa'da

bulunanları göstermektedir. Ankete katılan işportacıların % 72'si 10 yıldan fazla süredir Bursa'da yaşamaktadır. Bunun yarısından fazlasını ise 16 yıldan uzun süredir Bursa'da yaşayanlar oluşturmaktadır. Bu verilere göre, Bursa, göçle gelen işportacıların büyük bir bölümü için sabit bir yaşam alanı olarak öne çıkmaktadır.

e. Hanehalkı Profili ve Hanede Çalışan İnsan Sayısı

Ankette işportacılara aynı evde kaç kişi olarak ve kimlerle yaşadıklarına ilişkin sorular sorulmuştur. Hanehalkının yakınlık derecesini belirlemek amacıyla veriler; 1 ile yalnız yaşayanlar, 2 ile arkadaşlarıyla yaşayanlar, 3 ile eşi ve çocuklarıyla yaşayanlar, 4 ile eşi, çocukları, anne ve babası ile yaşayanlar ve son olarak da 5 ile anne, baba ve kardeşleriyle yaşayanlar olarak gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloya göre eşi ve çocuklarıyla yaşayan 99 işportacı, genele göre % 49,5 ile en yüksek orana sahiptir. Bunu sırasıyla, anne, baba ve kardeşleriyle yaşayan % 28,5'lik dilim ve eşi, çocukları, anne ve babasıyla yaşayan % 10,5'lik dilim izlemektedir.

Tablo 10: Hanehalkı Yakınlığı

Kimlerle Yaşıyor		
	Frekans	Oran (%)
1	4	2
2	19	9,5
3	99	49,5
4	21	10,5
5	57	28,5
Toplam	200	100

Aşağıdaki tabloda ise, evde yaşayan toplam kişi sayısı ve genele oranları verilmiştir. Buna göre; 1 ile 1 ve 3 kişi arası, 2 ile 2 ve 6 kişi arası, 3 ile 7 ve 9 kişi arası ve 4 ile de 10 kişi ve daha fazla yaşayanlar gösterilmiştir. Görüşme yapılan 200 işportacıdan 98'i 2 ve 4 aralığında kişi ile yaşamakta ve genele göre % 49'la en yüksek orana sahip olmaktadır.

Tablo 11: Hanehalkı Sayısı

Hanehalkı Sayısı		
	Frekans	Oran (%)
1	51	25,5
2	98	49
3	49	24,5
4	2	1
Toplam	200	100

Görüşme yapılan işportacılara, bakmakla yükümlü oldukları kişilerin olup olmadığı sorulmuş ve 200 işportacıdan 143'ünün bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı belirlenmiştir. Bunların büyük bölümünü de evli olan işportacılar oluşturmaktadır.

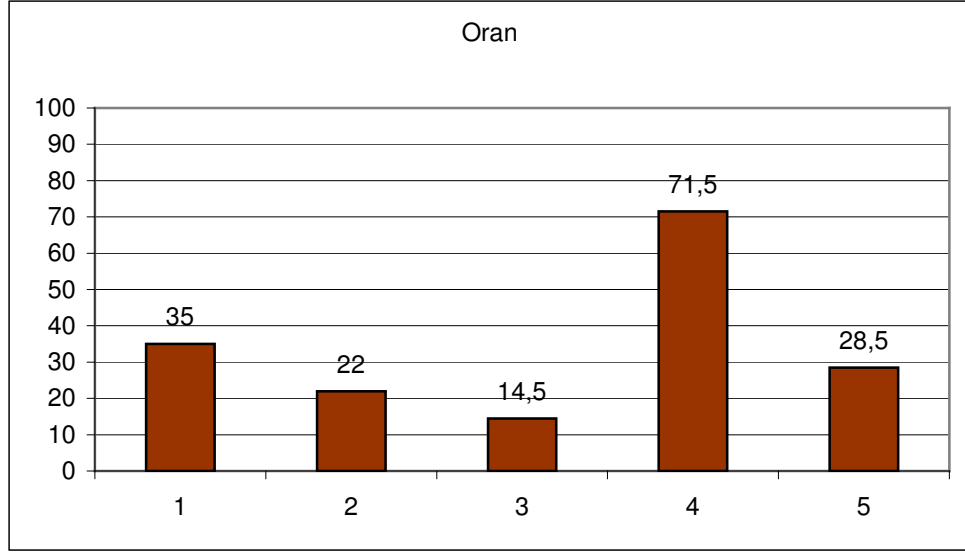
Tablo 12: Bakmakla Yükümlü Olduğu Kişi Sayısı

Bakmakla Yükümlü Olduğu Kişi Sayısı		
	Frekans	Oran (%)
1	70	35
2	44	22
3	29	14,5
Toplam	143	71,5
Yükümlülüğü Olmayanlar	57	28,5
Toplam	200	100

Görüşme yapılan 200 işportacıdan % 71,5'inin bakmakla yükümlü olduğu kişi vardır. 1, 2 ve 3 nolu sütunlar sırasıyla, 1 ve 3 kişi arası, 4 veya 5 kişi ve 6 kişiden fazlasını göstermektedir. Herhangi bir yükümlülüğü olmayan 57 işportacının tamamını bekar olanlar oluşturmaktadır.

Aşağıdaki grafikte, 4 nolu sütun yükümlülüğü bulunan işportacıların genele oranını verirken, 5 nolu sütun aile bireylerine karşı herhangi bir yükümlülüğü bulunmayan 57 işportacının genele oranını göstermektedir.

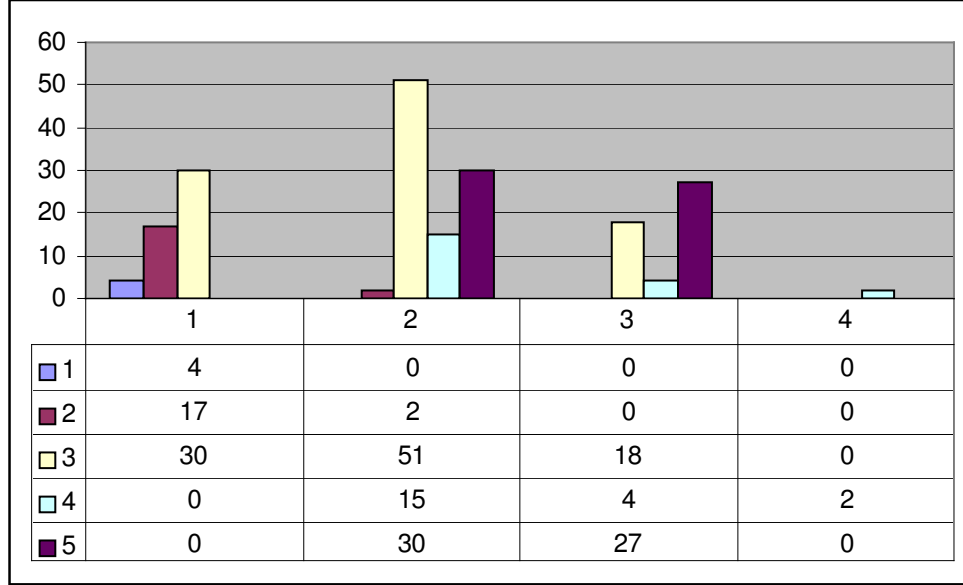
Grafik 2: İşportacıların Bakmakla Yükümlü Oldukları Kişi Sayısı

Aşağıdaki grafikte, tablo 8 ve 9'daki hanehalkı yakınlığı ve hanehalkı sayısına ilişkin veriler karşılaştırılmıştır.

Buna göre evde yaklaşık 2 ile 4 arası kişi olarak yaşayan işportacıların % 51'i eşi ve çocuklarıyla yaşamaktadır. Bunun yanı sıra, yine 2-4 arası hanehalkını oluşturan % 30'luk dilim, anne, baba ve kardeşiyle yaşayan işportacılardan oluşmaktadır. Diğer bir % 30 dilim ise, 1-3 kişiden oluşan ve eşi ve çocuklarıyla yaşayan işportacılardan oluşturmaktadır.

Grafik 3: Hanehalkı Sayısı ve Yakınlığı

Görüşme yapılan 200 işportacıya, eve kendisinin dışında gelir getiren kişinin olup olmadığı sorulmuş ve yaklaşık 120 kişi, kendisinin dışında eve gelir getiren bireylerin olduğunu belirtmiştir. Kendisinin dışında eve gelir getirenin olduğunu belirten işportacıların genele oranı % 60'tır.

Tablo 13: Eve Gelir Getirenlerin Meslekleri

Meslekler		
	Frekans	Oran (%)
1	7	3,5
2	60	30
3	29	14,5
4	18	9
6	6	3
Toplam	120	60
	120	100

Yukarıdaki tabloya göre, gelir getirenler; 1. esnaf, 2. işportacı, 3. işçi, 4. memur, 5. memur ve 6. diğer mesleklerle uğraşanlar olarak gösterilmiştir. Yapılan anketin sonuçlarına göre, gelir getiren işlerin en büyük bölümünü yine işportacılık faaliyeti oluşturmaktadır. Bunun görüşme yapılan 200 işportacıya oranı % 30'dur. Bunu sırasıyla % 14,5'le işçi, % 9'la memur, % 3,5'le esnaf ve % 3'le diğer meslek grupları izlemektedir.

Görüşmeye katılan işportacıların evinde, kendileri dışında eve gelir getirenlerin % 30'unu, yine işportacılıkla uğraşanlar oluşturmaktadır.

f. Arkadaşlarının Meslek Seçimleri ve Görüşme Sıklıkları

Görüşme yapılan 200 işportacıya yakın arkadaşlarının hangi işlerle uğraştığı sorulmuş ve buna göre veriler; 1. esnaf, 2. memur, 3. işçi, 4. işportacı, 5. tarımla uğraşanlar ve 6. diğer meslek grupları üzerinden değerlendirilmiştir.

Tablo 14: Arkadaşlarının Meslek Seçimleri

Arkadaşlarının Meslek Seçimi		
	Frekans	Oran (%)
1	48	24
2	8	4
3	9	4,5
4	88	44
5	1	0,5
6	46	23
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, ankete katılan 200 işportacının en yakın arkadaşlarını yine işportacılar oluşturmaktadır ve dağılımda % 44 ile en yüksek oranı göstermektedir. Bunu, % 24 oranıyla en yakın arkadaşları esnaf olanlar izlemektedir. En yakın arkadaşları tarımla uğraşanlar en düşük dağılımı göstermektedir. Buna göre, işportacılık sadece gerçekleştirilen bir iktisadi faaliyetten ibaret olmamakta, bu faaliyetle uğraşanların kurdukları sosyal ilişkilerde de belirleyici olmaktadır.

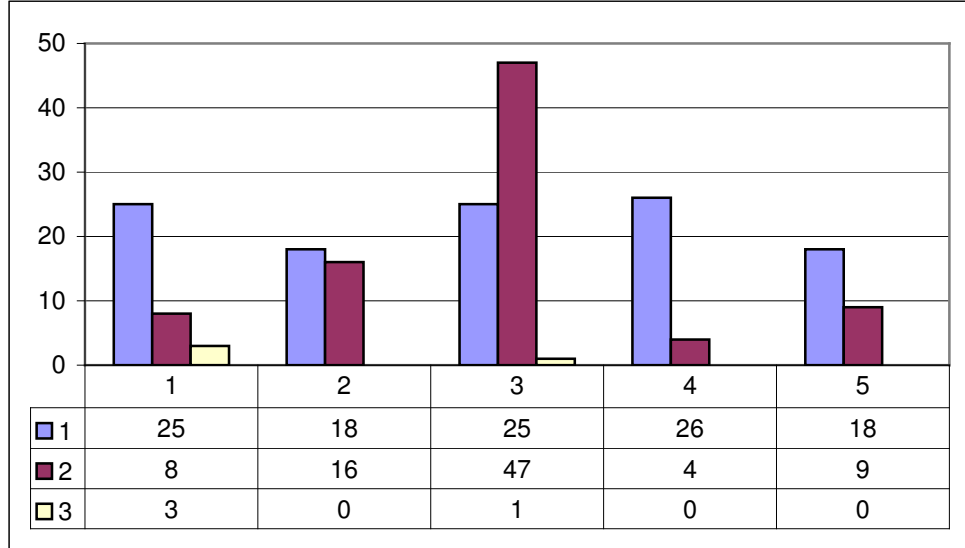
Tablo 15: Arkadaşlarıyla Görüşme Sıklığı

Görüşme Sıklığı		
	Frekans	Oran (%)
1	36	18
2	34	17
3	73	36,5
4	30	15
5	27	13,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloda, işportacıların arkadaşlarıyla görüşme sıklıkları verilmiştir. 1 ile haftanın 1-2 günü, 2 ile haftada birkaç gün, 3 ile her gün, 4 ile 15 günde 1 gün, 5 ile ayda bir gün ve 6 ile de daha seyrek görüşen işportacılar ifade edilmiştir. Yukarıdaki tabloya göre arkadaşlarıyla her gün görüşen 73 işportacı, genele olan % 36,5'lik oranla en yüksek dilimi oluşturmaktadır.

İşportacıların arkadaşlarıyla görüşme sıklığı ile medeni durumları arasında yakın bir ilişki gözlemlenmektedir.

Grafik 4: İşportacıların Medeni Durumları İle Arkadaşlarıyla Görüşme Sıklığı Arasındaki İlişki

Yukarıdaki grafiğe göre, arkadaşlarıyla her gün görüşen işportacıların en yüksek oranını 1 ile gösterilen ve % 47 oranıyla, bekar işportacılar oluşturmaktadır. Bunu, 2 ile gösterilen evli işportacılar, genele % 26 oranıyla arkadaşlarıyla ayda 1 kez görüşenler izlemektedir.

2. İşportacılık Faaliyetinin Temel Özellikleri

a. İşportacılığın Seçilme Nedenleri

Bu çalışmanın yan varsayımlarından birisi, insanların işportacılığa başlama nedenlerinin en önemlisinin, yaşanan işsizlik sorunundan kaynaklandığıdır. Diğer bir yan varsayım, bu işe başlanmasının nedeninin, faaliyetin yapısal özellikleriyle yakından ilişki olduğu yönündedir. Yapılan anket çalışmasında, bu yan varsayımların tutarlılığını ölçmek için işportacılara bu işe başlama nedenlerinin ne olduğu sorulmuştur.

Tablo 16: İşportacılığa Başlama Nedeni

İşportacılığa Başlama Nedeni		
	Frekans	Oran (%)
1	112	56
2	16	8
3	42	21
4	24	12
5	6	3
Total	200	100

Yukarıdaki tabloda ve aşağıda dağılımı gösteren grafikte işportacılığa başlama nedenleri 1'den 5'e kadar numaralandırılarak belirlenmiştir. Buna göre;

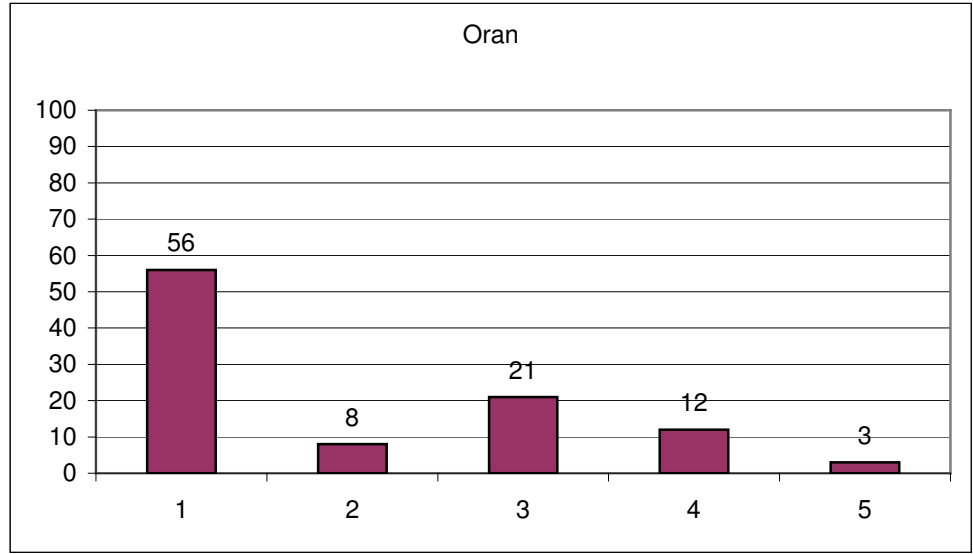
1. işsizlik,
2. ek gelir ihtiyacı,
3. işportacılığın eğitim/mesleki donanım gerektirmemesi,
4. işportacılığın önemli bir başlangıç sermayesi ve maliyet gerektirmemesi/kolay kar elde edebilme olanağı,
5. işportacılığa giriş ve çıkışın kolay olması ve
6. diğer nedenler olarak ifade edilmiştir.

Ankete katılan 200 işportacıdan 112'si, bu işe başlama nedeni olarak işsizliği göstermişlerdir. Bu işportacıların genele oranı % 56'dır. Dolayısıyla işportacılığı seçmedeki en önemli neden işsizlik olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki grafikte, en önemli neden olarak gösterilen işsizliğin, diğer nedenlere göre oransal farkı net bir biçimde izlenebilmektedir.

En önemli ikinci neden olarak gösterilen işportacılığın belli bir eğitim ve mesleki donanım gerektirmemesi, genele göre % 21 oranındadır. Bunun yanı sıra, yine işportacılık

faaliyetinin yapısı gereği önemli bir başlangıç sermayesi gerektirmemesi, maliyetinin düşük olması ve bu bağlamda, aktörlere kolay kar sağlayabilme olanağı tanınması % 12 oranındadır. Bunu sırasıyla, ek gelir sağlamak amacıyla başlayan % 8'lik dilim ve işportacılığı diğer nedenlere bağlı olarak seçen % 3'lük dilim izlemektedir.

Grafik 5: İşportacılığa Başlama Nedenlerinin Dağılımı

Yukarıdaki veriler, işportacılık faaliyetinin seçilmesine yönelik nedenlerin oranını ifade etmektedir. İşportacıların büyük kısmı, bu faaliyete başlama nedeni olarak işsizliği göstermiştir. Dolayısıyla işsizlik olgusuyla işportacılık faaliyetine başlama arasında yakın bir ilişki vardır.

b. Çalışma Düzeni ve Çalışma Biçimi

İşportacılar için bu faaliyetin ne ölçüde benimsendiği ve bu anlamda süreklilik gösterip göstermediğini anlamak için haftanın kaç günü ve günde kaç saat çalıştıklarına ilişkin sorular sorulmuştur.

Haftalık çalışma süresine ilişkin olarak, 1 ile 1-2 gün çalışanlar, 2 ile 3-4 gün çalışanlar, 3 ile 5-6 gün çalışanlar ve 4 ile her gün çalışanlar gösterilmiştir.

Tablo 17: Haftalık Çalışma Süresi

Haftalık Çalışma Süresi		
	Frekans	Oran (%)
1	12	6
2	8	4
3	57	28,5
4	123	61,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşme yapılan 200 işportacının 123'ü her gün çalışmaktadır. Her gün çalışanların genele oranı % 61,5'tir. Bunu, haftada 5-6 gün çalışan işportacılar % 28,5 ile izlemektedir. Dolayısıyla, işportacıların % 90'ı haftada 5 günden az çalışmamaktadır. Bu formel alandaki çalışma yükünden oldukça fazladır.

Tablo 18: Günlük Çalışma Süresi

Günlük Çalışma Süresi		
	Frekans	Oran (%)
1	10	5
2	9	4,5
3	26	13
4	42	21
5	74	37
6	39	19,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloda işportacıların günlük çalışma süresi yer almaktadır. Bunun için, 1 ile 2-4 saat çalışanlar, 2 ile 3-4 saat çalışanlar, 3 ile 7-8 saat çalışanlar, 4 ile 9-10 saat çalışanlar, 5 ile 11-12 saat çalışanlar ve 6 ile 13 saatten fazla çalışanlar gösterilmiştir. Buna göre, görüşmeye katılan işportacıların % 37'si 11-12 saat çalışırken, % 19,5'i 13 saatten fazla çalışmaktadır. Dolayısıyla anket yapılan işportacıların % 56,5'i günde 11 saatten fazla çalışmaktadır.

Tablo 16 ve Tablo 17'den görüşme yapılan işportacıların yarısından fazlasının haftalık ve günlük çalışma sürelerinin, formel bir işteki mesaiden oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bunu anlamak için işportacıların günlük ve haftalık çalışma süreleri karşılaştırılmış ve aşağıdaki çapraz tablo elde edilmiştir.

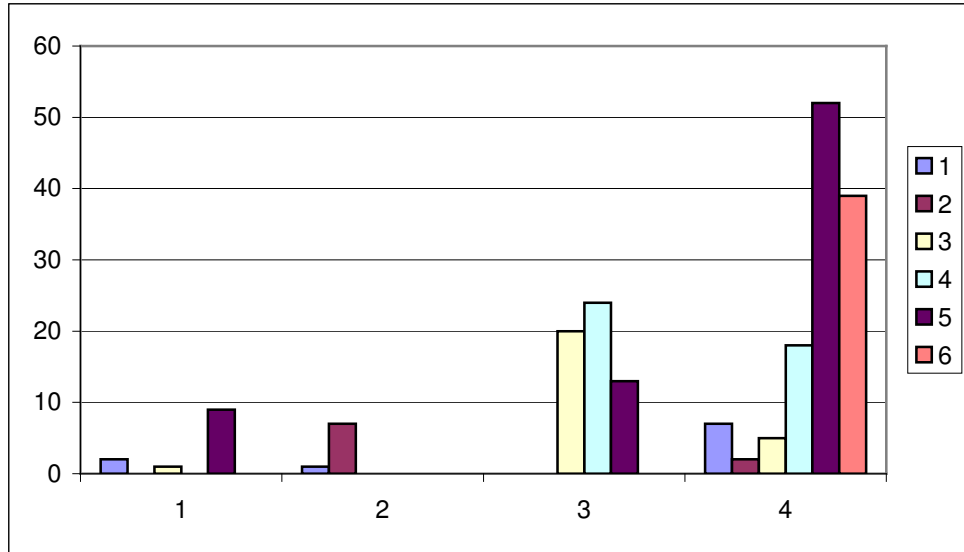
Tablo 19: Haftalık ve Günlük Çalışma Sürelerinin Karşılaştırılması

Haftalık * Günlük Çalışma Süreleri Çapraz Tablo								
		Günlük Çalışma Süresi						Total
		1	2	3	4	5	6	
Haftalık Çalışma Süresi	1	2	0	1	0	9	0	12
	2	1	7	0	0	0	0	8
	3	0	0	20	24	13	0	57
	4	7	2	5	18	52	39	123
Toplam		10	9	26	42	74	39	200

Ki-Kare: 219,904 df = 15 p = 0,00

Haftalık ve günlük çalışma sürelerinin karşılaştırıldığı yukarıdaki tabloda her gün çalışan 123 kişiden 91 kişi, günde 11 saatten fazla çalışmaktadır. Yukarıdaki çapraz tablodan hareketle, aşağıdaki grafikte, görüşme yapılan işportacıların haftalık ve günlük çalışma sürelerinin genele oranı verilmiştir.

Grafik 6: Günlük ve Haftalık Çalışma Sürelerinin Karşılaştırılması

Grafikte, dikey eksen oranı (%) ve yatay eksen ise haftalık çalışma sürelerini ifade etmektedir. Buna göre yatay ekseninde her gün çalışan işportacıları gösteren 4 no'lu bölümde en yüksek dağılımı ifade eden 5 ve 6 no'lu sütunlar, sırasıyla 11-12 saat ve 13 saatten fazla çalışanları göstermektedir. Bu iki gruptaki işportacıların genele oranı ise % 30'dur.

Aşağıdaki tabloda, görüşme yapılan işportacıların çalışma biçimine ait veriler gösterilmektedir. Ankette, işportacılardan çalışma biçimlerinin tanımlanması istenmiş ve seçenekler; 1. kendi adına çalışanlar, 2. birisiyle ortak çalışanlar, 3. ailesiyle ortak çalışanlar, 4. birisinin adına çalışanlar ve 5 diğer gruptakiler olarak ifade edilmiştir.

Tablo 20: Çalışma Biçimi

Çalışma Biçimi		
	Frekans	Oran (%)
1	153	76,5
2	18	9
3	24	12
4	5	2,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşme yapıla işportacılardan kendi adına çalışanlar % 76,5'lik oranla en yüksek dilimi oluşturmaktadır. Bunu ailesiyle ortak çalışanlar % 12 ile, birisiyle ortak çalışanlar % 9'la ve başka birisinin adına çalışanlar % 2,5 ile izlemektedir. Başkasının adına çalışan işportacıların varlığı, bu faaliyet alanının bir anlamda eşitsiz geliştiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla işportacılar kendi içlerinde homojen bir bütünü ifade etmemektedir. Bu çalışmanın sonraki bölümlerinde çalışma biçimiyle elde ettikleri gelir karşılaştırıldığında, bu fark daha açık bir biçimde görülecektir.

c. Satılan Malın Belirlenmesi, Fiyatlama Süreci ve Mekan Seçimi

İşportada satılan maldan, fiyatının ve satış yerinin belirlenmesine kadar birçok unsur, faaliyetin karlılığında belirleyici bir nitelik arz etmektedir. Bu da hem faaliyetin kalıcılaşmasında, hem de kendini yeniden üretebilmesinde oldukça belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu bölümde işportacıların sattıkları malların, fiyatlarının ve satış yerlerinin belirlenmesindeki öncelikleri ve bu önceliklerin eğitim düzeyleri ve işportacılıktaki deneyimlerine bağlı olup olmadığı açıklanmaya çalışılacaktır. Bunun için öncelikle, aşağıdaki tabloda, görüşme yapılan işportacıların sattıkları mallara ilişkin dağılım verilmiştir. 1 ile süs eşyası satanlar, 2 ile kozmetik ürünleri satanlar, 3 ile oyuncak satanlar,

4 ile elektronik eşya satanlar, 5 ile gıda ürünleri satanlar, 6 ile tekstil ürünleri satanlar, 7 ile kırtasiye satanlar ve 8 ile diğer malları satanlar ifade edilmiştir.

Tablo 21: Satılan Mal

Satılan Mal Türü		
	Frekans	Oran (%)
1	58	29
2	16	8
3	13	6,5
4	8	4
5	22	11
6	65	32,5
7	12	6
8	3	1,5
9	3	1,5
Toplam	200	200

Buna göre, görüşme yapılan işportacıların % 32,5 ile en yüksek oranını tekstil ürünleri satanlar oluşturmaktadır. Bunu, % 29 oranıyla süs eşyası satanlar izlemektedir. Kozmetik satanlar % 8 ve oyuncak satanlar % 6, 5 oranındadır.

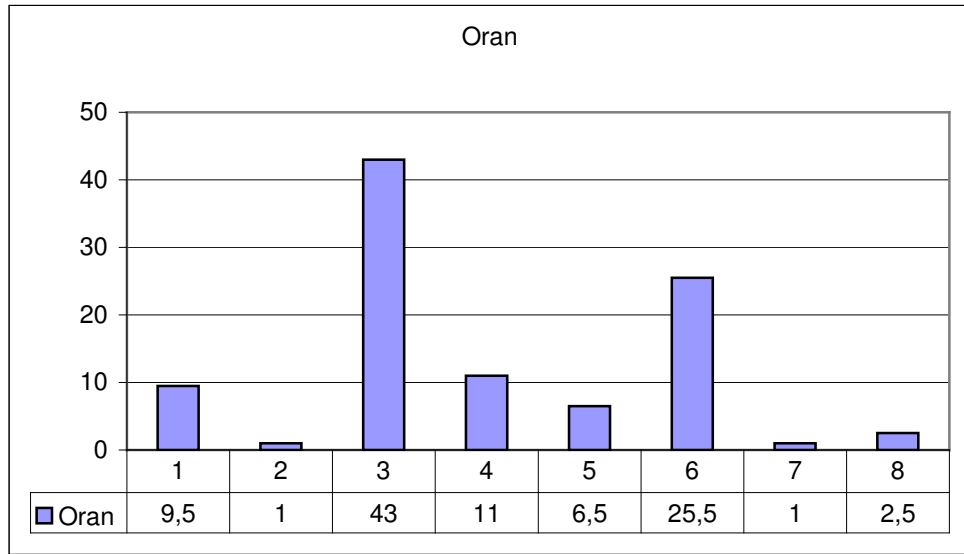
Yukarıda belirtilen malların belirlenmesinde işportacıların neye göre hareket ettikleri sorulmuş ve malları; 1 ile elindeki paraya göre belirleyenler, 2 ile malın alış fiyatına göre belirleyenler, 3 ile getireceği kara göre belirleyenler, 4 ile müşteri tercihine göre belirleyenler, 5 ile diğer işportacılara göre belirleyenler, 6 ile malı satılabilirliğine göre belirleyenler, 7 ile kendisi belirlemeyenler ve 8 ile diğer faktörlere göre hareket edenler gösterilmiştir. İşportacıların verdiği cevaplara dayanılarak aşağıdaki tablo ve grafik oluşturulmuştur.

Tablo 22: Satılan Malın Belirlenmesi

	Frekans	Oran (%)
1	19	9,5
2	2	1
3	86	43
4	22	11
5	13	6,5
6	51	25,5
7	2	1
8	5	2,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, ankete katılan 200 işportacının 86'sı, getireceği karı esas alırken, 51'i de malın satılabilirliğini esas almaktadır. Aşağıdaki grafikte, işportacıların, satacakları malı belirlerken hareket ettiği kriterlerin oransal dağılımı verilmektedir.

Grafik 7: Satılan Malın Belirlenmesi

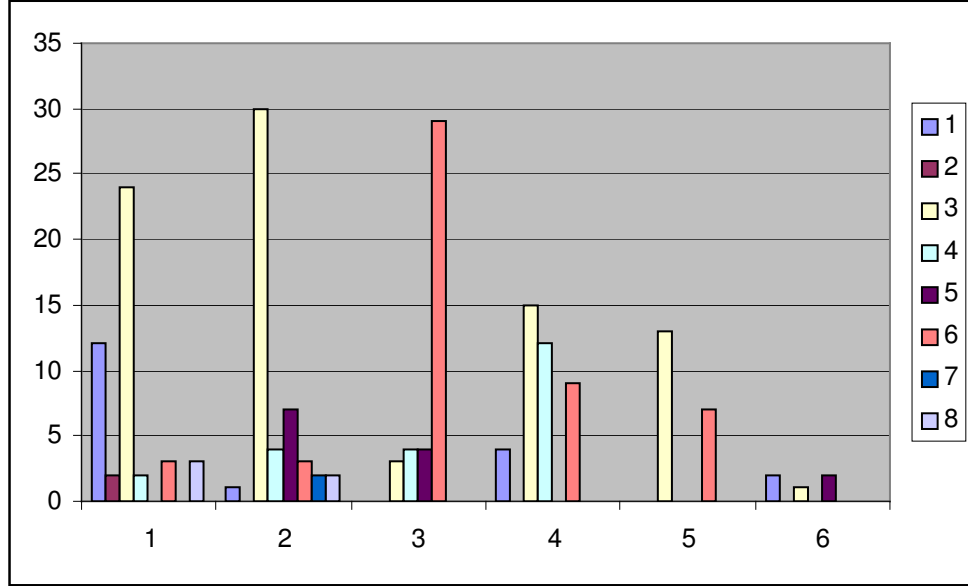

Grafiğe göre, 200 işportacının % 43'ü, en yüksek oranla, satılan malın belirlenmesinde getireceği kara göre hareket ettiklerini belirtmiştir. Bunu % 25,5'lik dilimle malın satılabilirliğine göre belirleyenler oluşturmaktadır.

İşportacıların sattıkları malı belirlemelerindeki öncelikleri ile eğitim düzeyleri arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Bunu ortaya koymak için, işportacıların eğitim durumları ile malın belirlenmesindeki öncelikli tercihleri çapraz tabloda karşılaştırılmış ve

aşağıdaki grafik elde edilmiştir. Grafikte, dikey eksen oranları (%), eğitim düzeylerinin yer aldığı yatay eksen; 1 ilkokul, 2. ortaokul, 3. meslek lisesi, 4. düz lise, 5. üniversite mezunlarını gösterirken, 6 hiç okula gitmeyenleri göstermektedir.

Grafik 8: Eğitim Düzeyi ile Satılan Malın Belirlenmesi Arasındaki İlişki

Yukarıdaki grafiğe göre, satılan malın belirlenmesinde hemen hemen her eğitim düzeyindeki işportacıların hareket noktası malın getireceği kar olurken, bu durum 3 ile ifade edilen meslek lisesi mezunlarında oldukça farklıdır. Meslek lisesi mezunlarında satılan malın belirlenmesinde en önemli unsur, malın satılabilirliği olarak öne çıkmaktadır. Meslek lisesi mezunları endüstri meslek ve ticaret lisesi mezunlarından oluşmaktadır. Bu liselerin, mesleki anlamda, öğrencilerine tam anlamıyla bir donanımı sağlamasa da, öğrenciler, ekonomik hayatın işleyişine dair belli bir rasyonele sahip olarak mezun olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, endüstri meslek liseleri, üretim sürecine dair ve ticaret liseleri de dolaşım sürecine dair ekonominin işleyişi konusunda temel bir eğitim verebilmektedir. Böylece, meslek lisesi mezunları hayata atıldıklarında, düz lise mezunlara göre, ekonomik hayatın işleyişi konusunda belli ölçüde bir öngörüye sahip olabilmektedirler. İşportacılığa başlarken de, malın getireceği kardan ziyade, satılabilir nitelikte olması daha önemli bir ölçüt olarak öne çıkmaktadır. Çünkü bir işportacı için

nakit akışı gerekli olduğundan, bir mal maliyetinden daha düşük bir fiyata da satılabilmektedir.

Ankette, işportacılara satılan malın fiyatını neye göre belirledikleri sorulmuş ve verdikleri cevaplar; 1. aynı malı satan işportacılara göre, 2. aynı malın piyasa fiyatına göre, 3. müşteri talebine göre, 4. satış yapılan yere göre ve 5. malın alış fiyatına göre belirleyenleri, 6, kendisi belirlemeyenleri ve 7. diğer faktörlere göre belirleyenler olarak gösterilmiştir.

Tablo 23: Satılan Malın Türü ve Fiyatlanması Arasındaki İlişki

Malın Türü * Fiyatın Belirlenmesi Çapraz Tablo									
	Fiyatın Belirlenmesi								Toplam
	1	2	3	4	5	6	7		
1	0	38	10	10	0	0	0		58
Malın Türü	2	0	7	0	9	0	0		16
	3	0	11	0	1	0	1		13
	4	5	3	0	0	0	0		8
	5	2	3	0	8	9	0		22
	6	0	12	17	21	0	9		65
	7	1	11	0	0	0	0		12
	8	0	0	0	0	0	3		3
	9	0	0	0	0	0	3		3
Toplam		8	85	27	49	9	16		200

Ki-Kare:310,093 df = 48 p = 0,000

Tablo 23'e göre, 1 ile gösterilen süs eşyası satan 58 işportacının 38'i, aynı malın piyasa fiyatını dikkate alarak fiyat belirlemektedirler. 6 ile gösterilen tekstil ürünleri satan toplam 65 işportacının 21'i, fiyatı, satış yaptığı yere göre belirlerken, 17 tanesi fiyatı müşteri talebine göre, 12 tanesi de aynı malın piyasa fiyatına göre belirlemektedir. Gıda maddesi satan işportacılarda ise, malın belirlenmesinde malın alış fiyatı etkili olmaktadır. Fiyatın belirlenmesinde etkili olan faktörlerin geneline bakıldığında, görüşmeye katılan 200 işportacının % 42,5'inde fiyatın belirlenmesinde, aynı malın piyasa fiyatını temel alma eğilimi yüksektir. İkinci sırada % 24,5'lik oranla 49 işportacı için satış yapılan yer faktörünün önemli olduğu görülmektedir. Müşteri talebine göre fiyat belirleyen 27 işportacı da genele göre % 13,5'lik bir dilimde yer almaktadır.

İşportacılık faaliyeti için satılacak olan mal seçimi ve fiyatının belirlenmesi kadar, satış yeri de oldukça önemlidir. Örneğin çocuk giysileri satan bir işportacı için yoğunlukla

gençlerin gezdiği bir alanda satış yapmak çok anlamlı olmamaktadır. Dolayısıyla, bir işportacı için doğru yerde satış yapabilmek deneyime ve kenti tanımaya bağlı bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki tabloda, işportacıların bu faaliyetteki deneyimleri ve mekan seçimindeki kriterleri karşılaştırılmıştır. 1 ile mekanı, müşteri tipi ve yoğunluğuna göre, 2 ile zabıta kontrolüne göre, 3 ile diğer işportacılara göre, 4 ile satıl mala göre, 5 ile özel günlere göre, 6 ile diğer faktörlere göre seçenler ve 7 ile mekanı kendisi belirlemeyenler gösterilmiştir. İşportacılıkta deneyim ise 1. 1 yıldan az, 2. 1-3 yıl arası, 3. 4-6 yıl arası, 4. 7-10 yıl arası, 5. 11-15 yıl arası ve 6. 16 yıldan fazla süredir işportacılık yapanları ifade edecek biçimde gösterilmiştir.

Tablo 24: İşportacılıkta Deneyim ve Mekan Seçimi Arasındaki İlişki

Deneyim * Mekan Seçimi Çapraz Tablo								
		Mekan Seçimi						Toplam
		1	2	3	4	6	7	
Deneyim	1	13	8	16	0	0	3	40
	2	29	15	5	0	7	0	56
	3	17	2	1	4	3	2	29
	4	39	9	0	0	0	0	48
	5	15	3	0	0	0	0	18
	6	8	0	0	1	0	0	9
Toplam		121	37	22	5	10	5	200

Ki-Kare:103,297 df = 25 p = 0,000

Tablo 24'ye göre, deneyimi 1 yıldan az olan işportacılar, mekanı diğer işportacılara göre ve zabıta kontrolüne göre seçme eğilimi oldukça yüksektir. İşportacılıkta deneyimi 7 yıldan fazla olanlar, satış mekanını büyük ölçüde müşteri tipi ve yoğunluğuna göre seçmektedirler. Deneyimi 7-10 arası olan 48 işportacının 39'u, deneyimi 11-15 arası olan 18 işportacının 15'i ve deneyimi 16 yıldan fazla olan 9 işportacının 8'i, mekan belirlemede, müşteri tipi ve yoğunluğunu göz önüne almaktadırlar. Mekan belirlemenin, işportacıların elde ettikleri gelir düzeyinde belirleyiciliği olup olmadığı aşağıdaki bölümde açıklanmaya çalışılacaktır.

d. Elde Edilen Gelir Düzeyi

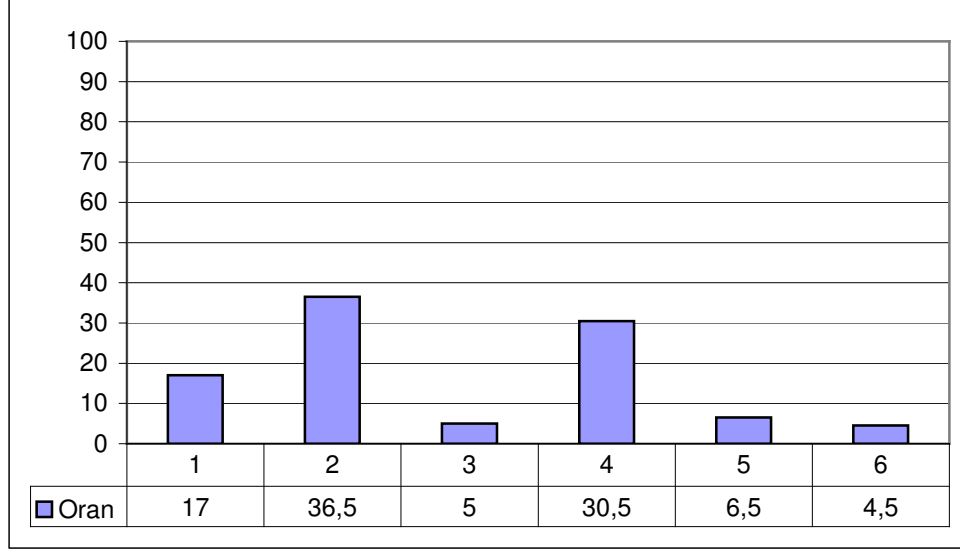
Enformel Ekonomik faaliyetlerin kalıcılaşmasında en belirleyici unsurlardan biri, herhangi bir mesleki donanımı olmayan çalışanlarına, formel alana göre daha tatmin edici bir gelir düzeyi sağlayabilmesidir. Bu olgu, işportacılık faaliyeti için de tutarlılık göstermektedir. Büyük oranın belli bir eğitimi ve mesleki donanımı olmadığı aktörlerine, çok önemli yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar bir gelir yaratmaktadır. İşportacıların bir bölümüne de belli bir birikimi sağlayabilmesinin önemli bir aracı olmaktadır. Birikim yaratma olgusu, bu çalışmanın devam eden bölümünde ele alınacaktır. Çalışmanın bu bölümünde işportacıların faaliyetten kazandıkları gelir düzeyi üzerinde belirleyici olan faktörler incelenmeye çalışılacaktır. Bu faktörlerin başında eğitim düzeyleri, işportacılıktaki deneyimleri, malın ve satış mekanının belirlenmesindeki hareket noktaları gelmektedir.

Aşağıdaki grafikte, görüşmeye katılan 200 işportacının gelir dağılımları verilmiştir.

Buna göre gelir aralıkları;

1. 300-500 YTL,
2. 600-800 YTL,
3. 900-1000 YTL,
4. 1000-1500 YTL,
5. 1500 YTL' den fazlasını gösterecek biçimde ifade edilmiştir.

Grafik 9: İşportacıların Aylık Gelir Düzeyi

Yukarıdaki grafiğe göre, işportacıların % 17'si 600 YTL'nin altında kazanmaktadırlar. 200 işportacı arasında en büyük oranı, % 36,5 ile 600-800 YTL arası kazananlar göstermiştir. Bunu, 1000-1500 YTL kazanan işportacılar % 30,5 ile izlemektedir. Asgari ücrete göre tanımlandığında, işportacıların % 30,5'i asgari ücretin üç katından fazla kazanmaktadır. Ayda 2000 YTL'den fazla kazanan işportacıların genele oranı % 4,5'dir. Bu gelir düzeyi, birçok vasıflı işgünün formel alanda kazandığı gelirden oldukça yüksektir.

İşportacıların kazandıkları aylık gelir ile eğitim durumları arasında yakın bir ilişki vardır. Aşağıdaki tabloya göre, ayda 800 YTL'nin altında kazanan 107 işportacının 75 tanesinin eğitim düzeyleri düşüktür. Ayda 1000 YTL'den fazla kazanan toplam 83 kişinin 67 tanesi lise ve üniversite mezunlarından oluşmaktadır. 600 YTL'den az kazanan 8 üniversite mezunu da, bu işi ek gelir elde etmek amacıyla kısa süreli olarak yapmaktadır. Dolayısıyla, işportacılıkta elde edilen gelir, büyük ölçüde aktörlerin eğitim düzeyleriyle yakından ilgilidir. Çünkü eğitim düzeyi yükseldikçe, faaliyetten elde edilen gelir de artmaktadır.

Tablo 25: Eğitim Düzeyi ve Aylık Gelir Arasındaki İlişki

Eğitim Düzeyi * Aylık Gelir Çapraz Tablo								
		Aylık Gelir						Toplam
		1	2	3	4	5	6	
Eğitim Düzeyi	1	16	20	0	6	3	1	46
	2	4	30	10	5	0	0	49
	3	0	11	0	28	0	1	40
	4	6	7	0	15	5	7	40
	5	8	0	0	7	5	0	20
	6	0	5	0	0	0	0	5
Toplam		34	73	10	61	13	9	200

Ki-Kare:154,172 df = 25 p = 0,000

İşportacıların eğitim düzeylerinin yanı sıra, bu faaliyetteki deneyimleri de elde ettikleri gelir üzerinde oldukça belirleyicidir. Aşağıdaki tabloda, işportacıların bu işteki deneyimleri ile aylık gelirleri karşılaştırılmıştır.

Tablo 26: İşportacılıkta Deneyim ve Aylık Gelir Arasındaki İlişki

Deneyim * Aylık Gelir Çapraz Tablo								
		Aylık Gelir						Toplam
		1	2	3	4	5	6	
Deneyim	1	8	27	0	4	1	0	40
	2	12	23	6	12	0	3	56
	3	2	8	2	9	7	1	29
	4	9	9	0	30	0	0	48
	5	0	3	2	6	2	5	18
	6	3	3	0	0	3	0	9
Toplam		34	73	10	61	13	9	200

Ki-Kare:119,127 df = 25 p = 0,000

Tablo 24'e göre, ayda 800 YTL kazanan 107 işportacının 70'i 3 yıldan az süredir işportacılıkla uğraşan kişilerdir. Ayda 1000 YTL'nin üzerinde kazanan 83 kişiden 46'sı 7 yıldan uzun süredir bu işle uğraşanlardan oluşmaktadır. Ayda 1000 YTL'nin üzerinde kazanan 83 kişinin geri kalan 37 kişininin 17'si de 4-6 yıl aralığında bu işle uğraşanlardır. Deneyim ile elde edilen gelir arasındaki ilişki, temel olarak, farklı zamanlarda, değişen müşteri talebine uyum gösterebilmek, doğru zamanda doğru ürünü, doğru fiyatla satabilmek, sistemli bir nakit akışını sağlayabilmek deneyime bağlı olarak kazanılmaktadır.

Yapılan anket çalışmasında, görüşmeye katılan 200 işportacıya, işportacılık dışında başka bir geliri olup olmadığı sorulmuş ve başka bir geliri olan işportacıların geliri aşağıdaki tabloda; 1. esnaf geliri, 2. işçi geliri, 3. memur geliri, 4. tarım geliri, 5. kira geliri, 6. Emekli geliri şeklinde düzenlenmiş ve başka bir geliri olmayanlar 7 ile, diğer gelir türleri 8 ile gösterilmiştir.

Tablo 27: İşportacılık Dışı Gelir

İşportacılık Dışı Gelir		
	Frekans	Oran (%)
1	15	7,5
2	8	4
3	11	5,5
5	10	5
6	17	8,5
Toplam	61	35
Başka Geliri olmayanlar	139	64,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre işportacılık dışında geliri olan 71 işportacının 15'i aynı zamanda esnaftır. 8 kişi işçi ve 11 kişi memurdur. 10 kişinin kira geliri vardır ve toplam 17 kişi emekli maaşı almaktadır. Dolayısıyla, ankete katılan 200 işportacının 51'inin formal anlamda kayıtlı geliri bulunmaktadır. Bu da genele göre % 25,5'lik bir orana sahiptir.

Elde edilen gelire ilişkin olarak belirtilmesi gereken bir nokta, bu işi ek gelir kazanmak için yapanlardır. Aşağıdaki tabloda, ek kazanç toplamlarıyla aylık gelir düzeyleri karşılaştırılmıştır. Tablo 25'te ek kazanç toplamalarını ifade eden rakamlar,

1. 500-700 YTL
2. 800-1000 YTL
3. 1000-1500 YTL
4. 1500-2000 YTL
5. 2000-2500 YTL
6. 2500 YTL'den daha fazla gelir düzeylerini göstermektedir.

Tablo 28: Ek Kazanç Toplamları İle Aylık Gelir Düzeylerinin Karşılaştırması

En Kazanç Toplamı * Aylık Gelir Çapraz Tablo							
		Aylık Gelir					Toplam
		1	2	4	5	6	
Ek Kazanç Toplamı	1	1	0	0	0	0	1
	2	4	0	0	0	0	4
	3	2	4	2	0	0	8
	4	17	0	10	2	0	29
	5	0	0	0	3	3	6
	6	0	0	0	0	1	1
Toplam		24	4	12	5	4	49

Ki-Kare:69,874 df = 20 p = 0,000

Tablo 25'e göre, işportadan kazandığı aylık gelir 500 YTL'nin altında olan 24 kişiden 19'unun geliri, ek kazançlarıyla birlikte 900 YTL'nin üzerindedir. Aylık geliri 600-800 YTL aralığında olan 4 kişinin geliri de ek gelirleriyle birlikte, 1000 YTL'yi geçmektedir. İşportacılıktan kazandığı geliri 1000-1500 YTL aralığında olan 12 kişinin 10'unun, ek kazançlarıyla birlikte, aylık ellerine geçen para, 1500-2000 YTL aralığını bulmaktadır. Kısacası, işportacılığın dışında geliri olan toplam 49 kişinin 36'sının, aylık geliri (ek kazançlarla birlikte) 1000 YTL'nin üzerindedir.

Tablo 29: Mekan Seçimindeki Önceliklerin Elde Edilen Aylık Gelirle Karşılaştırılması

Mekan Seçimi * Aylık Gelir Çapraz Tablo								
		Aylık Gelir						Toplam
		1	2	3	4	5	6	
Mekan Seçimi	1	17	19	7	61	12	5	121
	2	12	21	2	0	1	1	37
	3	0	18	1	0	0	3	22
	4	2	3	0	0	0	0	5
	6	0	10	0	0	0	0	10
	7	3	2	0	0	0	0	5
Toplam		34	73	10	61	13	9	200

Ki-Kare:103,297 df = 25 p = 0,000

Yukarıdaki çapraz tabloda, görüşme yapılan 200 işportacının satışın gerçekleştirileceği mekanın seçiminde hareket ettikleri önceliklerin, kazandıkları gelir üzerinde etkisi olup olmadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre aylık gelir düzeyi, 1000 YTL'nin üzerinde olan 83 işportacının 78'i mekanı müşteri tipi ve yoğunluğuna göre seçmektedir. 2 ile ifade

edilen mekanı zabıtalara kontrol alanlarına göre seçen 37 işportacının 33 tanesi 800 YTL'nin altında kazanmaktadır. Mekanı diğer işportacılara göre seçen 22 işportacının 18'nin geliri 600-800 YTL aralığındadır. Dolayısıyla, mekanın seçimi, kazanılan gelir üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahiptir.

Doğru mekanın belirlenmesi kadar malın belirlenmesindeki kriterler de elde edilen gelir üzerinde etkilidir. Aşağıdaki tabloda işportacıların satacakları malı belirlemedeki öncelikleri ile, bunun kazandıkları gelir üzerindeki etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 30: Malın Belirlenmesinin Aylık Gelir Üzerindeki Etkisi

Malın Belirlenmesi * Aylık Gelir Çapraz Tablo								
		Aylık Gelir						Toplam
		1	2	3	4	5	6	
Malın Belirlenmesi	1	5	12	1	0	1	0	19
	2	0	0	0	2	0	0	2
	3	19	41	5	20	0	1	86
	4	5	0	2	12	0	3	22
	5	0	11	2	0	0	0	13
	6	0	7	0	27	12	5	51
	7	2	0	0	0	0	0	2
	8	3	2	0	0	0	0	5
Toplam		34	73	10	61	13	9	200

Ki-Kare:137,392 df = 35 p = 0,000

Tablo 26'da, 1 ile gösterilen malın belirlenmesinde elindeki paraya göre hareket eden 19 işportacının 17'sinin aylık geliri 800 YTL'nin altındadır. Malın belirlenmesinde 3 ile gösterilen getireceği karı esas alan 86 işportacının 60'ının geliri, yine 800 YTL'nin altındadır. Satılacak malı, 5 ile gösterilen diğer işportacılara göre belirleyen 13 kişiden 11'nin geliri, 600-800 YTL aralığındadır. Buna karşılık olarak, 6 ile gösterilen ve malın belirlenmesinde malın satılabilirliğinden hareket eden 51 işportacının 44'ü 1000 YTL'nin üzerinde gelir etmektedirler. Bu, işportacılık faaliyetine ilişkin çok önemli bir ipucunu da işaret etmektedir: Satılacak olan malın belirlenmesinde kar veya maliyetinden ziyade, söz konusu malın satılabilirliği işportacılara sistemli bir nakit akışı sağlamak ve böylece, formel alanda kazanabileceklerinden daha tatmin edici bir gelir sunabilmektedir. Dolayısıyla, malın satılabilirliğinden hareket etmek, ticari faaliyetin rasyoneline oldukça uygun bir durumdur.

e. İşportacıların Birikim Sağlama Eğilimi

Enformel ekonomik faaliyetlerin, modernleşme kuramlarının savunduğunun aksine, insanların, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak için gerçekleştirdikleri geçici-ara formlar olmadığı, aksine kalıcı bir nitelik arz ettiği, çalışmanın önceki bölümlerinde vurgulanmıştır. Bursa özelinde düşünüldüğünde, bu çalışmada işportacılık faaliyetinin, aktörlerine formel alanda kazanabileceklerinden daha tatmin edici bir gelir sağlamanın yanında, bazı aktörlere de belli bir birikimi sağlayabilmesinin önünü açtığı belirtilmişti. Bu, aynı zamanda bu çalışmanın yan varsayımların birini oluşturmaktadır.

Yapılan anket çalışmasında, işportacıların birikim yapma eğilimi anlamak için “Birikim yapıyor musunuz?” soru sorulmuş ve verilen cevaplar 1 “evet” cevabını, 2 “hayır” cevabı gösterecek biçimde aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 31: İşportacıların Birikim Sağlama Eğilimi

	Frekans	Oran (%)
1	47	23,5
2	153	76,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tablodan görüldüğü gibi 200 işportacının % 76,5'i birikim yapmamakta ve sadece % 23,5'i birikim yapmaktadır. İşportacıların birikim yapma eğilimleri aylık gelirleriyle yakından ilişkili bir olgudur.

Tablo 32: Gelir Düzeyi İle Birikim Yapma Eğilimi Arasındaki İlişki

Birikim * Aylık Gelir Çapraz Tablo								
		Aylık Gelir						Toplam
		1	2	3	4	5	6	
Birikim	1	3	0	0	22	13	9	47
	2	31	73	10	39	0	0	153
Toplam		34	73	10	61	13	9	200

Ki-Kare:106,545 df = 5 p = 0,000

Tablo 32'ye göre işportacıların büyük bölümünün birikim yapma eğilimi yoktur. Ankete katılan 200 işportacının 153'ü birikim yapmamaktadır. 153 kişinin 114'nün gelir düzeyi

1000 YTL' nin altındadır. Birikim yapan 47 kişinin de 44 tanesinin gelir düzeyi 1000 YTL' nin üzerindedir. Tabloya göre, aylık geliri 1000-1500 YTL aralığında olan 61 işportacının sadece 22'si birikim yapmakta, 39'u ise birikim yapmamaktadır. Aylık geliri 1500 YTL' den fazla olan 22 işportacının hepsi birikim yapmaktadır.

Ankette işportacılara ne şekilde birikim yaptıkları sorulmuş ve aşağıdaki tabloda; 1 ile bankaya yatıranlar, 2 ile döviz alanlar, 3 ile altın alanlar ve 4 ile diğer yollarla değerlendirenler gösterilmiştir.

Tablo 33: Birikimin Değerlendirilme Biçimi

Birikimin Değerlendirilme Biçimi		
	Frekans	Oran (%)
1	19	9,5
2	13	6,5
3	13	6,5
Toplam	45	22,5
Birikim Yapmayanlar	155	77,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloda, birikim yapan 45 işportacının 19'u birikimini bankaya yatırarak değerlendirirken, 13'ü döviz olarak ve diğer 13'ü de altın olarak değerlendirmektedir.

Ankete katılan işportacılardan birikim yapanlara, birikim yapmalarının en önemli nedeni sorulmuş ve verilen cevaplar doğrultusunda aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Tablo 31'de cevaplar; 1. iş kurmak, 2. gelecek güvencesi, 3. mülk sahibi olmak ve 4. diğer nedenler olarak gösterilmiştir.

Tablo 34: Birikimin Nedeni

Birikimin Nedeni		
	Frekans	Oran (%)
1	20	10
2	17	8,5
3	10	5
Toplam	47	23,5
Hayır Diyenler	153	76,5
Toplam	200	100

Tablo 31'e göre birikim yapan 47 işportacının 20 tanesi, iş kurmak amacıyla birikim yapmaktadırlar. 17 kişi ise geleceği garanti altına almak için birikim yapmaktadırlar. Geri kalan 10 kişi de mülk alabilmek için birikim yapmaktadır.

İşportada satılacak olan malın belirlenmesinde, malın satılabilirliğinden hareket eden işportacıların, eğer birikim yapıyorlarsa, bu birikimin iş kurmak amacıyla yapılabileceği düşünülmüş ve bunu göstermek için malın belirlenmesi ile birikimin nedeni çapraz tabloda karşılaştırılmıştır.

Tablo 35: Malın Belirlenmesi İle Birikimin Nedeni Arasındaki İlişki

Malın Belirlenmesi * Birikimin Nedeni Çapraz Tablo					
		Birikimin Nedeni			Toplam
		1	2	3	
Malın Belirlenmesi	1	0	0	1	1
	3	3	7	3	13
	4	2	6	1	9
	6	15	4	5	24
Toplam		20	17	10	47

Ki-Kare:14,397 df = 6 p = 0,025

Tablo 32'de 6 ile ifade edilen, malın belirlenmesinde satılabilirliğinden hareket eden ve birikim yapan toplam 24 işportacının 15'i, birikimi iş kurabilmek amacıyla yapmaktadırlar. Malın belirlenmesinde getireceği kardan hareket eden ve birikim yapan 13 işportacının 7'si mülk alabilmek için birikim yapmaktadır.

f. Formel Alanlarla İlişkileri

Bu çalışmanın teorik bölümünde, enformel alanın formel alanla ekonomik ilişki içinde olduğu ve özellikle 1970'lerden itibaren formel ve enformel alanlar arası ayırım çizgisinin bulanıklaştığı, geçişkenliğin hız kazandığına değinilmiştir. Çalışmanın alan çalışması bölümünde, ankette işportacılara formel alanla ilişkilerinin olup olmadığı sorulmuş ve verilen cevaplar doğrultusunda aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

Tablo 32'de 1 ile dükkan/mağaza gibi yerlere mal satanlar ve 2 ile mal satmayanlar ifade edilmiştir.

Tablo 36: Formel Alanla İlişki

Formel Alanla İlişki		
	Frekans	Oran (%)
1	63	31,5
2	137	68,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloda ankete katılan 200 işportacının % 68,5'inin formel alanla herhangi bir ilişkisi yoktur. Geri kalan % 31,5'lik dilimin ise formel alanla ekonomik ilişkileri vardır. İşportacıların formel alanla ekonomik anlamda ilişkilerin olması, sattıkları mala bağlı olarak değişebilir. Bu ayrımı gösterebilmek için işportacıların sattıkları mallar ile formel alanla ilişkilerinin olup olmadığı karşılaştırılmıştır.

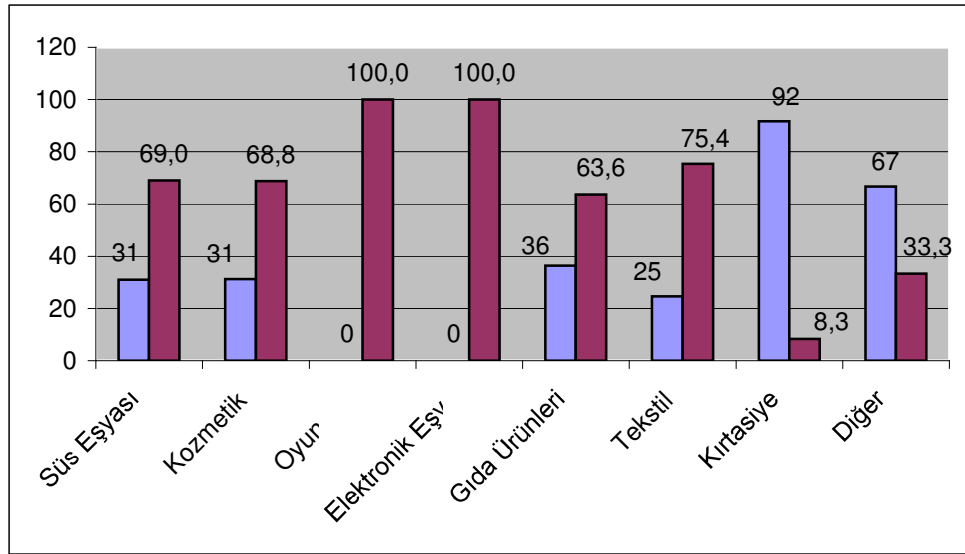
Tablo 37: Satılan Malın Türü ve Formel Alanla İlişki

Malın Türü * Formel Alanla İlişki Çapraz Tablo				
		Formel Alanla İlişki		Toplam
		1	2	
Malın Türü	1	18	40	58
	2	5	11	16
	3	0	13	13
	4	0	8	8
	5	8	14	22
	6	16	49	65
	7	11	1	12
	8	2	1	3
	9	3	0	3
Toplam		63	137	200

Ki-Kare:39,708 df = 8 p = 0,000

Yukarıdaki tabloda, formel alanla ilişkisi olan toplam 63 işportacınının 18'i süs eşyası, 16'sı tekstil ve 11'i başta cd olmak üzere kırtasiye ürünleri satmaktadır. Yukarıdaki tablodan hareketle, aşağıdaki grafik oluşturulmuş ve her malı satan işportacınının formel alanla ilişkileri satılan mal kategorisinde yüzde olarak ifade edilmiştir. Örneğin, aşağıdaki grafiğe göre süs eşyası satan işportacıların % 31'i formel alanla ekonomik ilişki içindedir. Kozmetik ürünleri satan işportacıların yine % 31'i ilişki kurmaktadır. Grafiğe göre, oyuncak ve elektronik eşya satan işportacıların hiçbiri formel alanla ilişki kurmamaktadır. Gıda ürünleri satan işportacıların % 36'sı formel alanla ilişki içindedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, gıda ürünleri satan işportacıların, aynı ürünü satan dükkan sahipleriyle herhangi bir ilişkisinin olmamasıdır. Dükkan ve/veya mağazalarla ekonomik anlamda ilişki kuran işportacıların büyük bölümünün, bu ilişkiyi yiyecek servisi yapmak suretiyle gerçekleştirmektedirler.

Grafik 10: Satılan Malın Türü ve Formel Alanla İlişki

Yukarıdaki grafiğe göre tekstil ürünleri satan işportacıların % 25'i formel alanla ekonomik ilişki kurmaktadır Yoğunlukla cd satan ve kırtasiye alt başlığı altında değerlendirilen işportacıların % 92'si aynı ürünü satan dükkan sahipleriyle mal alım satımı gerçekleştirmektedir.

Ankette, işportacıların aynı malı satan dükkan sahipleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu sorulmuş ve cevaplar; 1 ile aralarında rekabet olanlar, 2 ile mal alış verişi olanlar, 3 ile aralarında herhangi bir ilişki olmayanlar, 4 ile para alış verişi olanlar ve 5 ile diğer ilişki biçiminde gösterilmiştir.

Tablo 38: Formel Alanla İlişkinin Niteliği

Formel Alanla İlişkinin Niteliği		
	Frekans	Oran (%)
1	15	7,5
2	89	44,5
3	85	42,5
4	11	5,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşmeye katılan 200 işportacının % 42, 5'i aynı malı satan dükkan sahipleriyle herhangi bir ilişki kurmamaktadır. Dükkan sahipleriyle aralarında rekabet olduğunu düşünen işportacıların genele oranı % 7,5'dir. İşportacıların % 44,5'i aynı malı satan dükkan sahipleriyle mal alış verişi gerçekleştirmektedir. İşportacıların % 5. 5 ise dükkan sahipleriyle aralarında para alış verişi gerçekleştirmektedir. Hem mal hem de para alışverişi gerçekleştiren işportacılar toplamın % 50'sini oluşturmaktadır.

İşportacıların formel alanla ilişkilerinin niteliğinin kazandıkları aylık gelirle etkisi olup olmadığını anlamak için veriler çapraz tabloda karşılaştırılmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 39: Formel Alanla Kurulan İlişkinin Aylık Gelir Düzeyleriyle Karşılaştırılması

Aylık Gelir * Formel Alanla İlişkinin Niteliği Çapraz Tablo							
			Formel Alanla İlişkinin Niteliği				Toplam
			1	2	3	4	
Aylık Gelir	1	Sayı	3	12	19	0	34
		300-500 YTL	8,82	35,29	55,88	0	100
	2	Sayı	2	18	53	0	73
		600-800 YTL	2,73	24,65	72,60	0	100
	3	Sayı	0	5	5	0	10
		900-1000 YTL	0	50	50	0	100
	4	Sayı	4	41	7	9	61
		1000-1500 YTL	6,55	67,21	11,47	14,75	100
	5	Sayı	6	5	0	2	13
		1500-2000 YTL	46,15	38,46	0	15,38	100
	6	Sayı	0	8	1	0	9
		2000 YTL üstü	0	88,88	11,11	0	100
Toplam		Sayı	15	89	85	11	200
		Toplam	7,5	44,5	42,5	5,5	100

Ki-Kare:105,312 df = 15 p = 0,000

Yukarıdaki tabloda aylık geliri 300-500 YTL aralığında olan işportacıların yaklaşık % 55,9'unun formel alanla ilişkileri bulunmamaktadır. Aylık geliri 600-800 YTL aralığında olan işportacıların ise % 72,6 gibi büyük bir bölümünün yine formel alanla ilişkileri bulunmamaktadır. Aylık geliri 900-1000 YTL aralığında olan işportacıların % 50'si aynı malı satan dükkan sahipleriyle mal alım satımında bulunmaktadırlar. Aylık geliri 1000-1500 YTL aralığında olan işportacılar da bu oran % 67,2'ye yükselmiştir. Para alışverişinde bulunan işportacıların oranı ise % 14,7'dir. Aylık geliri 1500-2000 YTL aralığında olan işportacıların % 38,5'i mal alışverişinde, %15,4'ü para alışverişinde bulunmaktadır. Aylık geliri 2000 YTL'nin üzerinde olan işportacıların ise % 88,9'u mal alım satımında bulunmaktadır. Dolayısıyla, Bursa özelinde işportacılık faaliyetinde, formel alanla ilişki kurma eğilimi önemli bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, işportacıların formel alanla kurdukları ekonomik ilişkilerle bulunan aylık gelir düzeyleri arasında yakın bir ilişki vardır.

g. Formel Alana Geçme İsteği

Çalışmanın önceki bölümlerinde, birikim yapan 47 işportacının 20 tanesinin, bu birikimi iş kurmak amacıyla gerçekleştirdiği belirtilmişti². Ankette, işportacılara, formel alana geçme eğiliminin olup olmadığını anlamak amacıyla “İşportacılıkla uğraşmasaydınız, hangi işle uğraşmayı isterdiniz?” sorusu sorulmuştur. Aşağıdaki tabloda, 1 ile esnaf olmak isteyenler, 2 ile işçi olmak isteyenler, 3 ile memur olmak isteyenler, 4 ile tarımla uğraşmak isteyenler, 5 ile yine işportacılığı seçenler ve 6 ile diğer meslek grupları gösterilmiştir.

Tablo 40: İşportacıların Meslek Tercihleri

Meslek Tercihleri		
	Frekans	Oran (%)
1	157	78,5
3	13	6,5
4	1	0,5
5	3	1,5
6	26	13
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloda, görüşme yapılan 200 işportacının % 78,5'i esnaf olarak çalışmayı istemektedir. Bunu % 13'le diğer meslek tercihleri izlemektedir. İşportacıların % 6,5'i de memur olarak çalışmayı istemektedir. Dolayısıyla, işportacıların büyük bölümü için, kendi işinin sahibi olabilmek oldukça önemlidir.

Ankette, işportacılara, ileride çocuklarının hangi meslekle uğraşmasını istedikleri sorulmuş ve verdikleri cevapların, kendileri için istedikleri iş alanlarından oldukça farklı olduğu görülmüştür. Aşağıdaki tabloda, 1 ile çocuklarının esnaf olmasını isteyenler, 2 ile doktor, mühendis gibi bir meslek sahibi olmasını isteyenler, 3 ile memur olmasını isteyenler, 5 ile işportacı olmasını isteyenler, 6 ile tarımla uğraşmasını isteyenler, 7 ile diğer mesleklerle uğraşmasını isteyenler ve 8 ile de çocuklarının meslek seçimlerine karışmayanlar gösterilmiştir.

² Bkz. Bu çalışma içinde Tablo 32.

Tablo 41: Çocukları İçin İş Tercihleri

Çocukları İçin İş Tercihleri		
	Frekans	Oran (%)
1	28	14
2	99	49,5
3	26	13
8	47	23,5
Total	200	100

Yukarıdaki tabloya göre işportacıların % 49,5'i çocuklarının doktor, mühendis gibi donanım gerektiren meslek sahibi olmalarını istemektedir. İşportacıların % 14'ü çocuklarının esnaf olmasını isterken, % 13'ü de memur olmalarını istemektedir. İşportacılar, kendileri için istedikleri meslekler, para kazanabilme odaklı olurken, çocukları için ileriye dönük olarak istedikleri işler, yoğunlukla eğitim gerektiren işlerden oluşmaktadır.

h. Çalışma Esnasında Karşılaşılan Sorunlar

Anket çalışmasında işportacılar çalışma sırasında karşılaştıkları en önemli sorunun ne olduğu sorulmuş ve verdikleri cevaplar doğrultusunda, aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Buna göre, 1 ile trafik kazaları, 2 ile hırsızlık, 3 ile diğer işportacılarla tartışma, 4 ile zabıta ve/veya polis baskısı, 5 ile esnaf baskısı, 6 ile hava şartları ve 7 ile diğer sorunlar gösterilmiştir.

Tablo 42: Çalışırken Karşılaşılan Sorunlar

Çalışmada Karşılaşılan Sorunlar		
	Frekans	Oran (%)
1	11	5,5
2	109	54,5
3	4	2
4	40	20
5	1	0,5
6	35	17,5
Total	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, ankete katılan 200 işportacının % 54,5'lik dilimini oluşturan 109 tanesi, en büyük sorun olarak hırsızlığı göstermiştir. İşportacılık faaliyeti, açık hava da ve

kalabalığa açık yerlerde yapıldığından malların çalınabilmesi kolay olmaktadır. % 20'yi oluşturan 40 işportacı da en büyük sorun olarak zabıta/polis baskısını göstermiştir. Geri kalan % 17,5'lik dilimi en önemli sorun olarak hava şartlarını gösterirken, % 5,5'i trafik kazalarını ve % 2'si diğer işportacılarla anlaşmazlıkları en önemli sorun olarak göstermektedir.

Ankette, işportacılara zabıtalara yaşadıkları sorunları nasıl çözdükleri sorulmuş ve verdikleri cevaplarla eğitim durumları ve gelir düzeylerine ilişkin veriler çapraz tablolarla karşılaştırılmıştır.

Aşağıdaki tabloda görüşmeye katılan 200 işportacının zabıtalara yaşadığı sorunları nasıl çözdüklerine ilişkin oranlar verilmiştir. 1 ile parayla çözenler, 2 ile kişisel ilişkiler üzerinden çözenler, 3 ile kaçanlar 5 ile diğer ve 6 ile herhangi bir sorun yaşamayanlar gösterilmiştir.

Tablo 43: Zabıtalara Yaşanan Sorunların Çözüm Yöntemi

Zabıtalara Sorunların Çözümü		
	Frekans	Oran (%)
1	9	4,5
2	73	36,5
4	82	41
6	36	18
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşmeye katılan 200 işportacının % 41'i, zabıtalara yaşadığı sorunları kaçarak çözmektedir. İşportacıların % 36,5'i ise, kişisel ilişkiler üzerinden çözüme yolunu seçmektedirler. Geri kalan % 18'i herhangi bir problem yaşamamakta ve % 4,5'i de parayla çözmektedir. İşportacıların, zabıtalara yaşadıkları çözüm yöntemlerinde, eğitim düzeyleri oldukça önemli bir unsurdur. Bu da gelir düzeylerinde belirleyici bir etkiye sahiptir.

Anket çalışması sonunda, görüşmeye katılan 200 işportacının eğitim durumları ile zabıtalara yaşadıkları çözüm yöntemleri karşılaştırılmış ve aşağıdaki çapraz tablo elde edilmiştir.

Tablo 44: Eğitim Düzeyi İle Zabıtalarla Sorunların Çözüm Yöntemi Arasındaki İlişkisi

Eğitim Düzeyi * Zabıtalarla Sorunları Çözme Çapraz Tablo							
		Zabıtalarla Sorunları Çözme				Toplam	
		1	2	4	6		
Eğitim Düzeyi	1	Sayı	4	4	30	8	46
		İlkokul Mezunu	8,69	8,69	65,21	17,39	100
	2	Sayı	0	6	37	6	49
		Ortaokul Mezunu	0	12,24	75,51	12,24	100
	3	Sayı	0	28	7	5	40
		Meslek Lisesi Mezunu	0	70	17,5	12,5	100
	4	Sayı	5	23	3	9	40
		Düz Lise Mezunu	12,5	57,5	7,5	22,5	100
	5	Sayı	0	12	3	5	20
		Üniversite Mezunu	0	60	15	25	100
	6	Sayı	0	0	2	3	5
		Okula hiç gitmeyenler	0	0	40	60	100
Toplam		Sayı	9	73	82	36	200
		Toplam	4,5	36,5	41	18	100

Ki-Kare: 100,168 df = 15 p = 0,000

Yukarıdaki tabloya göre, 6 ile gösterilmiş olan hiç okula gitmemiş olan işportacıların % 40'ı, 1 ile gösterilen ilkökul mezunlarının % 65,2'sinde ve 2 ile gösterilen ortaokul mezunlarının % 75,5'inde zabıtalarla sorunlarını kaçarak çözme eğilimi yüksektir. Daha açık bir ifadeyle, eğitim düzeyi düşük olan işportacılar için, zabıtalarla ilgili olan herhangi bir sorunla karşılaştıklarında kaçma eğilimleri oldukça yüksektir. Meslek lisesi mezunlarının % 70'i, düz lise mezunlarının % 57,5'i ve üniversite mezunlarının % 60'ı zabıtalarla olan sorunları kişisel ilişkiler üzerinden çözmektedir. Dolayısıyla, işportacıların eğitim düzeyi arttıkça, zabıtalarla olan sorunlarını kişisel ilişkileri, yani enformel ilişki ağlarını kullanarak çözme eğilimi de artmaktadır.

1. İşportacılığın Sürekliliği

Bu çalışmanın temel varsayımı, enformel ekonomik faaliyetlerin kalıcı bir nitelik arz etmesidir. Bunun belli başlı nedenleri arasında; ülkedeki işsizlik oranıyla yakından ilgili olması, bu yüzden işportacılığın bir anlamda toplumsal çatışmaların önlenmesi noktasında önemli bir işlevi olması ve bu işlevi nedeniyle de resmi otoritelerin bu faaliyeti görmezden gelici politikaları gelir. Bunların yanı sıra, faaliyetin yapısına özgü bir takım

özellikleri de kalıcılaşmasında etkilidir. Öncelikle, işportacılık faaliyeti, çalışanlarına tatmin edici bir gelir ve istihdam sağlar. Bu konulara yukarıdaki bölümlerde değinilmişti. İşportacılığın çok belirgin bir özelliği ve işlevi, düşük gelirli kesimlere alternatif bir tüketim imkanı sağlamasıdır. İşportacıların büyük bölümünün geliri düşük olduğundan, tüketici kitleleri büyük ölçüde yine kendilerinden oluşmaktadır.

Yapılan anket çalışmasında, işportacılara, kendilerinin ve/veya ailelerinin gıda, giyim gibi kişisel ihtiyaçlarını nereden karşıladıkları sorulmuş ve verilen cevaplar doğrultusunda aşağıdaki tablo oluşturulmuştur. Tablo 45’de, 1 ile ihtiyaçlarını mağaza/dükkanlardan karşılayanlar, 2 ile pazaryerlerinden karşılayanlar, 3 ile toptancıdan karşılayanlar, 4 ile üreticisinden karşılayanlar, 5 ile işportacılardan karşılayanlar ve 6 ile diğer kaynaklardan karşılayanlar ifade edilmiştir.

Tablo 45: İşportacıların İhtiyaçlarını Karşılama Kaynağı

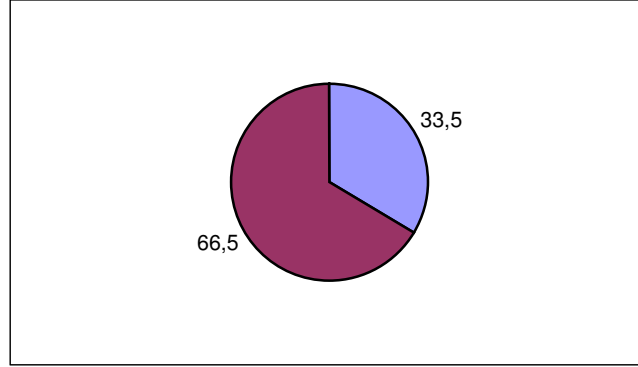
İşportacıların İhtiyaçlarını Karşılama Kaynakları		
	Frekans	Oran (%)
1	73	36,5
2	42	21
5	85	42,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşme yapılan 200 işportacının % 42,5’i alışveriş için yine işportacıları tercih etmektedir. % 36,5’i ise ihtiyaçlarını mağaza/dükkan gibi alanlardan karşılama eğilimi gösterirken, % 21’i de pazaryerlerini tercih etmektedir. Toplamda ise, ihtiyaçlarını işporta alanından karşılama oranı, genele göre % 63,5’dir. Yukarıdaki tablonun ortaya koyduğu en belirgin sonuç, işportacıların tüketici kitleri bir anlamda yine kendileri ve ailelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla, işportacılık alanı, bu yolla, bir anlamda kendini yeniden üretmektedir. Sözü edilen kendilerini yeniden üretim mekanizmaları da, bu faaliyetin kalıcılaşmasında ve yaygınlık göstermesinde oldukça etkili bir unsurdur.

Anket çalışmasında, işportacılığın sürekliliğini anlamak için, görüşmeye katılan işportacılara, bu işi yakın gelecekte bırakmayı düşünüp düşünmedikleri sorulmuş ve verdikleri cevaplar “evet” ve “hayır” üzerinden rakama dönüştürülmüştür. Buna göre

aşağıdaki grafikte, 1 ile bırakmayı düşünenler, 2 ile bırakmayı düşünmeyenler gösterilmiştir.

Grafik 11: İşportacılığı Bırakma İsteği

Yukarıdaki grafikte açıkça görülebileceği gibi, işportacıların % 66,5'i, yakın gelecekte işportacılığı bırakmayı düşünmemektedir. Geri kalan % 33,5'i ise yakın gelecekte, işportacılığı bırakmayı istemektedirler. Dolayısıyla, işportacılık mesleği, çoğunluk için süreklilik arz etmektedir.

İşportacılığın süreklilik arz etmesinde önemli olabilecek bir diğer unsur, enformel ilişki ağlarından beslenmesidir. Bu işe başlayanların büyük bölümü, kente geldiklerinde aile, akraba, hemşehrileri veya arkadaşları vasıtasıyla başlamaktadır. Aşağıdaki tabloda 1 ile ailesi/akrabaları aracılığıyla başlayanlar, 2 ile hemşehrileri aracılığıyla başlayanlar, 3 ile arkadaşları aracılığıyla başlayanlar, 4 ile kendi kendine başlayanlar ve 5 ile diğer unsurlar yoluyla işportacılığa başlayanlar ifade edilmiştir.

Tablo 46: İşportacılığa Başlama Biçimi

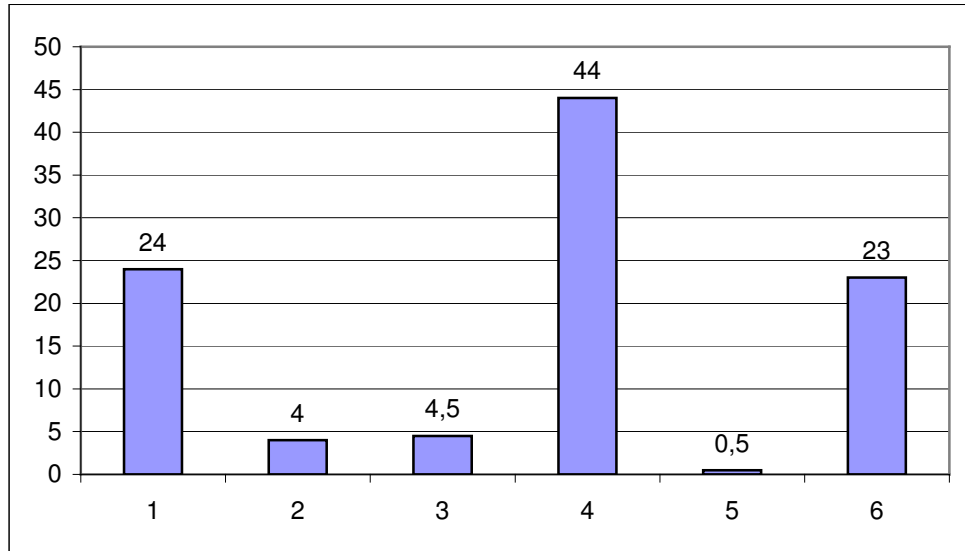
İşportacılığa Başlama Biçimi		
	Frekans	Oran (%)
1	60	30
2	43	21,5
3	37	18,5
4	60	30
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşmeye katılan 200 işportacının % 30'u bu işe ailesi/akrabaları aracılığıyla başlamıştır. % 21,5'i hemşehrileri aracılığıyla, % 18,5'i de arkadaşları aracılığıyla başlamıştır. Kendi kendine başlayanların oranı % 30'dur. Genel anlamda, işportacılığa enformel ilişki ağlarını kullanarak başlayanların toplam oranı % 70'dir.

Yapılan ankette işportacıların sosyal ilişki ağlarını belirlemek amacıyla, en yakın arkadaşlarının hangi meslekle uğraştığı sorulmuştur. Aşağıdaki grafikte en yakın arkadaşlarının meslekleri:

1. esnaf olanlar,
2. memur olanlar,
3. işçi olanlar,
4. işportacı olanlar,
5. tarımla uğraşanlar,
6. diğer meslek gruplarını ifade edecek biçimde gösterilmiştir.

Grafik 12: Arkadaşlarının Meslek Dağılımı

Yukarıdaki grafikte, görüşmeye katılan 200 işportacının % 44'ünün en yakın arkadaşları yine işportacılardan oluşmaktadır. % 24'nün ise en yakın arkadaşları esnaflardan ve % 23'nün en yakın arkadaşları diğer meslek gruplarından oluşmaktadır.

İşportacılık faaliyeti, büyük ölçüde belli bir dayanışma içinde gerçekleştirilmektedir. Aşağıdaki tabloya göre, işportacıların birbirleriyle olan ilişkileri, 1. Aralarında rekabet olduğunu düşünenler, 2. Aralarında yardımlaşma-dayanışma olduğunu düşünenler ve 3. diğer ilişki biçimlerini ifade etmek suretiyle göstermektedir.

Tablo 47: İşportacılar Arası İlişkiler

İşportacılar Arası İlişkiler		
	Frekans	Oran (%)
1	18	9
2	162	81
3	20	10
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşmeye katılan 200 işportacının % 81’lik dilim oluşturan 162 kişisi aralarında yardımlaşma ve dayanışma olduğuna inanmaktadır. % 9’u aralarındaki ilişki biçimini rekabete dayalı olarak tanımlarken, % 10’u diğer ilişki biçimleriyle tanımlamaktadır.

j. Sağlık Güvencesi

Enformel Ekonomik faaliyetlerin en belirgin özelliği, çalışanlarının kayıt altında olmamasıdır. Dolayısıyla, işportacılar arasında da sağlık güvencesi olanların oranı oldukça düşüktür. Yapılan çalışmada, bunu göstermek amacıyla 200 işportacıya sağlık güvencelerinin olup olmadığı sorulmuş ve 1 ile sağlık güvencesi olanlar, 2 ile sağlık güvencesi olmayanlar gösterilmiştir.

Tablo 48: İşportacıların Sosyal Güvence Durumları

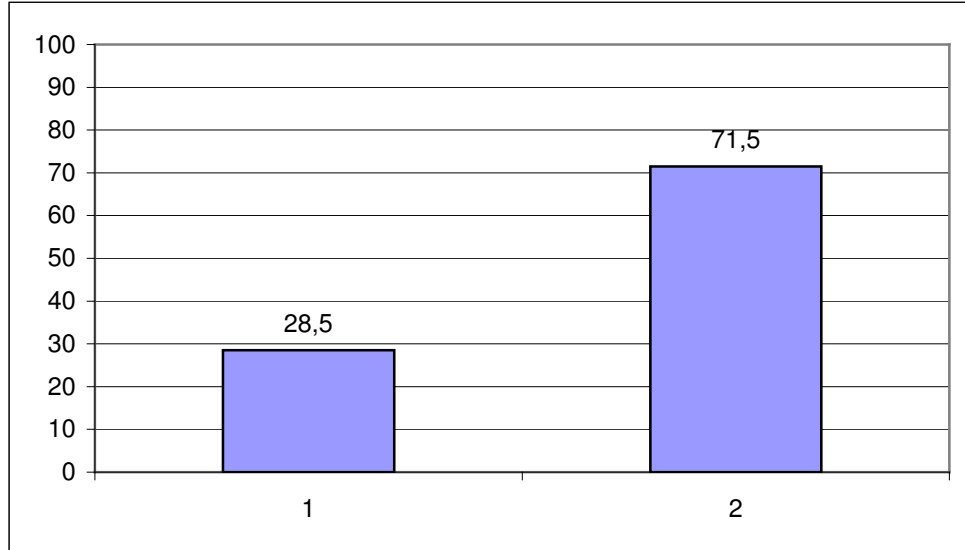
Sosyal Güvence		
	Frekans	Oran (%)
1	73	36,5
2	127	63,5
Toplam	200	100

Yukarıdaki tabloya göre, görüşmeye katılan 200 işportacıdan 127'sinin herhangi bir sağlık güvencesi yoktur. Sağlık güvencesi olmayan işportacıların genele oranı, % 63,5'tir. Geri kalan % 36,5'lik dilim ise sağlık güvencelerinin olduğunu belirtmiştir.

3. İşportacıların Yaşam Memnuniyeti

Anket çalışmasında işportacıların yaşantılarının memnun olup olmadığını belirlemek amacıyla, “Yaşantınızdan memnun musunuz?” sorusu sorulmuştur. İşportacıların verdikleri cevaplar doğrultusunda, yaşantısından memnun olanlar 1 ile, yaşantısından memnun olmayanlar 2 ile gösterilmiştir.

Grafik 13: İşportacıların Yaşam Memnuniyeti

Yukarıdaki grafiğe göre, görüşmeye katılan 200 işportacının % 71,5'i yaşantısından memnun değildir. Geri kalan % 28,5'lik kesim ise, yaşantılarından memnun olduklarını belirtmişlerdir.

SONUÇ

İŞPORTACILIĞIN YENİDEN ÜRETİMİ

Bu çalışma, temel olarak enformel ekonomik faaliyetlerin kalıcılışmasını ve enformel ilişki ağları yoluyla kendini yeniden üretebilmesini, işportacılık faaliyeti üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Özellikle son 20 yıldır, dünyanın birçok bölgesinde yapılan alan çalışmaları, bu faaliyet biçiminin kalıcı hale gelmesinde, sadece söz konusu ülkenin olumsuz ekonomik koşullarının değil, aynı zamanda, faaliyetin kendine özgü geliştirdiği ilişkiler ağının da önemli ölçüde etkili olduğunu kanıtlamıştır. Bu ilişkiler ağı, birçok ülkede verili toplumsal ilişkiler bağlamına göre farklılıklar arz edebilir. Fakat, en genel anlamda, enformel ilişki ağlarının belirleyici olduğu bir coğrafyada, enformel faaliyetlerin kendini yeniden üretebilmesi de bu bağlamda kolaylaşmaktadır. Bursa'da 200 işportacı arasında yapılan anket çalışmasında, kente göçle gelen işportacıların, bu faaliyete aile, akraba, arkadaş ve ya hemşehrileri aracılığıyla başlama eğilimlerinin oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Yine bu enformel ilişki ağları, işportacılara kriz durumlarına dayanabilme gücü vermektedir. Dolayısıyla, ekonomik ve sosyal destek sağlamaktadır. Büyük bölümünün en yakın arkadaşları yine işportacılardan oluşmaktadır. Birbirlerinin barınma ve/veya çalışma sorunlarını yine enformel ilişki ağları üzerinden çözebilmektedirler. Dolayısıyla, bu çalışmada gözlemlenen, enformel faaliyetlerin sadece yeni iktisadi süreçleri değil, aynı zamanda kendine özgü bir *toplumsal eğilimi* de nitelediği gerçekliğidir. Bu çalışmanın anket bölümünde işportacılara, işe nasıl başladıkları, yaşadığı zorlukların üstesinden nasıl geldikleri gibi sorular sorulmuş ve görüşmeye katılan işportacıların büyük bölümü için aile-akraba, arkadaş veya hemşehri gibi enformel ilişkilerin oldukça önemli ve belirleyici olduğu gözlemlenmiştir.

Enformel ilişki ağları, çalışma ve barınma sorunlarının çözümünün yanı sıra, her hangi bir resmi müdahale durumunda yine devreye girebilmektedir. Zabıta denetimlerinin söz konusu olduğu durumlarda, işportacıların bu sorunları, eğitim ve yaş gibi faktörlere bağlı olarak kişisel ilişkiler üzerinden çözüme eğilimleri artmaktadır. Bunun yanı sıra, yerel otoritelerin işportacılığı sokaklardan kaldırmak için, bu faaliyeti, kayıtlı ve düzenlenmiş yerlere kaydırmaya dönük uyguladıkları politikalarda yine bu enformel ilişki ağları devreye girer. Kayıtlı yere geçen işportacıların büyük bölümü, sokaktaki yerlerini ailesinden, akrabalarından, arkadaşlarından veya hemşehrilerinden birine bırakır.

Dolayısıyla yerel otoritelerin böyle bir politika tercihleri, sokaklardaki işportacı sayısını azaltamaz. Çünkü işportacılar, enformel ilişki ağlarını kullanarak kendilerini yeniden üretirler.

İşportacılığın kendini yeniden üretebilmesinde, baskın olan enformel ilişki ağlarının yanı sıra, faaliyetin kendine özgü yapısal özelliklerinin de belirleyiciliği büyüktür. İşportacılık, belli bir mekana ve zamana, cinsiyet ve yaş gibi faktörlere bağlı kalmadan yapılabilen bir ticari faaliyettir. Bunun yanı sıra, aktörlerine, resmi otoriteden kolayca kaçabilme, satılan malı kolaylıkla değiştirebilme, kendine göre fiyatlayabilme satış yerini istediği zaman değiştirebilme gibi önemli avantajlar sağlar. İşportacılık faaliyeti bu özellikleriyle, toplumun bir çok kesiminden insana çalışma ve tüketim imkanı sunmaktadır. Bir memur veya öğrenci paraya ihtiyacı olduğundan kısa süreli olarak işportacılık yapabilmektedir. Çünkü bu faaliyet alanına giriş ve çıkış kolaydır. Bir işportacı ise farklı günlerde farklı mallar satabilmekte, malın fiyatını gün içinde değiştirebilmektedir. İşportacılık faaliyetinin bu özelliği aktörlerine önemli bir esneklik sağlamaktadır. Bu çalışmanın anket uygulaması bölümünde, görüşme yapılan işportacıların büyük bölümünün sattığı malı, satışın yapıldığı mekanı ve malın fiyatını müşteri talebi gibi faktörlere bağlı olarak sıklıkla değiştirdikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca, işportacılığın kolay taşınabilir olmasından kaynaklı olarak, aktörlerin büyük kısmı zabıtalardan kolaylıkla kaçabilmektedir.

İşportacılığın yukarıda özetlenmeye çalışılan yapısal özellikleri ve enformel ilişki ağlarına dayalı olması, aktörlerine kriz durumlarında ayakta kalabilmenin ve kendini yeniden üretebilmenin koşullarını hazırlamaktadır. Bu durum, Türkiye gibi ekonomik gidişat hakkında bir öngörüde bulunabilmenin oldukça güç olduğu ülkelerde oldukça önemlidir. İşportacılığın kendini yeniden üretebilme potansiyeli, bu faaliyetin kalıcılışmasında da oldukça belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki bölümde, işportacılığın kalıcı bir nitelik arz etmesinde belirleyici olan unsurlar daha ayrıntılı bir biçimde açıklanmaya çalışılacaktır.

İŞPORTACILIK FAALİYETİNİN KALICILIĞI

Bu çalışmanın teorik bölümünde, enformel ekonomik faaliyetlerin hem AGÜ'lerde hem de merkez ülkelerde yaygınlık göstermesi açıklanırken, bir süreç olarak *enformelleşme* vurgusundan hareket edilmiştir. Enformelleşme süreci ise, 1970 sonrası dünya ekonomisinin girdiği yönelime bağlı olarak; girişimcilerin, ayakta kalabilmek için değişen rekabet şartları altında işgücü maliyetlerini düşürme yoluna gitmeleri ve bu anlamda, formel alanda üretim ve dağıtım süreçlerinde enformelleşmenin yaygınlaşmasından hareket edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. 1970 sonrası çok uluslu şirketler üretim süreçlerini parçalamışlar ve küçülme yoluna gitmişler Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, küçük işletmelerin devletin denetiminden kaçabilmesinin büyük işletmelere göre çok daha kolay olmasıdır. Aynı zamanda üretimin örgütlenmesi de önemli ölçüde değişmiş ve fordist dönemin formel olan nitelenebilen üretim ve çalışma formları değişmiş, enformelleşmiştir. Artık siparişe göre üretim yapan, esnek üretim yapısına sahip firmalar, bu sürecin önemli bir bileşeni haline gelmiştir. Ücretleme sisteminden çalışma düzenine kadar formel olan bir çok unsur enformelleşmiştir. Bu koşullar altında enformel faaliyet ve ilişkile biçimleri, firmaları, keskinleşen rekabet şartlarına karşı koruyan ve ayakta kalabilmelerini sağlayan en uygun yöntem olarak nitelendirilebilir. Kuralların yeniden yazıldığı bu dönemde, herhangi bir firma üretim maliyetlerini düşürebilmek için, üretim sürecinin bir bölümünü fason ilişkiler kurarak, başka bir firmaya kolaylıkla kaydırabilmektedir.

Sadece üretim üreticinin örgütlenmesi değil, dağıtım süreçlerinde de enformel ilişki ve mekanizmalar devreye girebilmektedir. Örneğin, büyük fabrikalar defolu malları veya stoklarını ellerinden çıkarabilmek için dağıtımda işportacıları kullanabilmektedir. Dolayısıyla, işportacılık faaliyeti bir anlamda, formel alan için belli bir işleve sahiptir.

Bu çalışmanın teorik bölümünde, özellikle 1980 sonrası formel alan ve enformel alan arası geçişkenliğin arttığı ve ikisi arasındaki ayırım çizgisinin belirsizleştiğine değinilmiştir. İşportacılık alanında, bu durum, formel alanla işportacılar arasındaki mal ve/veya para alış verişinin gerçekleşmesi biçiminde açığa çıkmaktadır. Bu çalışmanın uygulama bölümünde, anket yapılan işportacıların önemli bir bölümü, formel alanla mal ve/veya para alışverişi gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla, dolaşım ilişkileri alanında, formel ve enformel alanlar karşılıklı olarak birbirlerini beslemektedir. En genel

anlamda, ekonomi bir bütün olarak düşünülduğünde, formel ve enformel alanlar, bu bütünlüğün belli parçalarını ifade etmektedirler. Bu noktada, formel ve enformel alanlar arası belli bir işbölümünün varlığından söz edilebilmektedir. Bu işbölümünün varlığı, enformel ekonomik faaliyetlerin yaygınlaşmasında ve kalıcı bir nitelik arz etmesinde belirgin bir rol üstlenmektedir.

Son dönemlerde kentsel yoksulluk çerçevesinde tartışılan enformel ilişkiler ve enformelleşme olgusu, 1960'lardan itibaren çeşitli kavramlar aracılığıyla sosyal bilimler literatüründe yer edinmiştir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, enformel olgu, ilişki ve süreçlerin, tüm üretim sistemlerine eklenilebilen bir mekanizmaya sahip olduğu gerçekliğidir. Dolayısıyla, enformel faaliyetler, söz konusu üretim sistemi bağlamında ele alınmak ve söz konusu üretim ilişkilerine içkin olarak düşünülme durumundadır.

Enformelleşme, resmi otoritenin denetim ve düzenleme süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. Formel olarak kabul edilene bağlı olarak, verili toplumsal ilişkiler kapsamında, düzenlemenin dışında kalan/dışına çıkan, düzenlemeye karşı çıkan tüm yapılar enformel alanın sınırları içinde kabul edilebilmektedir. Enformel ekonomik faaliyetlerden söz edilebildiği her yerde, devlet müdahalesinden de söz edilebilir. Çünkü, enformel faaliyetler ve ilişkiler, tanım gereği, formelin belirlendiği yani hukukun söz konusu olduğu her dönemde varlık göstermektedir. Her sisteme uyum gösterebilen bir nitelik arz etmektedir. Dolayısıyla, günümüzde enformel ekonomik faaliyetler sermaye birikim sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu biçimde ele alındığında, enformelleşme, dünyanın farklı mekanlarında ve tarihin çeşitli dönemlerinde farklılıklar arz eder. Dolayısıyla, süreci incelerken, tarihsel bir ayırım yapılması gerektiği gibi mekansal farklılaşmanın da vurgulanması önemlidir. Fakat en genel anlamda:

- Enformel ekonomik faaliyetlerin enformel temel belirleyici unsuru “göç” olgusudur. Göç ile enformel ekonomik faaliyetlerdeki artış doğru orantılıdır.
- Enformel ekonomi sadece azgelişmiş ülkelere özgü bir değildir. 1970'lerden itibaren merkez ülkelerde de yaygınlaşmaya başlamıştır.
- Enformel ekonomi bir ülkenin azgelişmişliğinin nedenlerinden biri değil, kapitalizmin eşitsiz gelişiminin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.
- Enformel faaliyetlerle uğraşanlar, her ne kadar bağlı buldukları toplumsal yapıya göre farklılıklar gösterse de, evrensel düzeyde bu faaliyetlerle uğraşanlar, formel

sektörde iş bulamayanlardan oluşur. Bunun nedenleri söz konusu ülkede ve uluslar arası düzeyde kapitalist sistemin yönelimine ve gerektirdiklerine bağlı olarak, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, etnik köken ve/veya mesleki donanım gibi etmenlere bağlı olarak her toplumsal yapıda çeşitlilik ve farklılık arz eder.

Enformel ekonomik faaliyetler formel alandan bütünüyle ayrı işleyen süreçler değildir. Tam tersine, toplumsal ve ekonomik ilişkiler bağlamında iç içe geçmiş bir bütünlük arz ederler.

Bu çalışmanın konusu olan işportacılık faaliyetinin en belirgin özelliği, faaliyet alanının yapısı gereği esnek ve kriz koşullarına göre aktörlerine uyum sağlayabilme yeteneği kazandırmasıdır. Bunun yanı sıra, çalışanlarına formel alanda bulabilecekleri bir iştekinden çok daha tatmin edici bir gelir sağlamasıdır. İnsanların işportacılık faaliyetinden elde ettikleri gelir, formel sektördeki kendi vasıflarına uygun herhangi bir işten daha düşük olsaydı, bu faaliyet, ekonominin genel görünümünde bu kadar yaygınlık ve çeşitlilik göstermezdi. Dolayısıyla, farklı ülkelerin farklı kentsel alanlarında, işportacılık faaliyetinin *gelir yaratma* fonksiyonu oldukça belirleyici bir niteliğe sahiptir. En genel anlamda, enformel ekonomi, hem mal ve hizmetleri arz edenler, hem de bu mal ve hizmetin tüketicilerinden oluşur. Dolayısıyla işportacılık faaliyeti özelinde düşünüldüğünde de, bu faaliyetin gelir yaratma fonksiyonu dışında, alternatif bir *tüketim yaratma* fonksiyonu ortaya çıkar. İşportacılar, hem kendisinin, hem de ailesinin ihtiyaçlarını büyük ölçüde yine bu sektörden karşılar. Bu çalışmanın alan çalışması bölümünde, anket yapılan işportacıların oldukça büyük bir kısmı, kendinin/ailesinin ihtiyaçlarını yine işportacılardan karşıladıklarını belirtmişlerdir. Bu durum, işportacılık faaliyetinin kalıcılaşmasının en temel nedenlerinden birini oluşturur. Çünkü işportacılar, ekonomik faaliyetlerinin büyük bölümünü kişisel ilişkiler üzerinden gerçekleştirir ve bu alanda kurdukları kişisel ilişkiler kendilerini yeniden üretebilme mekanizmalarından birini oluşturmaktadır.

Kendini yeniden üretebilme olgusu, kriz durumlarına anında esneklik gösterebilme/uyumlanabilme yeteneği, bu faaliyet alanının sürekliliğine işaret etmektedir. Süreklilik göstermesinde, kentsel alana gerçekleşen göç hareketleriyle beslenmesi de oldukça belirleyicidir. Göçle gelen kitle, kentsel alanda, konut ve barınma sorununu enformel ilişkilerini kullanarak çözer. Dolayısıyla kentsel alanda enformel çalışma

alanları ve enformel konut alanları birbirine *kaynaklık* eder. Kentsel alanın çeperinde genişlemeye başlayan gecekondu mahalleleri, kent alanının dışında kırdan tamamen kopmamış kent ile kır arasında kendine özgü bir var oluş tarzını da ifade eder. Yerel otoritelerin artan gecekondulaşmayı önlemeye dönük yıkım ve/veya toplu konut gibi politikaları, tek başına bir çözüm üretmekten uzaktır. Enformel olarak tanımlanan alanlara dönül birbirinden kopuk politikalar kısa vadeli çözümler sunabilir. Dolayısıyla, bu alana dair üretilen politika önerilerinin ülke ekonomisinin yapısal sorunları da dikkate alınarak kurgulanmak durumundadır. Çünkü enformel ekonomik faaliyetlerin varlığı ve yaygınlığı, söz konusu ülkede ekonomisinin genelindeki işsizlik ve belirsizlik durumlarıyla yandan ilgilidir. Ekonomik kriz durumlarında hem enformel hem de formel aktörler hayatta kalabilmek için değişik stratejiler geliştirir. Formel ve enformel alanlar arası geçişkenlik artar. Dolayısıyla, enformel faaliyetlerin büyüklüğü ve etkinlik alanı, bir anlamda formel alanda üretim ve dağıtım süreçlerinin örgütlenmesiyle de yakından ilgilidir.

Kısacası, enformel alana dair üretilen politikalar kendi içinde bütünlük arz etmek durumundadır. Resmi otoritelerin enformel istihdam sorununa karşı uygulayacakları politikalarla, belediyelerin kentsel alandaki enformel konut piyasasına karşı uygulayacakları politikalar birbirinden ayrı kurgulandığında, anlık ve geçici çözüm yolları olmaktan öteye geçemez.

KAYNAKLAR

- Akkılıç, Yılmaz, “Bursa Ekonomisinin Tarihsel Gelişimi”, Bursa Defteri, Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, sy. 13, Mart 2002, ss. 41-83.
- Aktar, Ayhan, Kapitalizm, Az gelişmişlik ve Türkiye’de Küçük Sanayi, AFA Yayınları, İstanbul 1990.
- Altuğ, Osman, Kayıt dışı Ekonomi, 1. Basım, Cem Ofset, İstanbul 1994.
- Aslanoğlu, Rana, “Bursa’da Kentleşme Süreci”, Söyleşi, Bursa Defteri, Bursa Kültür ve Sanat Yayınları, sy. 2, Haziran 1999, s. 9-25.
- Atauz , Akın; -Gökçeli, Raşit, *Enformel Sektör Üzerine Enformel Tezler*, Planlama, sy. 9(1-4), 1992, s. 21-44.
- Atauz, Sevil; Atauz, Akın: “Enformel Sektör, Kentsel İşgücü Pazarları, Sosyal ve Ekonomik Yapılanlamalar Üzerine Betimsel Tartışmalar”, Planlama, sy. 9(1-4), 1992, ss. 4-21.
- Atay, Faruk, *Türkiye’de Kapitalizmin Mekansal Dönüşümü*, Praksis, (Bahar 2001), ss. 48-92.
- Ayata, Sencer, Kapitalizm ve Küçük Üreticilik-Türkiye’de Halı Dokumacılığı, 1. Basım, Yurt Yayınları, Ankara 1987.
- Aytaç, Serpil, “Bursa’da Kültür Değişimi: Göç Olgusuna Sayısal Bir Bakış”, İş-Güç, e dergi, Cilt 6, Sayı 2, 2004.
- B.B.Ş.B., Bursa Merkez Planlama Bölgesi Raporu.
- Baştaymaz, Tahir, “İşportacılık: Günümüz Kentlerinde Cankurtaran Meslek”, İşgüç E-dergi, Cilt 1, Sayı 1, 1986.
- Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 1959 İstatistik Yıllığı, Ankara.
- Boratav, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek Yayınları, İstanbul 1988.
- Bromley, Ray, “A New Path to Development? The Significance and Impact of Hernando de Soto’s Ideas on Underdevelopment, Production, and Reproduction”, Economic Geography, Vol. 66, No. 4(oct, 1990): pp. 328-348.
- Bromley, Ray, “Organization, Regulation, Exploitation in the So-Called “Urban Informal Sector”: The Street Traders of Cali, Colombia, The Urban Informal Sector:

Critical Perspectives on Employment and Housing Policies, ed. Bromley, Ray, Pergamon Press Ltd., Oxford 1979; pp.1161-1171

Bromley, Ray, “Street Vending and Public Policy: A Global Review”, International Journal of Sociology and Social Policy, Volume 20, No. 1/2, 2000: pp. 1-29.

Buğra, Ayşe, Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde: İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar, 1. Basım, İletişim Yayınları, , İstanbul, 2000.

Cross, John, “Co-optation, Competition and Resistance, State and Street Vendors in Mexico City”, Latin American Perspectives, Issue 99, Vol. 25, No:2, (March 1998), pp.41-61.

Cross, John: “Street Vendors, Modernity and Postmodernity: Conflict and Compromise in the Global Economy”, International Journal of Sociology and Social Policy, Vol. 21, ½, 2000: pp. 54-78.

De Pardo,-Castano Soto, The Articulation of Informal Sectors in the Economy of Bogota, Colombia, The Informal Sector, John Hopkins University Press, 1989.

DİE, 1960 Nüfus Sayımı, Ankara.

Dos Santos, Thetonio, “Bağımlılığın Yapısı”, Az gelişmişlik ve Emperyalizm, der:Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 37-50.

Dülgeroğlu, Ercan, Bursa'nın Ekonomik Bünyesi, Bursa Ticaret ve Sanayi Odası, Yayın No 12, Bursa 1975.

Ercan Fuat, Modernizm, Kapitalizm ve Az gelişmişlik, 2. Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul 2001.

Ercan, Fuat, “Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış”, Neoliberalizmin Tahribatı: 2000'li Yıllarda Türkiye 2, Haz.: Neşecan Balkan Sungur Savran, 1. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2004, ss. 9-43.

Ercan, Fuat, Özar, Şemsa, “Emek Piyasası Teorileri ve Türkiye’de Emek Piyasaları Çalışmalarına Eleştirel Bir Bakış”, Toplum ve Bilim Dergisi, yıl 2000, 86, ss. 22-71

Ersoy, Melih, “Çevre Toplumsal Formasyonlarda Ulusal Ekonomiler ve Kentsel Sanayi Sektörünün Yapısına İlişkin Modeller”, Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine, der: M. Ersoy, Ç. Keskinok, 1. basım, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara 1984, ss. 1-21.

- Ersoy, Melih,- Şengül, Tarık, “Kalkınma Kurumlarında Kentler”, İktisat Dergisi, Sayı: 366-367, (Nisan-Mayıs 1997), İstanbul, ss. 45-62.
- Frank, Andre Gunder, “Azgelişmişliğin Gelişmesi”, Azgelişmişlik ve Emperyalizm, der: Atilla Aksoy, Gözlem Yayınları, İstanbul 1975, ss. 37-50.
- Galbraith, John Kenneth, İktisat Tarihi, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.
- Gerry, Chris, “Petty Production and Capitalist Production in Dakar: The Crisis of the Self-Employed”, The Urban Informal Sector: Critical Perspectives on Employment and Housing Policies, ed. Bromley, Ray, Pergamon Press Ltd., Oxford 1979; pp. 1147-1160.
- Güvel, Alper, Politik İktisat ve Akıl, 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul 1998.
- Hart, Keith, *Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana*, Journal of Modern African Studies, Vol. 11, No. 1, 1973: pp. 61-89.
- Harvey, David, Post-modernliğin Durumu, Çev. Sungur Savran, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- Harvey, David, *The Urban Experience, Flexible Accumulation Through Urbanization: Reflections on Post-Modernizm in the American City*, John Hopkins University Press, 1989.
- Heaton, Herbert, Avrupa İktisat Tarihi: İlkçağdan Sanayi Devrimine, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, İstanbul 1995.
- Işık, Oğuz,- Pınarcıoğlu, M. Melih, “Yoksulluğun Değişen Yüzü”, Görüş Dergisi, 2003, ss. 50-53.
- Işık, Oğuz,- Pınarcıoğlu, M. Melih, Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- İstanbul’da İşporta Ekonomisi, Cumhuriyet Gazetesi, 1 Nisan 2002, s. 8.
- Kandemir, İşportacılar, Yirminci Asır Mecmuası, Sayı:16, (29 Kasım 1952).
- Karpat, Kemal, Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondulaşma ve Kentleşme, çev. Abdülkerim Sönmez, 1. Basım, İmge Kitabevi, Ankara 2003.
- Kazgan, Gülten, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, 2. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 1980.
- Keleş, Ruşen, Kent-bilim Terimleri Sözlüğü, 2. Basım, İmge Yayınları, Ankara 1998.

- Kepenek, Yakup,- Yentürk, Nurhan, Türkiye Ekonomisi, 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.
- Kıray, Mübeccel B., “Bir Türk Kentinde İş Dünyasının Yapısı”, Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, ss. 120-137.
- Kıray, Mübeccel B., Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme, Bağlam Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1999.
- Kuruç, Bilsay, “Ücret ve Karlar Üzerine”, İktisat Üzerine Yazılar I: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar, Oktar Türel'e Armağan, der: Ahmet H. Köse, , Fikret Şenses, Erinç Yeldan, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, ss. 31-68/37.
- Küpelı, Beyhan, “Kayıt dışı Ekonomi (1)”, Türk-İş Dergisi, Şubat, Sayı 22.
- Lebrun, Oliver;-Gerry, Chris, “Petty Producers and Capitalism”, Review of African Political Economy, No. 3, (1975): pp. 4-42.
- Lomnitz, Larissa Adler, “Informal Exchange Networks In Formal Systems: A Theoretical Model”, American Anthropologist, New Series, Vol. 90, No. 1 (Mar., 1988): pp. 42-55.
- Maldonado, Carlos, “The Informal Sector: Legalization or Laissez-faire?”, International Labor Review, Vol. 34, No:6, 1995: pp. 705-728.
- Marx, Karl, Ekonomi Politiğın Eleştirisine Katkı, Çev.: Sevim Belli, 2. Basım, Sol Yayınları, Ankara 1974.
- Marx, Karl, Kapital, Çev.: Alaattin Bilgi, 6. Basım,Cilt 1, Sol Yayınları, Ankara 2000.
- McCrohan, F.- Kevin, Sugrue,- F., Timothy, “Heterogeneity Among Barterers and Vendors in the Informal Economy”, Journal of Economic Studies, Volume 28, No:6, 2001: pp. 422-432.
- Morales, Alfonso, “Peddling Policy: Street Vending in Historical and Contemporary Context”, International Journal of Sociology and Social Policy, Vol. 21, #3/4, 2000: pp. 42-68.
- Moser, Caroline, “The Informal Sector or Petty Commodity Production: Autonomy and Dependence in Urban Development”, World Development, Vol. 6, 1978: pp. 1041-1064.
- Myint, H., Economic Theory and the Underdeveloped Countries, Oxford Un. Press, New York 1971, aktaran Ersoy, M. Agm.

- Ozan, Ebru D., *Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahatları*, Praksis, Sayı 3, 2001, ss 10-25.
- Özar, Şemsa, *Kentsel Kayıt-dışı Kesimde İstihdam Sorununa Yaklaşımlar ve Bir Ön Saha Çalışması*, ODTÜ Gelişme Dergisi, sy. 23(4), 1996, ss. 509-535.
- Parlak, Zeki, *The Car Workers of Bursa*, Work and Occupation in Modern Turkey, ed. by Erol Kahveci, Nadir Sungur, Theo Nichols, Mansell Publishing Limited, New York 1996: pp. 126-148.
- Peattie, Lisa, “Anthropological Perspectives on the Concepts of Dualism, the Informal Sector, and Marginality in Developing Urban Economies”, International Regional Science Review 5, 1980: pp.1-31.
- Pirene, Henri, Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması, 4. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Polanyi, Karl, Büyük Dönüşüm: Çağımızın Sosyal ve Ekonomik Kökenleri, Çev.: Ayşe Buğra, 1. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul 1944.
- Portes, A.; Blitzer, S.; Curtis, J., “The Urban Informal Sector in Uruguay: Its Internal Structure, Characteristics, and Effects”, World Development, 14 (6), 1986: pp. 727-741.
- Portes, Alejandro,- Castells, Manuel, “The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy”, The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries, ed. by Alejandro Portes, Manuel Castells, Lauren A. Benton, John Hopkins University Press, Baltimore 1989: pp. 11-37.
- Portes, Alejandro,- Castells, Manuel,- Benton, Lauren A., “Conclusion: The Policy Implications of Informality”, The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries, ed. by Alejandro Portes, Manuel Castells, Lauren A Benton, John Hopkins University Press, Baltimore 1989: pp. 298-312.
- Portes, Alejandro,-Sassen-Koob, Saskia, “Making It Underground: Comparative Material on the Informal Sector in Western Market Economies”, The American Journal of Sociology, Volume 93, No. 1 (Jul. 1987): pp. 30-31.
- Raijman, R., Tienda, M., *Training Function of Ethnic Economies: Mexican Entrepreneurs in Chicago*, Sociological Perspectives 43(3) 2000: pp. 36-46.
- Sassen-Koob, Saskia, “New York City’s Informal Sector”, The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries, ed. by Alejandro Portes, Manuel Castells, Lauren A. Benton, John Hopkins University Press, Baltimore 1989: pp. 60-77.

- Schumpeter, Joseph, Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi 1: Kapitalizm, 4. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul 1981.
- Sedillot, Rene, Dünya Ticaret Tarihi: Tarih Boyunca Tacirlerin ve Ticaretin Öyküsü, çev.: Esat Mermi Erendor, Cep Kitapları, İstanbul 1983.
- Stepick, Alex., “Miami’s Two Informal Sectors”, The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries, ed. by Alejandro Portes, Manuel Castells, Lauren A. Benton, John Hopkins University Press, Baltimore 1989: pp. 111-131.
- Şenyapılı, Tansı, Bütünleşmemiş Kent Sorunu, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayın No:27, Ankara 1978.
- Tabak, Faruk, “Dünya Ekonomisi ve İformelleşme Süreci”, Defter Dergisi, Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s.11-30.
- Tekeli, İlhan, Kırda ve Kentte Dönüşüm Süreci Bağımlı Kentleşme, Mimarlar Odası Yayınları, No:18, Ankara 1977.
- Telcher, Susanne, “Small Trade and the World Economy: Informal Vendors in Quito, Ecuador”, Economic Geography, 1994(2): pp. 167-187.
- Ülken, Yüsel, 20.yy.’da Dünya Ekonomisi, İstanbul 1984.
- Weidel, Heidi, Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı, 1. Basım, Metis Yayınları, , İstanbul 2001.
- Wilson, Tamar Diana, “The Urban Informal Sector,” Latin American Perspectives, Volume 25, No.2 (Mar. 1998), pp.3-17.
- Zubritski, Y.,Mitropolski, Kerov, V., İlkel, Köleci ve Feodal Toplum, çev: Sevim Belli, 11. Basım, Sol Yayınları, Ankara 1992.

EK**ANKET SORULARI**

Yaşı				
Cinsiyeti	1. Kadın		2. Erkek	
Medeni Durumu	1. Evli 2. Bekar		3. Dul 4. Ayrı Yaşıyor 5. Başka	
Doğduğu Bölge	1. Marmara Bölgesi 2. Ege Bölgesi 3. Karadeniz Bölgesi 4. İç Anadolu Bölgesi		5. Akdeniz Bölgesi 6. Doğu Anadolu Bölgesi 7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi 8. Bulgaristan	
Eğitim Durumu	1. İlkokul 2. Ortaokul 3. Meslek lisesi		4. Lise 5. Üniversite 6. Hiç Gitmemiş	
Oturduğu Ev	Gecekondu		Apartman	
	1. Kendi Evi	2. Kira	3. Kendi Evi	4. Kira

Soru 1: Kaç yıldır süredir Bursa'da yaşıyorsunuz?

- 1) 1-4 yıl
- 2) 5-9 yıl
- 3) 10-15 yıl
- 4) 16 Yıl ve Daha fazla

Soru 2: Aynı evde kimlerle yaşıyorsunuz?

1. Yalnız
2. Arkadaşlarımla birlikte
3. Eşim ve çocuklarımla
4. Eşim, çocuklarım, annem ve babamla
5. Annem, babam ve kardeşlerimle

Soru 3: Evinizde toplam kaç kişi var?

1. 1-3 kişi
2. 4-6 kişi

3. 7-9 kişi 4. daha fazla

Soru 4: Evde sizden başka gelir getiren var mı? **Yoksa, 6. Sorudan devam ediniz.**

1. Var 2. Yok

Soru 5: Varsa, hangi işle uğraşıyorlar?

1. Esnaf 4. Memur
2. İşportacı 5. Tarım
3. İşçi 6. Diğer

Soru 6: Bakmakla yükümlü olduğunuz kişiler var mı? **Yoksa, 8. Sorudan devam ediniz.**

1. Var 2. Yok

Soru 7: Varsa, kaç kişi?

1. 1-3 Kişi
2. 4-5 Kişi
3. 6 Kişiden fazla

Soru 8: Daha önce başka bir işle uğraştınız mı? **Cevap hayırsa, 10. Sorudan devam ediniz.**

1. evet 2. hayır

Soru 9: Hangi işle uğraştınız?

1. Esnaftım 4. Memurdum
2. İşportacıydım 5. Tarımla uğraşıyordum
3. İşçiydim 6. Diğer

Soru 10: İşportacılığa nasıl başladınız?

1. Ailem/akrabalarım aracılığıyla 3. Arkadaşlarım aracılığıyla
2. Hemşehrilerim aracılığıyla 4. Kendi kendime başladım
5. Diğer

Soru 11: Şu anda işportacılığın dışında bir geliriniz var mı? **Yoksa, 13. sorudan devam ediniz.**

1. Var 2. Yok

Soru 12: Gelirinizi tanımlar mısınız?

1. Esnafım 4. Tarımla uğraşıyorum
2. İşçiyim 5. Kira gelirim var
3. Memurum 6. Emekli maaşı alıyorum

7. Başka bir gelirim yok. 8. Diğer

Soru 13: Ne kadar süredir işportacılık yapıyorsunuz?

1. 1 yıldan az 4. 7-10 yıl
2. 1-3 yıl 5. 11-15 yıl
3. 4-6 yıl 6. 16 yıldan daha fazla

Soru 14: İşportacılık yapmanızın en önemli nedeni nedir?

1. İşsizlik
2. Ek gelir ihtiyacı
3. Eğitim/mesleki donanımın olmaması
4. Önemli bir sermaye gerektirmemesi/kolay kar elde edebilme şansı
5. Giriş çıkışın kolay olması
6. Diğer

Soru 15: Bu işe başlarken gerekli olan sermayeyi nereden buldunuz?

1. aileden 4. bankadan
2. arkadaştan 5. kişisel birikimlerimle
3. tefeciden 6. Diğer

Soru 16: Sabit bir yerde mi, yoksa seyyar olarak mı çalışıyorsunuz?

1. Sabit bir yerde çalışıyorum
2. Seyyar olarak çalışıyorum.
3. Bazen sabit bazen de seyyar olarak çalışıyorum

Soru 17: Mekan-yer seçimini neye göre yapıyorsunuz?

1. Müşteri tipi ve yoğunluğuna göre 5. Özel günlere göre
2. Zabıta kontrolüne göre 6. Diğer
3. Diğer işportacılara göre 7. Ben belirlemiyorum
4. Satılan malın niteliğine göre

Soru 18: Sattığımız malı nereden alıyorsunuz?

1. aracıdan 5. aynı ürünü satan satış bayi, dükkan
2. toptancıdan veya mağazalardan
3. doğrudan üreticiden 6. İşportacı ve/veya seyyar satıcı
4. kendi ürettiklerimizi satıyoruz. 7. Diğer

Soru 20: Sattığınız malı neye göre belirliyorsunuz?

1. Elimdeki paraya göre
2. Malın alış fiyatına göre
3. Getireceği kara göre
4. Talebe göre
5. Diğer işportacılara göre
6. Satılabilirliğine göre
7. Diğer
8. Ben belirlemiyorum.

Soru 21: Sattığınız malı tanımlar mısınız?

1. Süs eşyası
2. Kozmetik
3. Oyuncak
4. Elektronik eşya
5. Gıda
6. Tekstil
7. Kitap-kırtasiye
8. Diğer...

Soru 22: Sattığınız malın fiyatını neye göre belirliyorsunuz?

1. aynı malı satan işportacılara göre
2. aynı malın piyasa fiyatına göre
3. müşteri talebine göre
4. satış yaptığım yere göre
5. Malın alış fiyatına göre/maliyetine göre
6. ben belirlemiyorum
7. diğer

Soru 23: Sattığınız mallar için hangisini söyleyebilirsiniz?

1. Sattığım malı değiştirmem.
2. Sattığım malı mevsimlik, popülerlik (moda)vb özelliklerine göre değiştiririm.
3. Diğer

Soru 24: Dükkan, mağaza gibi kayıtlı yerlere mal satar mısınız?

1. Evet
2. Hayır

Soru 25: Diğer işportacılarla ilişkileriniz nasıl?

1. Aramızda rekabet var
2. Dayanışma-yardımlaşma var
3. Diğer

Soru 26: Aynı malı satan mağaza veya dükkan sahipleriyle ilişkileriniz nasıl?

1. Aramızda rekabet var
2. Mal alış-verişi oluyor
3. Aramızda herhangi bir ilişki yok
4. Para alış-verişi oluyor.
5. Diğer

Soru 27: Çalışma biçiminizi tanımlar mısınız?

1. Kendi adıma çalışıyorum
2. Birisiyle ortak çalışıyorum.
3. Ailemle ortak çalışıyoruz.
4. Birisinin adına çalışıyorum.
5. Diğer

Soru 30: Başka bir yerde daha tezgah açıyor musunuz? **Hayırsa, 28. sorudan devam ediniz.**

1. Evet
2. Hayır

Soru 31: O tezgahta kim duruyor?

1. Ailem
2. Arkadaşım
3. Birisini çalıştırıyorum
4. Diğer

Soru 32: Haftada kaç gün çalışıyorsunuz?

1. 1-2 gün
2. 3-4 gün
3. 5-6 gün
4. Her gün

Soru 33: Günde kaç saat çalışıyorsunuz?

1. 2-4 saat
2. 5-6 saat
3. 7-8 saat
4. 9-10 saat
5. 11-12 saat
6. 13 Saatten daha fazla

Soru 34: Çalışma günleri ve saatlerini siz mi belirliyorsunuz?

1. Evet
2. Hayır

Soru 35: Bir günlük toplam harcamalarınız ne kadar? (Yiyecek, ulaşım, sigara vb)

1. 2-3 milyon
2. 4-6 milyon
3. 7-9 milyon
4. 10-14 milyon
5. 15-20 milyon
6. Daha Fazla

Soru 36: Bu işten kazandığınız aylık gelir ne kadar?

1. 300-500 YTL
2. 600-800 YTL
3. 900-1000YTL
4. 1000-1500 YTL
5. 1500-2000 YTL
6. Daha fazla

Soru 37: Ek kazancınız var mı? **Yoksa, 35. Sorudan devam ediniz.**

1. Var
2. Yok

Soru 38: Ek kazancınız varsa toplam aylık geliriniz ne kadar?

1. 500-700 milyon
2. 800-1 milyar
3. 1-1,5 milyar
4. 1,5-2 milyar

5. 2-2,5 milyar
6. Daha fazla

Soru 39: Birikim yapıyor musunuz? **Cevap hayırsa, 42. sorudan devam ediniz.**

1. Evet
2. Hayır

Soru 40: Birikimi nasıl değerlendiriyorsunuz?

1. Bankaya yatırıyorum.
2. Döviz alıyorum.
3. Altın alıyorum.
4. Diğer

Soru 41: Birikim yapmanızın en önemli nedeni nedir?

1. İş kurmak
2. Gelecek güvencesi
3. Mülk almak
4. Diğer

Soru 42: Sosyal güvenceniz var mı? Sigorta gibi

1. Var
2. Yok

Soru 43: Parasız kaldığınız oluyor mu?

1. Evet
2. Hayır

Soru 44: Çalışırken karşılaştığınız zorluklar neler? (1'den fazla seçenek işaretlenebilir)

1. Trafik kazaları
2. Hırsızlık
3. Diğer işportacılarla tartışma
4. Zabıta ve/veya polis baskısı
5. Esnaf baskısı
6. Hava şartları
7. Diğer

Soru 45: Zabıta ve/veya polislerle yaşadığınız problemleri nasıl çözüyorsunuz?

1. Parayla
2. Kişisel ilişkiler üzerinden
3. Şikayet ediyorum.
4. Kaçıyorum
5. Diğer
6. Herhangi bir problem yaşamıyorum

Soru 46: Siz ve eğer varsa aileniz; gıda, giyim vb ihtiyaçlarınızı nereden karşılıyorsunuz?

1. Market ve/veya dükkanlardan
2. Pazaryerlerinden
3. Toptancıdan
4. Üreticisinden
5. İşportacılardan
6. Diğer

Soru 47: Görüştüğünüz arkadaşlarınız daha çok hangi işlerle uğraşıyorlar?

1. Esnaf
2. Memur
3. İşçi
4. İşportacı
5. Tarım
6. Diğer

Soru 48: Ne sıklıkla görüşüyorsunuz?

1. Haftanın 1-2 günü
2. Haftada birkaç gün
3. Her gün
4. 15 günde 1 kez
5. Ayda 1 kez
6. Daha seyrek

Soru 49: Yaşadığınız ekonomik, kişisel vb sorunlarla nasıl başa çıkıyorsunuz?

1. Ailemin desteğiyle
2. Arkadaşlarımın desteğiyle
3. Başımın çaresine bakıyorum.
4. Diğer

Soru 50: İşportacılıkla uğraşmasaydınız hangi işle uğraşmayı isterdiniz?

1. Esnaf olurdum
2. İşçi olurdum
3. Memur olurdum
4. Tarımla uğraşırdım
5. Yine işportacı olurdum.
6. Diğer

Soru 51: İleride, çocuğunuzun hangi meslekle uğraşmasını istersiniz?

1. Esnaf
2. Doktor, mühendis gibi meslek sahibi
3. Memur
4. İşçi
5. İşportacı
6. Tarım
7. Diğer
8. Karışmam, kendisine bırakırım.

Soru 52: Yakın gelecekte, bu işi bırakmayı düşünüyor musunuz?

1. Evet
2. Hayır

Soru 53: Yaşamınızdan memnun musunuz?

1. Evet
2. Hayır

Özgeçmiş

18.10.1977 yılında Antakya'da dünyaya geldim. İlkokulu Samsun İstiklal İlkokulu'nda 1988 yılında tamamladım. Orta ve Lise öğrenimimi, Samsun Anadolu Lisesi'nde 1995 yılında tamamladım. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü Lisans Programı'na girdim. Yüksek lisans programını Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri anabilim dalında, 2005 yılında tamamladım. Halen aynı üniversitede Araştırma Görevlisi olarak çalışmaktayım.

Işın Ulaş ERTUĞRUL

